

Het Morele Kapitaal

**Slachtofferschap van etnische groepen als
gevolg van een historisch onrecht**

Margot van Elk

Masterscriptie (15 ECTS)

Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief

Departement Geschiedenis en Kunstgeschiedenis

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Utrecht

Student:

Margot van Elk

3353311

m.e.van.elk@students.uu.nl / margotvanelk@gmail.com

Jacob Catsstraat 31bis

3521VE Utrecht

Begeleider:

Asst. Prof. P.A.M. Malcontent (Universiteit Utrecht)

Tweede lezer:

(Universiteit Utrecht)

Versie: 22 augustus 2013

Voorwoord

If something is to stay in the memory, it must be burned in: only that what never ceases to hurt stays in the memory. *Friedrich Nietzsche (On Genealogy on the Morals)*

Grootschalige mensenrechtenschendingen staan gegrift in het geheugen van de slachtoffers, de pijn zal immers nooit weggaan. Toch waarschuwde Nietzsche al dat de last van dit geheugen ook te zwaar kan worden. Slachtofferschap is steeds centraler komen te staan in onze samenleving, een trend ook zichtbaar in de historiografie, waar namelijk steeds vaker de lijdende minderheid centraal komt te staan. Toen ik besloot mijn masterscriptie aan dit onderwerp te wijden, was ik me ervan bewust dat het een uitdaging zou worden. Slachtofferschap en een kritische blik hierop zijn controversiële onderwerpen. De lijn tussen kritisch beschouwen en veroordelen is immers dun. Een lijn waar ik meer dan eens op heb moeten balanceren.

Voor u ligt het werk dat de afsluiting vormt van mijn studie geschiedenis, een studie die ik met veel passie en plezier heb gevolgd. Ook in een tijd waarin de twijfel toeneemt over studies die geen duidelijke baanzekerheid geven, sta ik volledig achter mijn keuze. Met trots kijk ik terug op mijn resultaten en ik ga de toekomst dan ook vol goede moed tegemoet.

Tot slot wil ik graag enkele mensen bedanken zonder wie dit eindresultaat er niet had gestaan. Allereerst wil ik graag mijn dank uitspreken voor mijn begeleider Peter Malcontent. Telkens wanneer ik tegen de spreekwoordelijke muur aanliep, kwam ik na een uur brainstormen met mijn begeleider weer vol goede moed naar buiten. Mijn dank gaat ook uit naar Jelle Bosch, die mij dwong over elke zin kritisch na te denken. Hoewel zijn ongezouten kritiek mij meer dan eens tot wanhoop dreef, heeft hij mijn scriptie naar een hoger niveau getild. Mijn vriend Tim Nieman zei mij dat 'studeren niet in je kop, maar in je kont zit', een waardevol motto voor iemand die het echte schrijven graag uitstelt. Tot slot wil ik mijn moeder bedanken, die mij mijn gehele studie heeft gesteund en ook in deze laatste fase onmisbaar was.

Margot van Elk, juni 2013

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	6
1.1	Opbouw	11
2	Slachtofferschap: de theorie	14
2.1	Het onschuldige slachtoffer	14
2.2	Erfelijk slachtofferschap van het collectief.....	17
2.3	Cyclus van wraak	22
2.4	De opmars van het slachtoffer	24
2.5	Conclusie.....	28
3	Slachtofferschap & Politieke belangen	30
3.1	Erkenning voor het slachtoffer	30
3.2	Critici	32
3.3	Identiteitsvormende rol van slachtofferschap.....	34
3.4	Slachtofferschap en eigenbelang	36
3.5	Bruikbaarheid van een collectieve identiteit van slachtofferschap	38
3.6	Servisch Slachtofferschap	39
3.7	Conclusie.....	45
4	Slachtofferschap van de Joods etnische groep	47
4.1	Israël	47
4.1.1	Opkomst van de Holocaust herinnering	50
4.1.2	Zesdaagse oorlog en de Eerste Libanese oorlog.....	53
4.1.3	De Tweede Intifada	55
4.2	De Nederlands Joodse Gemeenschap.....	60
4.2.1	Joodse Nederlanders na de oorlog	61
4.2.2	Nederlandse Joden en Israël	64

4.2.3	De Nederlandse Joden en de Tweede Intifada	67
4.3	Conclusie.....	76
5	Slachtofferschap van de Armeniërs	80
5.1	De Armeense Genocide	80
5.2	Identiteit en slachtofferschap.....	81
5.3	Politiek Slachtofferschap en de diaspora	85
5.4	Politiek drukmiddel	87
5.5	Armenië	91
5.6	Conclusie.....	94
6	Conclusie.....	97
6.1	Eeuwig Slachtofferschap	97
6.2	Slachtofferschap als moreel wapen en rechtvaardiging	99
6.3	Tot Slot	102
7	Literatuuropgave.....	104

1 Inleiding

In toenemende mate zoeken etnische of sociale groepen naar manieren om erkenning te krijgen en herstelbetalingen te ontvangen voor onrecht dat hun voorouders in het verleden is aangedaan. Deze ontwikkeling van *'coming to terms with the past'*, in het Duits *Vergangenheitsbewältigung*, is binnen de geschiedwetenschap inmiddels een veelbesproken onderwerp.¹ Door wetenschappers worden tot nu toe voornamelijk de emancipatorische aspecten benadrukt van het feit dat slachtoffers erkenning eisen voor de rol van slachtoffers in de geschiedenis. Ten grondslag hieraan ligt de assumptie dat erkenning van de rol van het slachtoffer en kennis over het verleden leiden tot *empowerment* van de slachtoffers, een stap naar verzoening en heling.²

Deze toenemende behoefte van groepen om historisch onrecht te repareren komt mede door (en is een specifiek onderdeel van) de opkomst van het herstelgericht denken binnen de criminologie. Bij deze herstelgerichte aanpak ligt de nadruk niet op de bestraffing of heropvoeding van de dader, maar eerder op het herstel van of de compensatie voor de schade en het leed die door het misdrijf zijn veroorzaakt.³ Binnen het strafproces is de aandacht verschoven van de dader naar het slachtoffer, ook wel de overgang van *victor's justice* naar *victim's justice* genoemd. Deze erkenning van het slachtoffer in het strafproces vormt een belangrijke kentering, volgens criminoloog Hans Boutellier is het zelfs 'de belangrijkste naoorlogse ontwikkeling in de strafrechtelijke praktijk.'⁴ Deze trend is ook zichtbaar binnen *transitional justice* waar steeds meer de nadruk is komen te liggen op *restorative justice*. Bij *restorative justice* gaat het voornamelijk om het herstellen en het compenseren van het onrecht dat de slachtoffers is aangedaan. De waarheidscommissies in Zuid-Afrika en Latijns-Amerika en de golf van officiële excuses en financiële reparaties voor

---

¹ Term als zodanig is ontleend aan het boek: J. Torpey ed., *Politics and the Past* (Oxford 2003).
Overige literatuur die dit thema beschrijft: R.A., Strickland, *Restorative Justice* (New York 2004).
J. Thompson, *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice* (Cambridge 2002).
E. Barkan, *The Guilt of Nations: restitution and negotiating historical injustices* (Londen 2000).
J. Torpey, *Making Whole What Has Been Smashed: On Reparations Politics* (Cambridge 2006).

² D. Hellema, 'The marketization of historical injustice' (Utrecht 2011 ongepubliceerd).

³ L. Walgrave en S.E. Goedeels, 'Herstelrecht voor jongeren. Actuele thema's uit de jeugdcriminologie' in: P. Goris en L. Walgrave ed., *Van katteekwaad tot erge* (Antwerpen/Apeldoorn 2002) 190- 211, aldaar 174.

L. Walgrave, Op zoek naar een normatief kader voor een herstelrechtelijk rechtsmodel, Een werktekst, l.c.,579-580.

⁴ J.C.J. Boutellier, *Solidariteit en Slachtofferschap. De Morele Betekenis Van Criminaliteit In Een Postmoderne Cultuur* (1993 heruitgave 2008 Amsterdam) 101.

historische onrechten afgelopen decennia, zijn een voorbeeld van deze slachtoffergerichte aanpak.⁵ Deze bredere aandacht voor slachtoffergroepen is ook terug te zien in de geschiedschrijving, politiek en de media. De geschiedschrijving richt zich steeds meer op verslaglegging van onrechtmatigheden. Deze toenemende aandacht voor slachtoffergroepen wordt door sommigen geprezen als een onverwacht, maar prijzenswaardig symptoom van de mondiale verspreiding van mensenrechten sinds de Tweede Wereldoorlog.⁶ Hierdoor worden slachtoffers tegenwoordig vaak beschreven en beschouwd als een 'onschuldige' groep die 'rechtvaardigheid verdient.'⁷

Recentelijk is er echter ook een voorzichtige kritische discussie ontstaan in het veld over de politieke en sociale constructie van slachtofferschap. Steeds meer groepen zouden zich op basis van etniciteit, sekse of religie slachtoffer voelen van de geschiedenis. Er verschijnen de laatste tien jaar dan ook steeds meer publicaties die kritiek uiten op de centrale positie die slachtoffers in de Westerse samenleving zijn gaan innemen. Deze kritiek wordt veelal verwoord in termen van slachtoffercultuur, traumacultuur, klaagcultuur, claimcultuur.⁸ De critici zijn van mening dat de centrale positie die het slachtoffer in de samenleving heeft ingenomen en de toenemende aandacht voor herinneringspraktijken een keerzijde hebben. Dit zou in het bijzonder gelden voor groepen die in de 20ste eeuw slachtoffer zijn geworden van genocide. Historicus Johannes Houwink ten Cate spreekt van een 'cultus van slachtofferschap', waarmee hij doelt op de oorlogsgetroffenen in Nederland die tot het nationale model voor slachtofferschap zijn verworden.⁹ Rechtsgeleerde Martha Minow waarschuwt in haar boek *Between vengeance and forgiveness* dan ook voor het gevaar van 'teveel zaligverklaring van slachtofferschap.'¹⁰ Publicist Ian Buruma is van mening dat

---

⁵ Wendy Lambourne, 'Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence', *International Journal of Transitional Justice* 3 (2009) 28-48, 30-31.

⁶ Hellema, 'The marketization of historical injustice', 3,4. G. Ulrich, 'Introduction: Human Rights with a view to History?' in: George Ulrich en Louis Krabbe Boserup ed., *Reparations: Redressing Past Wrongs, Human Rights in Development Yearbook 2001*. (Den Haag/Oslo 2003). 1-12.

⁷ E. Bouris, *Complex Political Victims* (Bloomfield 2007) 9-11; M. Smyth, 'Remembering In Northern Ireland Victims, Perpetrators and Hierarchies of Pain and Responsibility' in: B. Hamer ed., *Past Imperfect dealing with the past in the Northern Ireland and societies in transition* (Londonderry 1998) 36,37; K. McEvey en K. Mc Connachie, 'Victimology in Transitional Justice: Victimhood, Innocence and Hierarchy', *European Journal of Criminology* 9 (2012) 527-528, aldaar 529-532.

⁸ F. Hermans, 'Trauma en Beschaving. Een historisch sociologisch onderzoek naar de opkomst en verbreiding van de zorg voor slachtoffers van schokkende gebeurtenissen.' (UVA Proefschrift 2010) 157. <http://dare.uva.nl/document/189853> (geraadpleegd 10 december 2012).

⁹ J. Houwink ten Cate, 'De cultus van slachtofferschap', *Historisch Nieuwsblad* 8 (1999) 36-39.

¹⁰ M. Minow, *Between Vengeance and Forgiveness* (Boston MA 1998) 4 en 118.

sommige claims van etnische groepen een bevestiging zijn van de inferieure positie van de betrokken etnische of sociale groepen: eerder een uiting van ‘slachtoffercultuur’ dan een stap richting emancipatie.¹¹ Buruma benadrukt dat niet zozeer de aandacht die we schenken en de herdenking van het verleden alarmerend is, maar eerder ‘the extent to which so many minorities have come to define themselves above all as historical victims.’¹² Een veelgehoord argument is bovendien dat groepsidentiteiten van etnische groepen voornamelijk zijn gebaseerd op hun slachtofferschap. Hoewel er vaker een verband is gelegd tussen het verwoorden van claims door etnische groepen en hun groepsidentiteit, is het een interessante vraag in hoeverre etnische groepen zich hun slachtofferschap als identiteit aanmeten.

De discussie over slachtofferschap van etnische groepen zal centraal staan in deze scriptie, waarin beoogd wordt te onderzoeken in hoeverre slachtofferschap door etnische groepen bewust of onbewust wordt ingezet voor politieke doeleinden. De hoofdvraag van deze scriptie is dan ook: in hoeverre wordt slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht door etnische groepen ingezet voor politieke doeleinden? De achterliggende hypothese hierbij is dat etnische groepen hun slachtofferstatus als politiek middel inzetten wanneer de politieke situatie waarin zij zich bevinden hier reden(en) toe geeft. Met andere woorden, wanneer zij in verdrukking zitten of in hun bestaansrecht bedreigd worden. Voorbeeld van een dergelijk gebruik van een slachtofferrol is de manier waarop Milosovic tijdens de conflicten van de jaren negentig van de twintigste eeuw het collectief Servisch slachtofferschap wist te cultiveren. Misdaden die gepleegd werden tijdens deze periode, worden door veel Serven verantwoord door de overtuiging dat de Serven in de Tweede Wereldoorlog slachtoffer waren geworden van genocide en dat men ditmaal moest aanvallen voordat de ‘de Holocaust van de Serven’ zich zou herhalen.¹³

De discussie over slachtofferschap van etnische groepen staat dus in sterk verband met herinneren. In 1998 vroeg historicus professor Charles S. Maier, in zijn boek *The Unmasterable Past*, zich reeds af of er sprake kan zijn van een overdaad aan herinnering.¹⁴ De

---

¹¹ I. Buruma, ‘The Joys and Perils of Victimhood’, *The New York Review of Books* 46, nr. 6 (1999) 1-2, aldaar 1. Zie ook: Hellema, ‘The marketization of historical injustice’, 10.

¹² Buruma, ‘The Joys and Perils of Victimhood’, 1.

¹³ B. de Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul? De omgang van de historicus met (genocidaal) slachtofferschap* (Amsterdam 2006) 11- 12.

¹⁴ C. Maier, *The Unmasterable Past History, Holocaust and the German National Identity* (Harvard 1998).

collectieve herinneringen van etnische groepen lijken gericht te zijn op hun meest pijnlijke incidenten van slachtofferschap en niet op de lange geschiedenis van het etnische volk.¹⁵ Een voorbeeld hiervan is de slachtofferstatus die volgens sommigen de Joodse bevolkingsgroep zichzelf heeft aangemeten.¹⁶ Ophalen en herbeleven van een moment van alles overstijgend slachtofferschap is uiteindelijk een keuze van de mens. Maier beargumenteert dat voormalige daders en slachtoffers, in het bijzonder Duitsers en Joden, vastzitten in een speciale relatie: ongeacht wat voor materiële of publieke schulden er zijn betaald, wordt confessionele herinnering geëist als enige geldende reparatie. En als claim op het officiële geheugen, wordt de angst van het slachtoffer gezien als een waardevol bezit. Dit leidt ertoe dat andere mensen ook de status van 'slachtoffer' willen.¹⁷ De nalatenschap van de Tweede Wereldoorlog leidde er dan ook toe dat enkele decennia later, in de jaren '80 en jaren '90 van de twintigste eeuw, na de Joden ook andere groepen om herstelbetalingen en erkenning gingen vragen. De verspreiding van claims liep parallel met de verspreiding van de bewustwording van de Holocaust.¹⁸ Volgens historicus Bob de Graaff was de Holocaust dan ook 'het herinneringselement van de twintigste eeuw geworden, de standaard voor alle volgende vormen van herinnering.'¹⁹ In navolging van het Joods slachtofferschap eisten zodoende ook andere groepen de rol van slachtoffer op. Amerikaanse-Japanners die erkenning en herstelbetalingen eisten voor hun interneringsperiode tijdens de Tweede Wereldoorlog en Afro-Amerikanen die herstelbetalingen en erkenning vragen voor het slavernijverleden zijn twee voorbeelden. Wellicht is met het volwassen worden van de geschiedschrijving van '*coming to terms with the past*' en met het opgroeien van een nieuwe generatie historici, ook de tijd gekomen om slachtofferschap van etnische groepen kritisch te beschouwen, zonder af te doen aan de erkenning voor het lijden en het verleden van de vele slachtoffers. De historicus heeft de taak morele overwegingen en emancipatorische benaderingen achterwege te laten, hoezeer op persoonlijk vlak ook empathie bestaat voor de

---

¹⁵ C. Maier, 'A Surfeit of Memory? A Reflection on History, Melancholy and Denial', *History & Memory* 5 (1993) 136-152, aldaar 143, 144.

¹⁶ Bijv: F. Hermans, Trauma en Beschaving. Een historisch sociologisch onderzoek naar de opkomst en verbreiding van de zorg voor slachtoffers van schokkende gebeurtenissen (Proefschrift Amsterdam 2010) 157. <http://dare.uva.nl/document/189853> (geraadpleegd 11 december 2012).

¹⁷ Maier, 'A Surfeit of Memory', 136, 137.

¹⁸ Hellema, 'The marketization of historical injustice', 3.

¹⁹ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 8.

D. Levy & N. Sznajder, *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust* (Frankfurt am Main 2001) 229 en 231; E. Paris, *Long shadows. Truth, lies and History* (New York / Londen 2001) 319.

roep en claims van de slachtoffers. Zoals historicus de Graaff treffend verwoordt 'de geschiedkundige is in zijn onderzoek niet de medestander van het slachtoffer.'²⁰ Hoewel claims voor reparatie en compensatie in principe erkend worden als een strijd voor rechtvaardigheid, erkenning en waardigheid, is het relevant om ook 'dieper' te kijken. Hedendaags hebben vele etnische groeperingen zichzelf een slachtofferstatus aangemeten naar aanleiding van onrecht dat hun voorouders in het verleden is aangedaan. Als etnische groepen hun slachtofferstatus als identiteit gebruiken, kunnen ze deze identiteit dan ook onbewust of bewust inzetten voor politieke belangen?

Enkele belangrijke punten om in acht te nemen zijn dat het in deze scriptie handelt om etnische groepen die in een (ver) verleden slachtoffer zijn geworden van een grootschalige mensenrechtenschending, waar zij zich in het heden nog steeds mee identificeren. Bovendien is het belangrijk te benadrukken dat deze scriptie kijkt naar slachtofferschap van etnische groepen en dus niet van nationale of religieuze groepen. In de bestaande literatuur is deze kwestie als zodanig nog nooit onderzocht, wel zijn er enkele auteurs die zijdelings refereren aan het inzetten van een collectieve slachtofferstatus als politiek middel. Zo beargumenteert Maier dat steeds meer groepen aandacht eisen van anderen voor hun lijden. Hij is van mening dat 'too much preoccupation with respect from the others may divert from other political agendas.'²¹ Ook historicus Garton Ash beargumenteert dat herinnering een politiek instrument kan worden, 'dirty fragments of the past constantly resurface and are used often dirtily in current political disputes.'²² Historicus de Graaff haalt in zijn oratie over genocidaal slachtofferschap de Amerikaanse journaliste Amira Hass aan, die spreekt van instrumentalisering van het Joodse slachtofferschap door Israël.²³ Historicus Fonkelstein is van mening dat er door Joodse bevolkingsgroep een politieke munt uit de Holocaust wordt geslagen.

---

²⁰ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 20.

²¹ Maier, *The Unmasterable Past*, 145.

²² T. Garton Ash, 'Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe' in: Jan-Willem Müller ed., *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (Cambridge 2002) 265-282, aldaar 269.

²³ A. Hass, 'Holocaust mag geen excuus meer zijn. Israël doet ook zijn voordeel met de vernietiging van de Europese joden,' *NRC Handelsblad*, 17 maart 2005.

1.1 Opbouw

Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden zal deze scriptie opgesplitst worden in twee delen. In het eerste, theoretische deel (hoofdstuk 2 en 3) zal aan de hand van een literatuurstudie worden ingegaan op collectief slachtofferschap van etnische groepen als gevolg van een historisch onrecht. Hierin zullen de theoretische concepten met betrekking tot slachtofferschap worden uitgewerkt en zal de discussie omtrent historisch slachtofferschap in kaart worden gebracht. In het tweede deel (hoofdstuk 4 en 5) zal aan de hand van casuïstiek, in kaart gebracht door literatuurstudie en bronnenonderzoek, worden onderzocht of – en zo ja in hoeverre – etnische groepen hun slachtofferstatus inzetten voor politieke doeleinden. Bij de geselecteerde casussen – het (eventueel) ingezette slachtofferschap van Joodse en Armeense slachtoffergroepen – wordt niet alleen gekeken naar de opstelling van de Israëliëse en Armeense regering zelf, maar ook naar de manier waarop de Nederlandse / Europese diaspora zich opstelt ten aanzien van het gevoerde beleid in haar thuisland. In beide gevallen bestaan er grote geopolitieke verschillen tussen de diaspora en de inwoners van het thuisland, terwijl ze tegelijkertijd hun bewogen verleden en daaraan ontleend trauma delen. Dankzij de uitstap naar de diaspora kan worden onderzocht in hoeverre ook in de diaspora slachtofferschap een slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht een identiteitsvormende rol zou kunnen hebben. Hierdoor wordt namelijk duidelijk in hoeverre het uitdragen van slachtofferschap afhankelijk is van de politieke situatie waarin de uitdrager zich bevindt. Hierbij is het nadrukkelijk niet het uitgangspunt om de twee casussen in detail met elkaar te vergelijken. Beide casussen hebben namelijk tot doel de praktische toepasbaarheid van het theoretische kader te toetsen.

In de academische wereld vindt onderzoek naar ‘slachtofferschap’ voornamelijk plaats binnen de sociale wetenschappen, met name binnen de criminologie en psychologie, waarbinnen victimologie zich tot een sub-discipline heeft ontwikkeld. Binnen victimologie wordt voornamelijk op het niveau van het individu de relatie van slachtoffers tot hun daders, hun gedrag en de reacties van de maatschappij op hen onderzocht. Veel minder is er echter onderzoek gedaan naar het collectieve gevoel van slachtofferschap van (etnische) groepen, in het bijzonder naar het collectieve gevoel van slachtofferschap van etnische groepen dat voortkomt uit historisch onrecht dat hen in het (verre) verleden is aangedaan. Deze kennislagune zal ik in deze scriptie (gedeeltelijk) proberen te vullen, aan de hand van

de volgende opbouw.

Allereerst wordt in hoofdstuk twee aan de hand van een literatuurstudie de theoretische betekenis van slachtofferschap onderzocht. Hierbij zal worden ingegaan op de rol die onschuld speelt in slachtofferidentiteiten en op het spanningsveld tussen slachtoffer en daderschap. Tot slot zal binnen een historisch kader de opmars van het slachtoffer beschreven worden. In het derde hoofdstuk wordt de politieke en sociale constructie van slachtofferschap beschouwd. Hier wordt niet alleen de discussie rondom slachtofferschap van etnische groepen in kaart gebracht, maar wordt tevens gekeken naar de manier waarop slachtofferschap van etnische groepen in theorie zou kunnen fungeren om politieke doeleinden te behalen. Dit hoofdstuk zal worden afgesloten met een analyse betreffende de manier waarop het slachtofferschap van de Serviërs als politiek middel heeft gefungeerd.

In het vierde hoofdstuk komt de casus Israël aan bod. Allereerst zal aan de hand van de in het theoretisch kader geformuleerde definitie van slachtofferschap bekeken worden in hoeverre slachtofferschap een bestanddeel vormt van de Israëlische Joodse identiteit en zo ja, of dit slachtofferschap wordt ingezet voor politieke doeleinden. Hiervoor zal achtereenvolgens de Zesdaagse Oorlog, de eerste Libanese oorlog en de Tweede Intifada aan bod komen. Daarna wordt de aandacht verlegd naar de Nederlands Joodse gemeenschap en haar houding ten aanzien van het Israëls politiek. Hierbij is gekozen, gezien de ruimte die mij nog restte, om door middel van bronnenonderzoek te onderzoeken hoe de Nederlands Joodse gemeenschap reageerde op Israëls politiek tijdens de Tweede Intifada. De keuze voor de Joodse etnische groep komt voort uit de overweging dat de Holocaust, zoals hierboven beschreven, dient als 'standaard voor alle vormen van herinnering.'²⁴

In hoofdstuk vijf zal ik onderzoeken in hoeverre slachtofferschap een rol speelt in de identiteit van de Armeniërs. Hierbij wordt zowel aandacht besteed aan de houding van de Armeense diaspora in Europa ten aanzien van het gevoerde beleid in haar thuisland, als aan de opstelling van de Armeense regering. Er is gekozen voor de Armeense etnische groep, omdat zij net als de Joodse etnische groep, slachtoffer is geworden van genocide.²⁵ Bovendien staan beide etnische groepen bekend om hun politiek actieve diaspora. Tot slot zullen in de conclusie de theoretische veronderstellingen uit het eerste deel samen met de

---

²⁴ Geciteerd uit: De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 8.

²⁵ De discussie omtrent de genocide zal behandeld worden hoofdstuk 5.

conclusies uit de casussen worden geanalyseerd om tot een beantwoording van de hoofdvraag te komen.

Deze scriptie heeft tot doel om op basis van de vraag of en in hoeverre etnische groepen hun slachtofferstatus inzetten om politiek doelstellingen te bereiken, een bijdrage te leveren en aan de discussie rondom slachtofferschap van etnische groepen. Bovendien wordt er, hoewel het lijden van de slachtoffers wordt erkend, ook kritisch gekeken naar de toename van etnische groepen die een slachtofferstatus claimen als gevolg van een historisch onrecht. Hierbij heeft deze scriptie tot doel bij te dragen aan het wetenschappelijke veld van de *reparation politics*, waarbinnen tot nu toe zelden werd gekeken naar de constructie van slachtofferschap van etnische groepen, maar veeleer naar redenen waarom groepen wel of niet erkenning en/of herstelbetalingen zouden moeten ontvangen voor een onrecht dat hun voorouders is aangedaan.

2 Slachtofferschap: de theorie

In dit hoofdstuk zal dieper worden ingegaan op het begrip slachtofferschap. Slachtofferschap is een diffuus concept en niet eenvoudig te definiëren, omdat het vele lagen heeft. Eerst zal worden ingegaan op de rol van onschuld in slachtofferidentiteiten en het spanningsveld tussen slachtoffer- en daderschap. Daarna komen de vragen aan bod hoe slachtofferschap kan worden doorgegeven van generatie op generatie en hoe een etnische groep als collectief slachtoffer kan zijn. Voor de behandeling van deze begrippen is een interdisciplinaire benadering gekozen, omdat veel van deze begrippen hun oorsprong vinden in de sociologie en psychologie. Tot slot wordt vanuit historisch oogpunt de opmars van het slachtoffer beschreven.

2.1 Het onschuldige slachtoffer

Wat houdt slachtofferschap precies in? En welke status 'verdient' een slachtoffer? In deze scriptie gaat het om etnische groepen die zich als slachtoffer profileren als gevolg van een onrecht dat hun voorouders is aangedaan. Het gaat dus in feite om indirect slachtofferschap van een collectief als gevolg van een onrecht dat hen is aangedaan in het verleden. Maar wat is slachtofferschap precies? Joseph Montville, een prominente wetenschapper op het gebied van slachtofferschap en conflictresolutie, definieert slachtofferschap als volgt:

'a state of individual and collective ethnic mind that occurs when the traditional structures that provide an individual sense of security and self-worth through membership in a group are shattered by aggressive, violent political outsiders. Victimhood can be characterized by either an extreme or persistent sense of moral vulnerability.'²⁶

Montville onderscheidt drie hoofdcomponenten van slachtofferschap: een geschiedenis van gewelddadige, traumatische agressie en verlies; de overtuiging dat die

---

²⁶ Joseph V. Montville, 'The Psychological Roots of Ethnic and Secretarian Terrorism' in: Montville, Volkan en Julius ed., *Psychodynamics of International Relationships. Volume I* (Lexington 1990) 161-176.

agressie bij elke maatstaf ongerechtvaardigd was en een vaak onuitgesproken angst van de slachtoffergroep dat de agressor in de toekomst weer zal toeslaan.²⁷

Een belangrijke vraag bij de definiëring van slachtofferschap is welke positie onschuld inneemt in de constructie van slachtofferidentiteiten. Hedendaags gaat het slachtoffer-discours vaak hand in hand met ideeën over collectieve onschuld. Een slachtoffer wordt veelal gezien als een onschuldige persoon of groep. De fundamentele basis van de macht van de slachtofferbeweging in de Verenigde Staten ligt in de publieke en politieke acceptatie van het standpunt dat slachtoffers goede mensen zijn die kwaad zijn aangedaan door hen die 'slecht' zijn.²⁸ Ook de '*politics of claim-making*', een belangrijk thema in *restorative justice* literatuur waar slachtoffers erkenning en herstelbetalingen eisen voor onrecht dat hen (of hun voorouders) in het verleden is aangedaan, vereist een dergelijk onschuldig slachtoffer dat rechtvaardigheid en erkenning verdient.²⁹ Dit beeld is ook terug te zien in de administratieve rehabilitatieprocedures voor slachtoffers van de Oost-Duitse onderdrukking, na de Duitse hereniging van 1990. Rechtsgeleerde Christiane Wilke toont aan dat alleen degenen wier gedrag moreel onberispelijk was en wiens politieke motieven vielen binnen de geaccepteerde gevestigde politieke ideologieën van de herenigde Duitse staat, de wettelijke slachtofferstatus toegekend kregen. Een zeer restrictieve benadering van het slachtofferschap was al sinds de jaren '50 dominant in de Duitse wederopbouw, aldus Wilke.³⁰ Dit is een voorbeeld van hoe bij erkenning van slachtofferschap morele onschuld een grote rol kan spelen, maar ook dat het slachtofferschap tegelijkertijd een selectief en politiek concept kan zijn. Bij de constructie van slachtofferidentiteiten wordt veelal uitgegaan van een 'onschuldig' slachtoffer. Dat wordt bovenaan de 'slachtoffer hiërarchie' geplaatst en wordt het symbool waaromheen tegenstrijdige opvattingen van historisch geweld worden gereconstrueerd en gereproduceerd.³¹

Een dergelijke opvatting heeft als gevolg dat in de politiek, maar ook in de wetenschap en de media een narratief geconstrueerd wordt in termen van een tweedeling

---

²⁷ Joseph V. Montville, 'The healing function in political conflict resolution' in: Dennis J.D. Sandole ed., *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application* (Manchester 1993) 112-127, aldaar 112-113.

²⁸ G. Geis, 'Crime Victims: Practices and Prospects' in: A. Lurigio, W. Skogan en R. Davis ed., *Victims of Crime: Problems, Policies, and Programs* (Newbury Park 1990) 251-268, aldaar 259.

²⁹ McEvey en K. Mc Connachie, 'Victimology in Transitional Justice: Victimhood, Innocence and Hierarchy', 528, 532-538.

³⁰ C. Wilke, 'Recognizing Victimhood: Politics and Narratives of Rehabilitation in Germany', *Journal of Human Rights*, 6 (2007) 479-496, aldaar 493-494.

³¹ McEvey en K. Mc Connachie, 'Victimology in Transitional Justice', 532-533.

tussen een dader- en slachtoffercategorie.³² In zijn onderzoek naar de manier waarop slachtoffers van conflicten worden weergegeven in de media, wijst Stephen Ryan, hoofddocent vredesstudies aan de Universiteit van Ulster, erop, dat de media niet alleen een belangrijke rol kunnen spelen in het aanwijzen van de slachtoffers, maar ook bij het vellen van een moreel oordeel over welke partijen sympathie verdienen en welke niet.³³ Dit kan leiden tot de aanwijzing van een schuldige en een onschuldige categorie. Als illustratie bij deze bewering kan de verslaggeving van westerse media over de Joegoslavische burgeroorlog gelden, waar een beeld werd geschetst van een etnische oorlog waarbij de 'goeden' en de 'slechten' langs etnische lijnen te verdelen waren. De Serviërs werden aangewezen als schuldige en de Kosovo Albaniërs als onschuldige groep.³⁴ Een dergelijke tweedeling tussen daders en slachtoffers is echter niet adequaat. Slachtofferschap en daderschap zijn namelijk geen gescheiden categorieën, maar kunnen elkaar overlappen en soms in de loop van de geschiedenis in elkaar overlopen. De tweedeling in een dader- en slachtoffergroep doet daarom geen recht aan de complexe realiteit die vaak ten grondslag ligt aan conflicten. De Zuid-Afrikaanse waarheidscommissie vereiste dat Zuid-Afrikanen zouden worden aangewezen als dader of slachtoffer, maar in de praktijk bleek dat sommige Zuid-Afrikanen die voor de commissie verschenen niet in deze terminologie pasten.

Historicus Bob de Graaff illustreert dat de geschiedenis tal van voorbeelden biedt, waaruit blijkt dat een strikte scheiding tussen een slachtoffer- en dadercategorie geen recht doet aan de complexe (historische) werkelijkheid.³⁵ Bijvoorbeeld het slachtofferschap van de Japanners als gevolg van het Amerikaanse bombardement van de steden Hiroshima en Nagasaki met atoombommen in augustus 1945. Dit wordt in Japan herdacht 'in het verlengde van het Aziatisch slachtofferschap door toedoen van het kolonialisme en imperialisme met vrijwel voorbijgaan aan de agressie van het Japanse leger', aldus de Graaff.³⁶

Een ander voorbeeld is het slachtofferschap van vele Duitsers als gevolg van gewelddadigheden aangericht door de geallieerden tijdens hun eindoffensief in de Tweede

---

³² Stephen Ryan, 'Victims and the Media in Divided Societies: Some Thoughts about the Northern Ireland' in: M. Aguirre en F. Ferrandiz ed., *The Emotion and the Truth: Studies in Mass Communication and Conflict* (Bilbao 2002) 99-110, aldaar 100.

³³ Ryan, 'Victims and the Media in Divided Societies', 99.

³⁴ Ibidem.

³⁵ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 19-21.

³⁶ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 20.

Wereldoorlog. Bijvoorbeeld het slachtofferschap van de inwoners van de gebombardeerde steden Berlijn, Dresden en Hamburg, maar ook de Duitsers die werden verdreven uit Midden- en Oost-Europa. Tot slot laat het voorbeeld van de naoorlogse conflicten op de Balkan zien dat er veelal geen eenduidige scheiding aan te brengen is tussen schuldigen en onschuldigen. De Bosnische- Servische politieke leiders Karadzic, Koljevic en Biljana Plavic maakten een einde aan de communistische heerschappij van Tito, maar begingen ook zelf wreedheden en kunnen als zodanig worden gezien als ‘slachtoffers van en wrekers op de dictatuur van het communisme’, aldus de Graaff.³⁷

De (historische) werkelijkheid is vaak weerbarstig en daarom overlappen in de praktijk slachtofferschap en daderschap elkaar. Er moet dus kritisch gekeken worden naar de rol van onschuld in de constructie van slachtofferidentiteiten. Een slachtoffer is immers niet per definitie onschuldig. Dit staat los van de vraag of een slachtoffer erkenning en rechtvaardigheid dient te krijgen. Het zou van nuance getuigen als ook in *restorative justice* aannames over de identiteiten van zowel slachtoffers als daders gebaseerd op stereotypen vermeden worden.

2.2 Erfelijk slachtofferschap van het collectief

Deze scriptie handelt over etnische groepen die zich slachtoffer voelen van een onrecht dat hun voorouders is aangedaan, oftewel de herinnering aan historisch slachtofferschap. Hierin zitten twee intrigerende elementen, namelijk het slachtofferschap van een groep (in tegenstelling tot het slachtofferschap van een individu) en het slachtofferschap dat generatie op generatie wordt doorgegeven (erfelijkheid van slachtofferschap). Bij slachtofferschap van een etnische groep is een opvallend mechanisme zichtbaar. Vaak hebben namelijk niet alle individuen van dit collectief ook daadwerkelijk het leed zelf hebben ervaren. Zij voelen zich echter wel als lid van de groep slachtoffer van een bepaalde schokkende gebeurtenis. Zo kan iemand van Joodse afkomst, die de oorlog ongeschonden is doorgekomen in Amerika, zich als deel van de Joodse-etnische groep wel slachtoffer voelen van nazi-Duitsland. Dit illustreert hoe leden van een collectief zich vanwege hun lidmaatschap van een etnische groep slachtoffer kunnen voelen, ook als ze niet zelf het leed direct hebben ervaren. Volgens politiek psycholoog Daniel Bar-Tal kunnen

---

³⁷ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 20.

groepen lijden aan collectief slachtofferschap, dat niet per definitie op een objectieve ervaring is gebaseerd, maar soms ook op een sociale constructie ervan.³⁸ In dat geval wordt ervan uitgegaan dat de toegebrachte schade specifiek en bewust gericht was op de groep of leden van de groep vanwege hun lidmaatschap van die groep. Omdat andere leden van de groep zich identificeren met de groep, ervaren zij dit alsof ook hen onrecht is aangedaan. Een onderliggend psychologisch mechanisme zorgt dus voor de ontwikkeling van een collectief gevoel van slachtofferschap onder groepsleden die het leed niet direct hebben ervaren. Dit mechanisme bleek ook uit een grootschalige studie naar het geloofsconflict in Noord-Ierland. Hieruit kwam naar voren dat een grote meerderheid van de katholieken en de protestanten, ondanks dat ze zelf niet direct geleden hebben, zichzelf als slachtoffers zagen in het conflict. Dit omdat hun mede groepsgenoten leed berokkend was.³⁹ Dus gemeenschappelijke cultuur, identiteit en solidariteit kunnen de basis vormen voor een constructie van een opvatting over gedeeld slachtofferschap, aldus Bar Tal. Bovendien kunnen gemeenschappen ervoor kiezen onrecht uit het verleden te transformeren 'into powerful cultural narratives which become an integral part of the social identity.'⁴⁰ Dit collectieve gevoel van slachtofferschap kan volgens sociaal psychologen uiteindelijk een prisma worden, waardoorheen het collectief informatie opneemt en beslissingen neemt.⁴¹

Het tweede element draait om wat ik noem 'transgenerationeel slachtofferschap.' Transgenerationaliteit is het van generatie op generatie doorgeven van een onverwerkt trauma.⁴² Transgenerationeel slachtofferschap zie je terug in de huidige maatschappij, waar niet alleen ervaringsgeneraties (generaties die daadwerkelijk de schokkende gebeurtenis hebben meegemaakt) zich slachtoffer voelen, maar ook vele generaties na hen. In dit geval voelt een etnische groep zich slachtoffer als gevolg van een onrecht dat voorouders in een (ver) verleden is aangedaan. Dit betekent dat groepen een gevoel van collectief slachtofferschap kunnen handhaven op basis van traumatische ervaringen uit het verleden,

---

³⁸ Daniel Bar-Tal (e.a.), 'A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts', *International Review of the Red Cross* 91 (2009) 229-277, aldaar 234-236.

³⁹ E. Cairns, J. Mallet, C. Lewis en R. Wilson, 'Who are the victims? Self-assessed victimhood and the Northern Irish conflict', *NIO Research and Statistical Series*, Report Nr. 7, Northern Ireland Statistics and Research Agency (Belfast 2003).

Bar Tal (e.a.), 'A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts', 235.

⁴⁰ A. Robben en M. Suarez-Orozco, *Cultures under siege: Collective violence and trauma* (Cambridge 2000) 23.

Bar-Tal (e.a.), 'A sense of self perceived collective victimhood', 236.

⁴¹ Ibidem, 236-237.

⁴² J.C.M. Willems, *Wie zal de opvoeders opvoeden?* (Den Haag 1999) 466.

zoals een geschiedenis van koloniale overheersing, genocide, langdurige uitbuiting of discriminatie. Veelal is dit in de context van wrede en gewelddadige conflicten of oorlogen. Vanuit dit gevoel van slachtofferschap claimen op dit moment levende mensen reparatie voor een historisch onrecht, namens de directe slachtoffers van het historisch onrecht. Het is echter vaak wel zo dat bij (huidige) slachtoffergroepen meer speelt dan alleen de oorspronkelijke schokkende gebeurtenis. Ook de nageschiedenis, ofwel de secundaire ervaring speelt mee bij hun slachtofferschap.

Volgens socioloog J.A.A. van Doorn leiden slachtoffergroepen een dubbel bestaan; ze kennen een oorsprongsgeschiedenis (ontstaan door een schokkende ervaring) en een secundaire geschiedenis in de periode daarna. Naarmate de herinnering aan de oorspronkelijke gebeurtenis vervaagt door het verstrijken van de tijd, krijgen 'secundaire ervaringen' meer gewicht en zelfs een eigen geschiedverloop. Deze secundaire ervaringen kunnen de oorsprongsgeschiedenis weer doen herleven.⁴³ De ervaringen van de Joodse bevolkingsgroep in Nederland na de Holocaust zijn hiervoor exemplarisch. De Holocaust is volgens Van Doorn voor deze groep primair identiteitsbepalend geweest, maar toen na de periode van zwijgen de Joodse slachtoffergeneratie actief hun belangen gingen nastreven, verwezen zij niet alleen naar de Holocaust (als hun oorsprongsgeschiedenis). Tevens refereerden zij aan de nalatigheid van de Nederlandse overheid voor wat betreft de opvang van de Joodse slachtoffers na de oorlog (de secundaire ervaring). Niet alleen de generatie die de Holocaust heeft meegemaakt, maar ook de jongere, veelal militantere generatie lieten in de jaren '90 hun stem laten horen en waren de drijvende kracht achter de onderhandelingen over Joodse tegoeden in de jaren 1999-2000.⁴⁴

Dit doorgeven van slachtofferschap noemt historisch-socioloog Frank Hermans in zijn proefschrift over de opkomst en verbreiding van de zorg voor slachtoffers van schokkende gebeurtenissen, 'blijvend slachtofferschap.'⁴⁵ Hij oppert dat blijvend slachtofferschap verband houdt met het feit dat men herinneringen niet kan laten rusten en geschiedenis kan laten worden.⁴⁶ Dit geldt zelfs voor gevallen waar rekenschap over is afgelegd door de daders, bijvoorbeeld wanneer er berechting heeft plaatsgevonden,

---

⁴³ J.A.A. van Doorn, *Gevangen, Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis* (Amsterdam 2002) 87.

⁴⁴ Van Doorn, *Gevangen*, 104 - 105 en 111.

⁴⁵ Hermans, *Trauma en Beschaving*, 159.

<http://dare.uva.nl/document/189853> (geraadpleegd 6 februari 2013).

⁴⁶ Hermans, *Trauma en Beschaving*, 159.

compensatie is betaald of er officiële excuses zijn aangeboden. Slachtofferschap lijkt hiermee iets te zijn geworden dat wordt doorgegeven van generatie op generatie. Van Doorn is van mening dat wanneer gemeenschappelijke ervaringen van een bepaalde groep extreem schokkend zijn, 'de leden van alle biologische generaties de nawerking ervan zullen ondervinden en tot één historische generatie gaan behoren (grootouders, ouders en kinderen).'⁴⁷ Maar zelfs nieuwe generaties zullen de herinnering aan het leed van hun voorouders levend houden, aldus van Doorn. Hij spreekt van een '*invention of tradition*' als vereeuwiging van het historisch slachtofferschap. Een extreem schokkende gebeurtenis in de geschiedenis van een etnische groep zorgt voor de vorming van slachtoffergroepen. Deze begint bij de ervaringsgeneratie, die door een gemeenschappelijke, schokkende gebeurtenis lotgenoten zijn geworden. Ze hebben zich op die grondslag ook georganiseerd en worden door de maatschappij en de overheid erkend als slachtoffergroep.⁴⁸

Een soortgelijk relaas komt terug in Vamik Volkan's werk over de formatie van groepsidentiteiten.⁴⁹ Hierin beargumenteert hij dat groepen *chosen trauma's* en *chosen glories* hebben. Volkan definieert een *chosen trauma* als 'the shared mental representation of an event in a large group's history in which the group suffered a catastrophic loss, humiliation and helplessness at the hands of its enemies.'⁵⁰ Wanneer een groep niet in staat is een schokkende gebeurtenis (bijv. een grootschalige mensenrechtenschending) te verwerken, wordt dit trauma van generatie op generatie doorgegeven, iets wat Volkan transgenerationale transmissie noemt. De historische feiten van een bepaalde traumatische gebeurtenis zijn voor de groep op een gegeven moment niet meer van belang. Wat belangrijker is, is dat door het delen van het *chosen trauma* de leden van de groep verbonden worden. Naarmate de tijd voortschrijdt raakt de traumatische gebeurtenis uit het verleden onlosmakelijk verbonden met het wereldbeeld van de groep en wordt het daarmee onderdeel van de collectieve identiteit. Zodoende vormt de mentale representatie van de traumatische ervaring een link

---

⁴⁷ Van Doorn, *Gevangen*, 91.

⁴⁸ Ibidem, 91-93.

⁴⁹ Vamik Volkan is Ermitus Professor Psychiatrie aan de Universiteit van Virginia. Zijn werk over groepsidentiteiten: Vamik D. Volkan, *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York 1997).

⁵⁰ Vamik D. Volkan, 'Large-group identity, international relations and psychoanalysis', paper gepresenteerd op *Deutsche Psychoanalytische Gesellschaft e. V. Meeting* (Gasteig 23 mei 2008).

<http://www.vamikvolkan.com/Large-group-Identity,-International-Relations-and-Psychoanalysis.php> (geraadpleegd 28 februari 2013).

tussen de leden van de groep. Zo kan de gebeurtenis volgens Volkan een '*large-groups identity marker*' worden.⁵¹

Ian Buruma kiest een andere invalshoek en benadrukt dat de ervaringsgeneraties veelal hun littekens verborgen en ervoor kozen om te zwijgen. Dit gold voor zowel de Joodse overlevenden van de Holocaust, als voor Chinese overlevenden van het Nanking bloedbad, de Koreaanse comfortvrouwen en de Japanse Amerikanen die door hun eigen overheid werden geïnterneerd tijdens de Tweede Wereldoorlog. Allen zwegen ze in eerste instantie over hun ervaringen uit een gevoel van schaamte en omdat ze getraumatiseerd waren. Het waren de jongere generaties die dit zwijgen doorbraken en publiekelijk zeiden wat hun (voor)ouders al die tijd verzwegen hadden: hun (voor)ouders (en zichzelf) waren slachtoffers.

Een nieuwe generatie kan alleen worden geassocieerd met het lijden van vorige generaties, wanneer het leed keer op keer in het openbaar wordt erkend. Buruma is van mening dat deze identificatie met slachtofferschap voornamelijk aantrekkelijk is voor groepen als er geen andere *labels* van gemeenschappelijke identiteit meer overblijven.⁵² Hij steunt hier op het betoog van de wetenschapper K. Anthony Appiah die een soortgelijk punt maakt met betrekking tot de identiteitspolitiek van etnische minderheden in contemporain Amerika. In de woorden van Appiah: 'the languages, religious beliefs, myths, and histories of the old countries tend to fade away as the children of immigrants become Americans. This often leads to defensive claims of Otherness, especially when there is little Otherness left to defend.'⁵³ Het aannemen van een nieuwe identiteit geeft de etnische minderheden de belofte van maatschappelijke erkenning en solidariteit, die het verlies van etniciteit compenseert. Het verdwijnen van een gemeenschappelijke identiteit zorgt ervoor dat 'identity, more and more, rests on the pseudo religion of victimhood', aldus Buruma.⁵⁴ Hij verbindt hier dus slachtofferschap met de constructie van een identiteit, maar ziet de oorsprong hiervan voornamelijk in het verdwijnen van een gemeenschappelijke identiteit.

Uit het bovenstaande komt de tendens naar voren dat niet alleen individuen, maar ook groepen een gevoel van slachtofferschap kunnen ervaren, zelfs als niet alle leden van de groep direct slachtoffer zijn. Bovendien kan een schokkende gebeurtenis in het verleden van

---

⁵¹ S. Akhtar, *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis* (Londen 2009).

⁵² Buruma, 'The Joys and Perils of Victimhood', 1-2.

⁵³ K. Anthony Appiah, 'The Multicultural Misunderstanding,' *The New York Review of Books* (1997) 30-36.

⁵⁴ Buruma, 'The Joy and Perils of Victimhood', 2.

een etnische groep doorgegeven worden van generatie op generatie. De transitie van dit onverwerkte verleden zorgt ervoor dat etnische groepen hun identiteit gaan baseren op dit trauma en op hun slachtofferschap. In de volgende paragraaf zal behandeld worden welke gevolgen dit blijvende slachtofferschap kan hebben.

2.3 Cyclus van wraak

Herinnering brengt even vaak wraak als verzoening, volgens filosoof Margalit.⁵⁵ In lijn met deze gedachte liggen de argumenten van wetenschappers die van mening zijn dat het van generatie op generatie doorgeven van onverwerkte pijn kan leiden tot haat, onbegrip, wraak en daderschap. Een groepsidentiteit die gebaseerd is op voormalig slachtofferschap, kan ertoe leiden dat er zich binnen de groep een soort ethos van onfeilbaarheid ontwikkelt.⁵⁶ Dit heeft als gevolg dat elke daad potentieel gerechtvaardigd is, als deze geacht wordt ter verdediging te zijn van de belangen van de groep. Groepen definiëren zichzelf als slachtoffer als gevolg van onrecht dat hen is aangedaan door *anderen* in de loop van de geschiedenis. Actie ondernemen met als ogenschijnlijk doel om een herhaling van de geschiedenis te voorkomen, kan dan worden gelegitimeerd. Vaak is het dan zo dat in conflicten beide groepen zichzelf als slachtoffer beschouwen en de tegenstander als agressor. Hierbij komt het zelfs voor dat partijen een competitie voeren over de vraag wie het meest geleden heeft en zij zullen dan ook proberen derde partijen ervan te overtuigen dat de andere groep de agressor is. Dergelijke conflicten worden erg hardnekkig, omdat voor beide partijen het sluiten van compromissen onacceptabel is. Het eventueel bereikte compromis wordt namelijk opgevat als slechts een nieuw voorbeeld van onderwerping aan de bedreigende ander.⁵⁷ Eenzelfde mechanisme trad op in de burgeroorlog in voormalig Joegoslavië, waar herinnering aan historisch slachtofferschap een grote rol speelt.⁵⁸ Tijdens de conflicten in de jaren '90 waren misdrijven nooit veilig opgeborgen in het verleden en in de woorden van historicus Michael Ignatieff maakten ze onderdeel uit van het 'eeuwig durende heden.'⁵⁹ Bij het geloofsconflict in Noord-Ierland

---

⁵⁵ A. Margalit, *The Ethics of Memory* (Cambridge / Londen 2000) 5.

⁵⁶ Dennis J.D. Sandole, 'Virtulent Ethnocentrism and Conflict intractability: Puzzles and Challenges for Third Party Interveners', *Peace and Conflict studies* 10 (2003) 74.

⁵⁷ Sandole, 'Virtulent Ethnocentrism and conflict intractability', 74.

⁵⁸ Voor publicaties over de rol van historisch slachtofferschap in de Joegoslavië oorlog zie paragraaf 3.6.

⁵⁹ Geciteerd uit: De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 28.

beschouwden zowel de loyalisten als de nationalistten zich als slachtoffers. Hierdoor ontstond er een politieke cultuur die was gebaseerd op concurrerende aanspraken op slachtofferschap.⁶⁰ Volgens Stephen Ryan komt dit gevoel voornamelijk voort uit hun cultuur en de algemene omgeving waarin ze leven en niet uit een specifieke persoonlijke ervaring van geweld. Palestijnen en Israëli's bevinden zich in eenzelfde spiraal, door de angst voor elkaar en de herinnering aan de conflicten uit het verleden tussen beide groepen voelen zij zich beiden slachtoffer.

Slachtofferschap draagt dus via een dergelijk mechanisme bij aan geweld, omdat het kan worden ingezet om wraakzuchtig gedrag te rechtvaardigen. Hierdoor kan het gemeenschappen opsluiten in een patroon van '*collective mutual victimization*.'⁶¹ Dit is een gedachte die terugkomt in meerdere publicaties over slachtofferschap. Politicologe Maria Smyth beargumenteert in haar analyse van de constructie van slachtofferschap in Noord-Ierland dat een politieke cultuur '*based on competing claims to victimhood is likely to support and legitimize violence, and unlikely to foster an atmosphere of political responsibility and maternity*.'⁶² Ook de psychiater John Edward Mack is een dergelijke mening toegedaan. In zijn studie naar de psychodynamiek van conflicten spreekt hij van '*the egoism of victimisation*', waarmee hij refereert aan de incapaciteit van een etno-nationale groep om empathie te tonen voor het lijden van een andere groep. Hij is van mening dat groepen '*that have been traumatized by repeated suffering at the hands of other groups seem to have little capacity to grieve for the hurts of other peoples, or to take responsibility for the new victims created by their own warlike actions*.'⁶³ Een voorbeeld van '*the egoism of victimisation*' is de houding van Israël in het Palestijns-Israëlijs conflict. Als gevolg van het discours van slachtofferschap waarin een deel van de Israëlijsche bevolking vastzit na de Holocaust, zien zij de anti-Arabische militaire campagnes als legitiem ondanks de bezwaren van de internationale gemeenschap.⁶⁴

---

⁶⁰ Smyth, 'Remembering in Northern Ireland: victims, perpetrators and hierarchies of pain and responsibility', 36.

⁶¹ Geciteerd uit: Ryan, 'Victims and the Media in Divided Societies', 99-110, aldaar 103.
J.E. Mack, 'The Psychodynamics among National Groups in Conflict' in: Montville, Volkan en Julius ed., *Psychodynamics of International Relationships. Volume I* (Lexington 1990) 119-129, aldaar 126.

⁶² Smyth, 'Remembering in Northern Ireland', 36.

⁶³ Mack, 'The Psychodynamics among National Groups in Conflict', 125.

⁶⁴ Mack, 'The Psychodynamics among National Groups in Conflict', 119-125.

Enerzijds is er dus een stroming die van mening is dat het vergeten van een schokkende gebeurtenis leidt tot herhaling, omdat leed niet verwerkt wordt. Anderzijds kan in lijn met het bovenstaande ook beargumenteerd worden dat teveel herinnering, en dus het van generatie op generatie doorgeven van onverwerkt voormalig slachtofferschap, kan leiden tot een cyclus van haat, wederhaat en weerwraak. Dit sluit nauw aan bij de in de inleiding genoemde overdaad aan herinnering.

2.4 De opmars van het slachtoffer

Hierboven zijn de kernelementen aan bod gekomen, die bij historisch slachtofferschap van een etnische groep van belang zijn. Bij het onderzoeken van de vraag of etnische groepen hun slachtofferstatus als politiek instrument inzetten, is het van belang te analyseren hoe het slachtoffer door de jaren heen een opmars heeft gemaakt. Slachtofferschap neemt in de huidige maatschappij een centrale plaats in bij de herinnering aan het verleden. Slachtofferschap hangt sterk samen met trauma, een begrip dat zich de laatste vijftientig jaar heeft gevestigd als de dominante wijze om onze relatie met het verleden te duiden. De ontdekking van *'the painful memory'* is dan ook een groot antropologisch fenomeen in contemporaine samenlevingen. Het historisch onrecht dat etnische groepen is aangedaan, maakt wonden in het collectieve geheugen. Die wonden dragen bij aan de vorming van de identiteit van de verschillende groepen op een manier zoals hierboven beschreven. Wat ligt ten grondslag aan de voortschrijdende emancipatie van het slachtoffer?

Er bestaan verschillende verklaringen voor de veranderde rol van het slachtoffer. Sociaal psycholoog Hans Boutellier probeert de centrale positie van slachtoffers in de hedendaagse samenleving te verklaren aan de hand van zijn *victimaliseringsthese*.⁶⁵ Door het wegvallen van traditionele fundamenten, zoals religie of ideologie, ontbreekt er volgens Boutellier een gemeenschappelijk moraal. Het tonen van slachtofferschap wordt volgens Boutellier de manier om morele grenzen aan te geven. Hij beargumenteert dat door de ontzuiling en secularisering maatstaven voor goed en kwaad niet meer op religieuze of ideologische leest geschoeid zijn. Mensen vinden elkaar 'in de afkeer van vernedering,

---

⁶⁵ H. Boutellier, *Solidariteit en Slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur* (Nijmegen 1993) en *De Veiligheidsutopie* (Den Haag 2002).

discriminatie, wreedheid: slachtofferschap.’⁶⁶ Door het tonen van leed bakenen zij de grenzen van de moraal af, die door anderen zijn overschreden.⁶⁷

Frank Hermans brengt hier echter tegen in dat secularisering, gedeeltelijke ontideologisering en ontzuiling niet automatisch hoeven te betekenen dat de moraal van een samenleving verdwijnt en dat er een gefragmenteerde cultuur ontstaat. Hermans zoekt de verklaring voor de nieuwe positie van het slachtoffer in de verspreiding van het traumaregime, dat vooral voortkomt uit de ‘veranderingen in de aard en beleving van schokkende gebeurtenissen, in de interacties tussen slachtoffers, specialisten, overheden en publiek en in die tussen specialisten onderling.’⁶⁸ Hermans onderscheidt enkele gebeurtenissen die een impuls hebben gegeven aan het ontstaan en de verspreiding van het traumaregime en dus aan de emancipatie van het slachtoffer.

Zo’n gebeurtenis is bijvoorbeeld het Eichmann proces in 1961. Dit was de eerste keer dat de stemmen van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog werden gehoord. Tot die tijd had het grote zwijgen gedomineerd, slachtoffers wilden eerst hun leven weer oppakken en over de traumatische oorlogservaringen werd weinig gesproken. Dit kenterde in de jaren ’60 toen slachtoffers, maar ook artsen en psychologen een stem kregen in de internationale discussie over kampervaringen. De verspreiding van het traumaregime ziet Hermans in de emancipatie van de slachtoffers en de toenemende macht van trauma-specialisten. Groepen slachtoffers gingen zich organiseren en werden hierbij geholpen door de overheid en trauma-specialisten, die zowel belangenbehartiger en woordvoerder waren als scheidsrechter in de definiëring en erkenning van slachtoffers.⁶⁹ Dit leidde in de Verenigde Staten in de nasleep van de Vietnamoorlog ertoe, dat het posttraumatisch–stress syndroom (PTSS) in 1980 in de *Diagnostic and Statistical Manual (DSM)* werd opgenomen. Deze internationale medische erkenning van het posttraumatisch-stress syndroom betekende een sterke impuls voor de verspreiding en internationalisering van het traumaregime. Dit leidde ertoe dat in de jaren ’90 traumatisering gelijkstond aan PTSS. Steeds meer partijen organiseerden zichzelf als slachtoffergroepen in internationale organisaties, bovendien

---

⁶⁶ H. Boutellier, ‘Nodale orde, Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving’, Inaugurele rede bij de aanvaarding van de Frans Denkers leerstoel Veiligheid & burgerschap aan de *Vrije Universiteit*, 11. http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/Oratie%20Bouttelier_tcm30-205477.pdf (geraadpleegd 11 februari 2013).

⁶⁷ Boutellier, *Solidariteit en Slachtofferschap* (Nijmegen 1993).

⁶⁸ Hermans, ‘Trauma en Beschaving’, 163.

⁶⁹ *Ibidem*, 61-72.

vormden de media de publieke arena voor slachtoffers en hun zaakwaarnemers (psychiaters) om hun problemen te etaleren. Hiermee kon een beroep gedaan worden op overheden voor hulp en compensatie.⁷⁰ Dit resulteerde erin dat het 'het besef van de omvang en ernst van psychische trauma's in het bewustzijn van grote groepen mensen over de hele wereld verankerd raakte en dat psychische trauma's werden beschouwd als behorend tot de belangrijkste problemen waar geavanceerde samenlevingen zich mee te verhouden hadden', aldus Hermans.⁷¹

Een andere belangrijke ontwikkeling volgens Hermans was de internationale opkomst van de identiteitspolitiek, waarbij men een gevoel van trots gingen ontleen aan leed dat in het verleden was ondergaan. In de Verenigde Staten ging de Joodse gemeenschap zich profileren aan de hand van de Holocaust. In navolging van wat Boutellier betoogt, is volgens Hermans, mede onder invloed van de media en films als *Schindler's list*, de Holocaust steeds meer de plaats in gaan nemen van het geloof, als datgeen wat de gemeenschap verbond.⁷² Bovendien ontstonden er steeds meer gedenkplaatsen, musea en monumenten, waardoor de Holocaust een prominentere plaats innam in de samenleving. 'Eerbetoon aan slachtoffers verschoof in de richting van zelfbevestiging of romantisering die door sommigen een vorm van pseudoreligie en sentimentaliteit werd genoemd', aldus Hermans.⁷³ De opkomst van het slachtoffer is dus volgens Hermans onlosmakelijk verbonden met de opkomst van het traumaregime.

Ook antropologen Didier Fassin en Richard Rechtman benadrukken in hun boek *The Empire of Trauma* het belang van de opkomst van het traumaregime voor de opmars van het slachtoffer. In hun boek onderzoeken zij de geschiedenis van het trauma en verkennen ze de transitie van de rol van het slachtoffer: van een gemarginaliseerde naar een gerespecteerde rol. Fassin en Rechtman zien eenzelfde beweging als Hermans: het is de transitie van het begrip 'trauma' die ervoor heeft gezorgd dat slachtoffers centraal zijn komen te staan. Voor de jaren '60 en '70 van de twintigste eeuw hadden de woorden psychisch trauma een negatieve connotatie. Het werd bijvoorbeeld gezien als een zwaktebod wanneer een soldaat niet in staat was met de ontberingen van de oorlog om te gaan. Deze zienswijze veranderde

---

⁷⁰ Hermans, 'Trauma en Beschaving', 61-72.

⁷¹ Ibidem, 72.

⁷² Ibidem, 111.

⁷³ Ibidem.

in de jaren '60 en '70 door een morele revaluatie van het slachtoffer. Deze kwam tot stand door de heroverweging van trauma vanuit het oogpunt van de overlevenden van de Holocaust en het activisme van de sociale emancipatie bewegingen uit de jaren '60 en '70. Zodoende kwam er een meer algemeen begrip van trauma, onweerlegbaar verbonden met het gevoel van empathie. Fassin en Rechtman concluderen dat een trauma slachtoffers de mogelijkheid geeft om maatschappelijke steun te verwerven, maar dat het tegelijkertijd politiek beladen is. Het fungeert namelijk ook als een moraliserende kracht die beslist wie er als slachtoffer gekwalificeerd kan worden.⁷⁴

Historisch sociologe Jolande Withuis signaleert eenzelfde ontwikkeling in Nederland. Zij onderzoekt in haar boek *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur* in een cultuurhistorisch kader de overgang van de zwijgcultuur na de oorlog in naar de klaag- en traumacultuur van tegenwoordig.⁷⁵ In de naoorlogse jaren was sprake van een zwijgcultuur, voor het leed van oorlogsslachtoffers was weinig ruimte, aldus Withuis. De omslag naar een praatcultuur in de jaren '60 en '70 van de twintigste eeuw vond plaats, toen psychisch trauma in de publieke belangstelling kwam te staan. De opkomst van het traumabegrip heeft dus ook volgens Withuis in grote mate bijgedragen aan de emancipatie van het slachtoffer. Waar in de jaren '50 trauma in de *Van Dale* nog louter omschreven werd als een fysieke verwonding, was trauma enkele decennia later verworden tot een psychische stoornis. Withuis beschrijft dat het pas in de jaren '70 in Nederland doordrong dat veel getroffenen nog leden aan de psychische gevolgen van de oorlog. Dit had als gevolg dat het idee van psychisch trauma meer algemeen geaccepteerd werd. Net als Fassin, Rechtman en Hermans benadrukt zij het belang van de wijdverspreide aandacht voor het Post-Traumatisch Stress Syndroom (PTSS). Dit leidde er, aldus Withuis, toe dat in de jaren '80 steeds meer groepen (of hun woordvoerders) zich herkenden als lijdend aan een oorlogstrauma. Vanuit invloedrijke organisaties als ICODO werd gestimuleerd dat oorlogsslachtoffers zich zouden gaan organiseren in praat- en zelfhulpgroepen.⁷⁶ Zo werden oorlogsgetroffenen gezien als een sociale beweging van mensen die een speciale status en erkenning verdienden.⁷⁷

---

⁷⁴ Didier Fassin en Richard Rechtman, *Empire of Trauma: an Inquiry into the condition of victimhood* (Princeton 2009).

⁷⁵ J. Withuis, *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

⁷⁶ Stichting ICODO (Informatie- en Coördinatieorgaan Dienstverlening Oorlogsgetroffenen) bestond van 9-januari 1980 tot 3 januari 2005. De Stichting was behartigde de belangen van oorlogsgetroffenen en hun kinderen.

⁷⁷ Withuis, *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, 7-15 en 77-98, 213-246.

Withuis, Fassin, Rechtman en Hermans benadrukken aldus het belang van de opkomst van trauma, dat bepalend is gebleken voor hoe wij slachtoffers tegenwoordig zien. De aandacht voor PTSS heeft ertoe geleid, dat steeds meer partijen zichzelf als slachtoffer begonnen te zien. Tegelijkertijd kwam er vanuit de maatschappij en de overheid, mede onder invloed van de media, steeds meer aandacht voor deze slachtoffers.

2.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is dieper ingegaan op slachtofferschap en is gepoogd te verklaren hoe (etnische) groepen hun collectieve identiteit baseren op historisch slachtofferschap en hoe deze groepsidentiteit kan leiden tot een cyclus van haat en soms zelfs geweld. De opkomst van het traumaregime heeft sterk bijgedragen aan de emancipatie van het slachtoffer. Voorheen had slachtofferschap een negatieve connotatie, maar onder invloed van het activisme van de sociale emancipatoire bewegingen in de jaren '60 en '70 en de ontdekking van trauma als psychische stoornis, heeft er een morele herwaardering plaatsgevonden van het slachtoffer. Deze morele herwaardering heeft ertoe geleid dat tegenwoordig onschuld een belangrijke rol speelt in de constructie van slachtofferidentiteiten. Slachtoffers worden tegenwoordig vaak gezien als 'onschuldige' mensen of groepen die politieke en maatschappelijke erkenning verdienen voor het leed dat zij hebben moeten doorstaan. Dit is een visie waar kritisch naar gekeken dient te worden, omdat stereotypering met betrekking tot dader- en slachtofferschap zelden recht doet aan de historische werkelijkheid.

Vanuit deze veranderde zienswijze op slachtofferschap is het toenemend aantal etnische (religieuze en nationale) groepen te verklaren die erkenning en herstelbetalingen eisen voor onrecht uit een (ver) verleden. Deze etnische groepen baseren hun collectieve identiteit op een gevoel van slachtofferschap. Ze voelen zich als collectief slachtoffer van leed dat toegebracht is aan leden van hun groep. Bovendien wordt dit slachtofferschap van generatie op generatie doorgegeven. Volgens sommigen omdat het leed nooit verwerkt is, volgens anderen compenseert slachtofferschap als identiteit de wegvallende etnische identiteit en gemeenschappelijke identiteit in de hedendaagse samenleving.

Slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht kan etnische groepen binden, en een prisma zijn waardoorheen zij naar de wereld kijken. Dit levert een wereldbeeld op dat

kan leiden tot wraak- haatgevoelens. Etnische groepen creëren een vijandsbeeld van een ander en doen er als groep alles aan om niet wederom slachtoffer te worden. Dit maakt alle acties, die het ogenschijnlijke doel hebben de belangen van de groep te verdedigen gelegitimeerd. De morele superioriteit van onschuld die tegenwoordig toegedicht wordt aan slachtoffers, kan er dus toe leiden dat slachtofferschap een gewilde status wordt, omdat het ingezet zou kunnen worden om bepaalde politieke beslissingen te rechtvaardigen.

3 Slachtofferschap & Politieke belangen

De laatste decennia verschijnen er wetenschappelijke publicaties die zich kritisch opstellen tegenover het groeiende aantal claims van groepen die zich op basis van hun etniciteit, religie of sekse slachtoffer voelen van de geschiedenis.⁷⁸ De centrale positie die slachtoffers zijn gaan innemen in de westerse cultuur en de aandacht die zij opeisen, wordt kritisch beschouwd. In het voorafgaande hoofdstuk is de theoretische betekenis van slachtofferschap van verkend. In dit hoofdstuk zal de discussie rondom de politieke en sociale constructie van slachtofferschap centraal staan. Allereerst zal de discussie rondom slachtofferschap van groepen worden behandeld, om vervolgens te kijken hoe bij Serviërs slachtofferschap fungeert als politiek instrument.

3.1 Erkenning voor het slachtoffer

Zoals in hoofdstuk één beschreven, is de herinnering aan slachtofferschap een centraal element geworden van de cultuur en in de politiek in het Westen. Hierdoor trekt lijden in plaats van heldendom nu de publieke en politieke aandacht. Illustratief hiervoor is de media-aandacht die het bloedbad van Rawagede in Nederland de afgelopen jaren heeft ontvangen.⁷⁹ Naar aanleiding van de aandacht voor de zaak in het VPRO-radio programma *Onvoltooid Verleden Tijd* in 2007 stelde SP-kamerlid Krista van Velzen in 2008 Kamervragen aan toenmalig minister van Buitenlandse Zaken Maxime Verhagen.⁸⁰ Hierop stuurde de landsadvocaat een brief aan de nabestaanden waarin vermeld werd dat de zaak verjaard was en dat de Nederlandse Staat geen actie zou ondernemen. De nabestaanden namen hier echter geen genoegen mee en klaagden de Nederlandse Staat in 2009 met succes aan. Uiteindelijk

⁷⁸ Zie bijvoorbeeld: De Graaff, *op de klippen of door de vaargeul?*; M. Drumbl, *Atrocity, punishment, and International Law And Policy* (Oxford 2007).

⁷⁹ RTL4 zond op 17 augustus 1995 de documentaire 'Excessen van Rawagede' uit. Ook besteedde het historische radioprogramma *Onvoltooid Verleden Tijd* (OVT) 9 december 2007 aandacht aan het onderwerp met de documentaire 'Het spoor terug: Het bloedbad van Rawagede.' De actualiteitenrubriek EenVandaag zond op 2 februari 2008 het nieuwsitem 'Excuses voor Nederlands bloedbad' uit. Ook verschenen er vele nieuwsartikelen in kranten en tijdschriften in deze jaren. Bijvoorbeeld:

'Nederlandse Excuses voor bloedbad Rawagede aangeboden', *De Volkskrant*, 9 december 2011.

'Spijt, maar Geen Excuses voor de Vrouwen van Rawa Gede', *De Volkskrant*, 15 januari 2009.

'Eindelijk Excuses voor bloedbad Rawagede ('47)', *NRC Next*, 9 december 2011.

'Alles is scheef en raar geworden', *NRC Handelsblad*, 22 augustus 1995.

'Een pijnlijke mislukking', *NRC Handelsblad*, 1 september 1995.

'Kok wil spijt betuigen aan Indonesië', *NRC Handelsblad*, 26 februari 2000.

'Excuus Kok Afgezwakt', *NRC Handelsblad*, 2 maart 2000.

⁸⁰ De Kamervragen werden ingediend op 4 januari 2008 met kenmerk 2070807650.

ontvingen de weduwen van Rawagede in 2011 excuses en een schadevergoeding van de Nederlandse Staat.

Deze culturele omslag blijkt uit wat ook wel de '*rediscovery of historical victims*' wordt genoemd.⁸¹ De laatste decennia hebben veel slachtoffers van een historisch onrecht aandacht gekregen: Japanse troostmeisjes, de weduwen van Rawagede, dwangarbeiders uit het Derde Rijk, Aboriginals in Australië en de inheemse Amerikanen in de Verenigde Staten zijn hiervan slechts enkele voorbeelden. De aandacht voor deze groepen gaat gepaard met de eis van nakomelingen van slachtoffers dat politieke nazaten van de daders zich dienen te verontschuldigen voor het verleden, alsmede claims voor waarheidsvinding, restitutie en reparatie. Deze claims hebben resultaat gehad, want verschillende naties en instellingen bleken er ontvankelijk voor. Hierdoor heeft er in de 21ste eeuw een lawine aan excuses en herstelbetalingen plaatsgevonden en hebben meerdere slachtoffergroepen compensatie ontvangen.⁸²

Voorstanders van deze ontwikkeling zien het als een prijzenswaardige verspreiding van het mensenrechtendiscours. Zo is George Ulrich van mening dat reparaties 'when properly framed, signal a radical affirmation of human rights.'⁸³ Mensenrechten zijn immers niet alleen geldig in het heden, maar gelden op deze manier ook met terugwerkende kracht ten aanzien van het verleden. Bovendien stellen voorstanders dat de aandacht voor het slachtoffer morele verantwoordelijkheid van de daders versterkt, politieke solidariteit in gebroken samenlevingen creëert en dat het een nieuwe visie voor de toekomst oplevert.⁸⁴ Door misstanden uit het verleden te repareren is de weg vrij voor verzoening en verwerking. Hierbij benadrukken zij vooral de emancipatoire aspecten van het feit dat slachtoffers erkenning eisen voor de rol van slachtoffers in de geschiedenis.⁸⁵ Dat steeds meer groepen claims formuleren en zichzelf als slachtoffer beschouwen, wordt opgevat als een vorm van vooruitgang en emancipatie, want deze claims worden gezien als een strijd voor

---

⁸¹ L. Huyse, 'Victims' in: D. Bloomfield, T. Barnes en Luc Huyse ed., *Reconciliation in Violent Conflict. A Handbook*, (Halmstad 2003 IDEA) 54-64, aldaar 63.

⁸² John Torpey, 'Introduction: Politics and the Past' in: John Torpey ed., *Politics and the Past* (Oxford 2003) 1-3; Thompson, *Taking Responsibility for the Past*, viii ; Robert R. Weyeneth, 'The Power of Apology and the process of Historical Reconciliation', *The Public Historian*, 23 (2001) 10 -11; Michael R. Marrus, 'Official Apologies and the Quest for Historical Justice', *Journal of human Rights* 6 (2007) 75-105; Barkan, *The guilt of nations*, x-xii.

⁸³ Geciteerd uit: Hellema, 'The marketization of historical injustice', 4.

⁸⁴ J. Snyder, 'An introduction to Trauma and politics: victimhood, regret, and healing', *Almalgam* 2 (2008) 15-38.

⁸⁵ Hellema, 'The marketization of historical injustice', 9,10.

rechtvaardigheid, erkenning en waardigheid van de slachtoffers. Hoewel dit binnen het veld van de *reparations politics* nog steeds geldt als heersende visie, vertolkt door mensenrechtenactivisten en wetenschappers, zijn er ook zaken aan te merken op de toename van het aantal groepen dat aanspraak willen maken op herstelbetalingen voor historische misdaden.

3.2 Critici

Allereerst worden vraagtekens gezet bij de assumptie van *reparation* activisten dat in het geval van *reparation*, er daadwerkelijk slachtoffer-empowerment, verzoening en heling plaatsvindt. Bovendien kan, in navolging van Bob de Graaff, betwijfeld worden in hoeverre herinnering en de waarheid een heilzame werking hebben op een maatschappij als geheel. In de psychotherapie gaat men ervan uit dat het helend werkt voor het individu om zich het verleden te herinneren en de waarheid te kennen. In de praktijk van de *reparations politics* wordt ervan uitgegaan, dat deze heilzame werking van herinnering en waarheidsvinding op het individu ook geldt voor de maatschappij als geheel of voor groepen in het bijzonder. De Graaff stelt echter, dat voor het een-op-een overdrachtelijk maken van deze aanname, wetenschappelijk bewijs vooralsnog ontbreekt.⁸⁶

Daarnaast ondermijnt het toenemende aantal etnische groepen dat zich profileert als slachtoffer politieke gemeenschappen. Steeds meer minderheidsgroepen in de samenleving streven namelijk naar erkenning van hun eigen grieven, omdat assimilatie van verschillen als onderdrukkend wordt gezien.⁸⁷ Hierdoor wordt er niet meer naar raakvlakken gezocht. John Torpey verwoordt dit als volgt: 'the problem is that unlike a politics that evokes a vision of progress and redemption for all, regardless race, color or creed, reparations politics is open to impugning because it inevitably provides the response that it serves only partial narrow interests.'⁸⁸ Door nadruk te leggen op etniciteit wordt juist verdeeldheid gezaaid in de samenleving, omdat verschillende groepen in een samenleving zich rond hun etniciteit gaan organiseren. Ook draagt volgens critici in dit geval de opkomst van het aantal claims niet bij aan de verspreiding van het mensenrechtendiscours, omdat juist de nadruk op etnische

---

⁸⁶ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 23-24.

⁸⁷ Snyder, 'An introduction to Trauma and politics: victimhood, regret, and healing', 17,18.

⁸⁸ Torpey, *Making Whole What Has Been Smashed: On Reparations Politics*, 6.

identiteiten binnen een staatsverband, de universaliteit van mensenrechten ondermijnt.⁸⁹ Aan het eind van de twintigste eeuw was er sprake van een opleving van claims voor herstelbetalingen voor de slavernij en segregatie in de Verenigde Staten. Politieke theoretici wezen erop dat deze 'identiteitspolitiek' een bedreiging vormde voor de democratie in de VS.⁹⁰ Door politiek te baseren op uniciteit van etnische groepen worden namelijk juist de verschillen benadrukt en doelen als assimilatie en integratie uit het oog verloren.⁹¹ Tot slot zorgt het vasthouden aan historisch onrecht er volgens critici voor dat de toekomst genegeerd kan worden. Nietzsche wees in 1887 al op de nadelige effecten van de 'historische koorts' die zijn tijdgenoten in zijn greep hield. Trauma moet uit het verleden weggenomen worden, omdat de last te zwaar kan zijn.⁹² Slachtoffers kunnen vast komen te zitten in het verleden, omdat ze constant bezig zijn met het krijgen van erkenning voor hun lijden, waarmee een visie op de toekomst van ondergeschikt belang wordt.

De discussie over de wenselijkheid van de toenemende focus op slachtoffergroepen is te beschouwen als bipolair. Enerzijds wordt de toenemende aandacht voor de erkenning van de rechten en behoeften van de slachtoffers gezien als een hoogtepunt van de verspreiding van het mensenrechtenregime. Het toenemende aantal claims wordt vanuit deze hoek beschouwd als een postmoderne versie van emancipatie en vooruitgang waarbij sterk de nadruk wordt gelegd op de helende, herstellende en verzoende werking van *reparation politics*. Anderzijds stellen de critici van de *reparation politics* dat de opkomende aandacht voor historisch slachtofferschap de politieke solidariteit in een samenleving belemmert, omdat het de verschillen tussen verschillende (dader vs. slachtoffer, meestal etnisch gedefinieerd) groepen benadrukt en het de samenleving tegelijkertijd hindert om onbevangen de toekomst tegemoet te treden.

Deze bovenstaande punten hebben vooral betrekking op de opkomst van het groeiende aantal claims van etnische groepen en op de vraag in hoeverre de toenemende

---

⁸⁹ Hellema, 'The marketization of historical injustice', 9, 10.

K. Booth, 'Tyrannies' in: Tim Dunne and Nicolas J. Wheeler ed., *Human Right in Global Politics* (Cambridge 1999) 36.

⁹⁰ Lawrie Balfour, 'Reparations After Identity Politics', *Political Theory* December 33 (2005) 786-811.

⁹¹ Je kunt echter ook beargumenteren dat identiteitspolitiek wel degelijk verenigbaar is met democratie. Als voorbeeld kan gedacht worden aan het Catalaanse nationalisme in Spanje.

⁹² De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 11.

Torpey, *Making Whole What Has Been Smashed: On Reparations Politics*, 11-12.

Maier, *Immasterable Past. History, Holocaust and the German National Identity*, 161.

aandacht voor het verleden ook daadwerkelijk een positieve uitwerking heeft op het heden. Van nog groter belang is echter de kritiek op de identiteitsvormende rol van slachtofferschap, omdat deze kritiek expliciet maakt dat slachtofferschap een dubbele bodem kan hebben.

3.3 Identiteitsvormende rol van slachtofferschap

De identiteitsvormende rol van slachtofferschap wordt bekritiseerd door enkele uitgesproken critici, die van mening zijn dat er zich als onderdeel van de slachtoffercultuur een 'claimcultuur' heeft ontwikkeld. Dit zou blijken uit een explosie van vergaande claims vanwege (vermeend) aangedaan onrecht. Historicus Norman Finkelstein en Ian Buruma vertolken deze visie en stellen dat er de laatste decennia sprake is van een zorgwekkende opkomst van groepen die hun identiteit baseren op slachtofferschap. Zij zien de opkomst van een '*blameculture*', waarin benadeelde minderheden geen of weinig verantwoordelijkheid voor de eigen sociaal economische situatie aanvaarden.⁹³ Sandra Westervelt noemt dit de '*culture of victimization*.' Deze cultuur refereert zij aan de tendens om slachtofferschap als rechtvaardiging, excuus en/of verklaring te gebruiken voor verkeerd gedrag en onverantwoordelijkheid.⁹⁴

Bovendien zou veel aandacht voor lijden en kwetsbaarheid steeds meer slachtoffers creëren, waarmee de wereld volgens Buruma gereduceerd zou worden tot 'gemeenschappen die elkaar beconcurreren op het punt van slachtofferschap.'⁹⁵ Volgens Buruma achtervolgt het idee van slachtofferschap niet alleen de Israëliërs, maar ook Chinese-Amerikanen, Armeniërs, Afro-Amerikanen en Hindoe-nationalisten, die allen met een vreemd soort trots hun lijden uitdragen en hierbij veelal verwijzen naar de Holocaust.⁹⁶ Hierbij betoogt Buruma dat het lijden van deze groepen zeker erkenning verdient. Het bloedbad van Nanking, waar honderdduizenden Chinezen werden afgeslacht door Japanse troepen, is een verschrikkelijke gebeurtenis die herinnerd dient te worden. Maar als dat slachtofferschap de

---

⁹³ Buruma, 'The Joys and Perils of Victimhood', 1-2.

N. Finkelstein, *De Holocaust-industrie. Bespiegelingen over de exploitatie van het joodse lijden* (Amsterdam 2000).

⁹⁴ S.D. Westervelt, *Shifting the Blame: How victimization Became a Criminal Defense* (New Brunswick 1998) 1-8.

⁹⁵ Geciteerd uit: De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 17.

⁹⁶ De Chinese-Amerikaanse bestseller auteur Iris Chang schreef een boek *Rape of Nanking 1937* met de ondertitel: '*The Forgotten Holocaust of World War II*'; I. Chang, *The Rape of Nanking* (Basic Books 1997).

collectieve identiteit van een etnische groep bepaalt, leidt dit tot historische bijziendheid, aldus Buruma.⁹⁷

In het verlengde van deze betoogtrant ligt ook het argument van de Amerikaanse historicus Peter Novick, dat er steeds meer groepen competitie met elkaar lijken te voeren over de erkenning van hun slachtofferschap. Dit noemt hij cynisch de strijd om 'the gold medal in the victimization olympics.'⁹⁸ Hij wijst hier vooral op Joodse groeperingen die de uniciteit van de Holocaust benadrukken en hiermee zelfs andere slachtoffergroepen (hierbij noemt hij als voorbeeld de genocide van Armeniërs in Turkije in de twintigste eeuw) het recht ontnemen om hun lijden genocide te noemen. Dit kan enerzijds gezien worden als het product van het enorme trauma dat de slachtoffers van de Holocaust hebben opgelopen, maar het is tevens een manier om het symbolische kapitaal, dat compensatie voor een dergelijke grootschalig onrecht veelal met zich meebrengt, te monopoliseren en om te zetten in politieke en economische invloed.⁹⁹ Een ander voorbeeld van een dergelijke competitie is de strijd tussen verschillende slachtoffers van de Duitse invasie in Nederland, België en Frankrijk na de Tweede Wereldoorlog. Verzetsstrijders, communisten, Joden en antifascisten probeerden allemaal hun leed als groter dan dat van de ander te presenteren, om op deze manier hun ervaringen centraal te stellen in de nationale herinnering aan de oorlog.¹⁰⁰

Critici stellen dus dat de opkomst van een identiteitspolitiek gebaseerd op slachtofferschap vooral leidt tot een *blameculture*, waar slachtoffers door een wij-zij dichotomie morele verantwoordelijkheid proberen te ontlopen en waar competitie wordt gevoerd tussen slachtoffergroepen voor aandacht. Dit refereert aan wat ik eerder noemde de 'dubbele bodem van slachtofferschap.' Het draait er hier niet om dat de slachtoffers, in lijn met de gedachte van *reparation* activisten, erkenning verdienen, maar om de identiteitsvormende rol van dit slachtofferschap en de gevolgen hiervan.

---

⁹⁷ Buruma, *The Joys and Perils of Victimhood*, 1.

⁹⁸ P. Novick, *The Holocaust in American Life* (New York 1999).

⁹⁹ L. Huyse, 'Victims', 63,64.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 63,64.

3.4 Slachtofferschap en eigenbelang

Een minder uitgesproken mening hebben Vamik Volkan, Elazar Barkan en Michael Humphrey. Zij erkennen de dubbele bodem die slachtofferschap kan hebben zonder dat zij van mening zijn dat er sprake is van een (overdreven) slachtoffercultuur.

Historicus Elazar Barkan vertolkt in zijn toonaangevende boek *The Guilt of Nations* een meer gematigde visie.¹⁰¹ Hoewel hij de opkomst van een *blameculture* onwenselijk acht, erkent hij dat er een zekere mate van eigenbelang ten grondslag kan liggen aan verzoeken tot restitutie en compensatie. Hij onderscheidt een sterke diachronie tussen het realisme van het Koude Oorlog tijdperk en het nieuwe moralisme dat de internationale politiek drijft sinds het einde van de Koude Oorlog. Waar voorheen realisme de drijfveer was van de internationale politiek, zijn nu kwesties van moraal en rechtvaardigheid steeds belangrijker bij politieke vraagstukken. De nadruk op dit nieuwe moralisme en de hieruit volgende verwachting dat staten verantwoording nemen voor historisch onrecht, heeft volgens Barkan geleid tot een toenemende aandacht voor slachtofferschap.¹⁰² Dit leidde niet alleen tot de bereidheid van staten om hun verleden 'te repareren', maar ook tot de wens van groepen om slachtoffer te zijn. Hoewel Barkan verder niet specifiek ingaat op slachtofferschap, legt hij mijns inziens wel de vinger op de zere plek. Doordat moraliteit in de internationale politiek een grotere rol is gaan spelen, bestaat niet langer het beeld dat ongeacht daderschap of slachtofferschap de sterkste natie de winnaar is waar tegenop wordt gekeken en de zwakste natie de verliezer. Wanneer je vanuit het nieuwe moralisme naar de internationale betrekkingen kijkt, wordt de dader - ongeacht de gewonnen veldslagen - de verliezer en het slachtoffer in moreel opzicht de winnaar. Slachtofferschap is immers verworpen tot iets wat sympathie en medelijden opwekt en wat daarmee de schijn heeft gekregen van morele superioriteit en onschuld. Zoals in hoofdstuk één is beargumenteerd zijn deze aannames niet per definitie adequaat.

Dat in dit mensenrechtendiscours, dat op is gekomen sinds de Tweede Wereldoorlog, het lijdende slachtoffer centraal staat, wordt onderschreven door politiek socioloog Michael

---

¹⁰¹ Elazar Barkan is hoogleraar Geschiedenis en Culturele Studies aan de Claremont Graduate University. Barkan, *The guilt of nations: restitution and negotiating historical injustices*.

¹⁰² Vamik Volkan, Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius ed., *The Psychodynamics of International Relationships: Concepts and Theories* (Toronto 1990) ix-x en Barkan, *The guilt of nations: restitution and negotiating historical injustices*, x-xii.

Humphrey.¹⁰³ Hij maakt hierbij echter een verbinding die mijns inziens cruciaal is om te begrijpen hoe slachtofferschap ook politiek geconstrueerd kan zijn. Hij stelt namelijk dat het lijdende slachtoffer niet slechts '*a bearer of unrealized rights*' is, maar tegelijk ook een politiek agent die mogelijk gedreven wordt door gevoelens van wraak ten aanzien van de daders of van degenen die hebben geprofiteerd van het historische onrecht.¹⁰⁴ Dit vormt een belangrijk inzicht; het besef dat slachtoffers niet slechts onschuldige individuen zijn, maar ook wel degelijk politieke spelers die hun slachtofferstatus kunnen inzetten om hun belangen te verwezenlijken. Dat een slachtoffer een politieke agent is, betekent niet dat het slachtoffer geen erkenning verdient of dat slachtoffergroepen onterecht om erkenning vragen. Er moet echter rekenschap worden afgelegd over de mogelijkheid dat slachtoffers ook een politieke agenda hebben, wanneer de politieke situatie hierom vraagt. (zie paragraaf 3.5 en 3.6)

Tot een dergelijke conclusie komt ook Vamik Volkan, die van mening is dat het *chosen trauma* waarop het slachtofferschap van een groep is gebaseerd een politiek middel kan vormen in een conflict. Deze *chosen trauma's* worden doorgegeven aan opeenvolgende generaties en voor deze generaties is de historische werkelijkheid niet meer van belang. Volgens Volkan kunnen etnische groepen verschillende dingen doen met het trauma dat aan hen is overgedragen. Latere generaties kunnen bijvoorbeeld betrokken raken in vijandigheden met de nakomelingen van de daders, die voor hen de daders representeren. Hij is van mening dat het afhankelijk is van hoeveel macht een groep heeft (militair of politiek) of een groep betrokken raakt in oorlogsachtige situaties 'or become a political thorn in side of the enemy.'¹⁰⁵ Het *chosen trauma* is niet de reden voor eventueel geweld, maar het wakkert het vuur van het conflict waar de groep zich in bevindt aan. Groepen die niet de macht hebben om assertief te reageren kunnen hun slachtofferschap idealiseren en bijvoorbeeld excuses van nakomelingen van de daders negeren, aldus Volkan.¹⁰⁶

---

¹⁰³ Professor Michael Humphrey is hoofd van het departement Sociologie en Sociaal Beleid aan de Universiteit van Sydney; M. Humphrey, 'Human Rights Politics & Transitional Justice', Law and Society Association Australia and New Zealand (LSAANZ) '*W(h)ither Human Rights*' (10-12 December 2008) Universiteit van Sydney. <http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/4000/4/LSAANZ%20Michael%20Humphrey%20final%20paper.pdf> (geraadpleegd 18 maart 2013).

¹⁰⁴ Humphrey, 'Human Rights Politics & Transitional Justice', 6, 7. <http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/4000/4/LSAANZ%20Michael%20Humphrey%20final%20paper.pdf> (geraadpleegd 17 maart 2013).

¹⁰⁵ Vamik D. Volkan, 'What Some Monuments Tell us about Mourning and Forgiveness' in: *Taking Wrongs Seriously: Apologies and Reconciliation*, Elazar Barkan, en Alexander Karn ed., (Stanford 2006) 115-131, aldaar 128.

¹⁰⁶ Volkan, 'What Some Monuments Tell us about Mourning and Forgiveness', 128,129.

3.5 Bruikbaarheid van een collectieve identiteit van slachtofferschap

De toenemende behoefte van groepen om een slachtofferstatus te claimen kan dus ook onderliggende politieke belangen dienen. Tegelijk dient erkend te worden, dat de inzet van slachtofferschap als politiek instrument niet iets negatiefs hoeft te zijn. Slachtofferschap als politiek middel moet volgens mij los gekoppeld worden van de kritiek op het toenemende aantal etnische groepen dat zich als slachtoffer etaleert. De politieke rol onderzoeken van slachtofferschap hoeft niet per definitie te leiden tot *blaming the victim*. Voor het historisch begrip is het echter van belang dat historici zich ervan bewust zijn dat slachtofferschap ook kan dienen om bepaalde politieke doeleinden te behalen. Claims van slachtofferschap gaan namelijk vaak in stilte gepaard met claims voor culturele of politieke erkenning. Hoewel hierboven is behandeld hoe er binnen de academische wereld naar slachtofferschap wordt gekeken, blijft de vraag open in hoeverre een collectieve identiteit gebaseerd op historisch slachtofferschap een instrument kan zijn om politieke doeleinden te behalen en op welke manier dit wordt ingezet.

In theorie lijkt zich een bepaalde keten van gebeurtenissen te ontvouwen die ertoe zou kunnen leiden dat de slachtofferstatus van een etnische groep ook als politiek instrument kan gaan fungeren. Sommige etnische groepen, zoals aangetoond in hoofdstuk één, baseren hun collectieve identiteit op historisch slachtofferschap. Het claimen van de status van slachtoffer is in feite een politieke daad, omdat het wordt gedaan om bepaalde doelstellingen of acties te rechtvaardigen, in het midden gelaten of deze doelstellingen of acties positief (erkenning eisen) of negatief (geweld rechtvaardigen) zijn. Deze slachtofferstatus zorgt bovendien voor een sterke wij- zij dichotomie, die ertoe leidt dat historisch slachtofferschap gestigmatiseerd wordt. Door de 'ander' als daders te identificeren wordt geprobeerd eenheid en een gezamenlijke identiteit te creëren. Zoals in het voorafgaande hoofdstuk besproken is, kan een groepsidentiteit die is gebaseerd op voormalig slachtofferschap, ertoe leiden dat er zich binnen de groep een gevoel van onfeilbaarheid ontwikkelt.¹⁰⁷ Dit heeft tot gevolg dat elke daad potentieel gerechtvaardigd is, mits het geacht wordt ter verdediging te zijn van de belangen van de groep. Dit hangt sterk samen met het dominante beeld, dat leeft binnen de *reparation politics* van een slachtoffer als een onschuldig en moreel superieur individu, het 'ideale' slachtoffer.

---

¹⁰⁷ Zie: McEvey en K. Mc Connachie, 'Victimology in Transitional Justice', 527-538.

Deze heersende, cultureel bepaalde opvatting dat slachtoffers onschuldig zijn, geeft hen een moreel superieure status. Deze status kan op deze manier een krachtig politiek middel vormen, zeker wanneer een etnische groep in een conflictsituatie terecht komt, want slachtoffers zijn immers nooit schuldig of verantwoordelijk. Dit zorgt ervoor dat hun status van slachtoffer hun daden politiek verklaarbaar en moreel verdedigbaar maakt. Want vaak geldt: 'those who claim victim-hood are not to be blamed.'¹⁰⁸ Deze slachtofferstatus kan zo een kracht zijn ten opzichte van de internationale gemeenschap. De overtuiging dat een groep slachtoffer is, impliceert dat het conflict veroorzaakt werd door de 'ander', die niet alleen vecht voor onrechtvaardige doelen, maar tevens geweld en immorele middelen gebruikt heeft om deze te bereiken. Dit discours kan gebruikt worden om in de internationale gemeenschap politieke, morele of zelfs militaire steun te ontvangen.¹⁰⁹

Deze bovenstaande beredenering heeft een hoog theoretisch en hypothetisch gehalte, daarom is het van belang om dit proces aan de hand van enkele historische voorbeelden te toetsen. Hierbij is het belangrijk te benadrukken dat deze hypothese zeker niet geldt voor alle etnische groepen die hun collectieve identiteit op slachtofferschap baseren.

3.6 Servisch Slachtofferschap

De Serviërs zijn een treffend voorbeeld van een etnische groep die zijn collectieve identiteit baseert op slachtofferschap uit het verleden.¹¹⁰ Bovendien is aan te tonen dat de collectieve herinnering aan dit slachtofferschap heeft gefungeerd als politiek instrument om door Bosnische Serviërs gepleegd geweld tijdens de bloedige Joegoslaviëoorlog in de jaren '90 van de twintigste eeuw te verantwoorden. De Joegoslaviëoorlog, het grootste gewapende conflict sinds de Tweede Wereldoorlog op Europese bodem, bestond uit een reeks van conflicten die ontstonden na het uiteenvallen van de Socialistische Federale Republiek Joegoslavië. Deze conflicten liepen uit op massamoorden en etnische zuiveringen.

---

¹⁰⁸ Smyth, 'Remembering in Northern Ireland', 36.

¹⁰⁹ Bar Tal (e.a.), 'A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts', 241.

¹¹⁰ Als over 'de Serviërs' wordt gesproken bedoel ik de mensen die zich als Serviër identificeren, ongeacht het land waar ze wonen. Hiermee kies ik voor een generalistische aanpak, om mijn betoog kracht bij te zetten. Hoewel er natuurlijk verschillende groepen bestaan binnen de etnische Servische gemeenschap, met andere meningen, is er binnen dit onderzoek geen plaats om dit te belichten. Mijn aannames gelden dan ook zeker niet voor alle Serviërs, maar ik ga uit van de algemene opinie zoals deze in de wetenschappelijke literatuur naar voren komt.

De Serviërs zagen zichzelf tijdens deze conflicten als slachtoffer, hetgeen te verklaren is vanuit de grote rol die slachtofferschap gespeeld heeft bij de vorming van hun collectieve identiteit. In de academische wereld bestaat consensus over het feit dat het Servisch nationalisme in sterke mate heeft bijgedragen aan het ontstaan van het conflict.¹¹¹ Door de dood van de communistische leider Josip Broz Tito, die met zijn dictatoriale bewind alle vormen van nationalisme de kop in had gedrukt, kwam er ruimte voor een nationalistische ideologie. Na de dood van Tito verzwakte de centrale macht in Belgrado en bovendien verslechterde in de jaren '80 de economische situatie.¹¹² Deze ontwikkelingen zorgden ervoor dat in de deelrepublieken oude etnische tegenstellingen de kop op staken en het nationalisme toenam. In 1989 kwam de Servische president Slobodan Milosevic aan de macht met een nationalistisch programma dat gericht was op het verwezenlijken van een Groot-Servisch Rijk. Versterkt door de toenemende Servisch nationalistische propaganda leidde deze politieke koers ertoe dat in 1991 de deelrepublieken Slovenië, Kroatië en Macedonië zich onafhankelijk verklaarden, met alle gevolgen van dien.

Ook wordt in de academische wereld onderkend dat slachtofferschap een cruciale rol heeft gespeeld bij dit Servisch nationalisme.¹¹³ Dit Servisch nationalisme wordt namelijk door sociaal-anthropoloog Jansen omschreven als 'traumatisch nationalisme', omdat er onder de Serviërs een obsessie bestaat voor de opoffering en het lijden van hun volk.¹¹⁴ De Serviërs voelden zich van oudsher slachtoffer van gewelddadige en discriminerende acties die hen werden aangedaan door andere etnische groepen. Bovendien duurde dit leed voort, omdat hun lijden moedwillig en systematisch verkeerd is geïnterpreteerd door de rest van de wereld.¹¹⁵

Het historische leed waarop de Serviërs hun collectief gevoel van slachtofferschap baseren, komt voort uit twee episodes. Het Servisch gevoel van collectief slachtofferschap is deels gebaseerd op de collectieve herinnering aan de verloren Slag op het Merelveld van de

---

¹¹¹ F. Bieber, 'Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering. The Kosovo myth from 600th anniversary to the present', *Rethinking History* 6 (2002) 95–110.

¹¹² De westerse landen hebben financiële hulp stopgezet halverwege de jaren '80.

¹¹³ T. Judah, *The Serbs: history, myth and the destruction of Yugoslavia* (London 1997); V. Volkan, *Blood lines: from ethnic pride to ethnic terrorism* (New York 1997); A. Pavković, 'The Serb national idea: A revival 1986-92', *The Slavonic and East European review* 3 (1994) 440-456; J. Dragovic, 'Saviours of the nation': *Serbia's intellectual opposition and the revival of nationalism* (London 2002).

¹¹⁴ Stef Jansen, 'Victims underdogs and rebels. Discursive practices of resistance in Serbian Protest', *Critique of Anthropology*, 20 (2000) 393-419.

¹¹⁵ F. Itz, 'Eigen leed eerst. De Servische slachtoffercultus rond het laatste Balkanconflict', (*Masterscriptie UVA* 2009) 13-22.

Ottomanen in 1389 en de vijf eeuw durende Ottomaanse overheersing die hierop volgde. De Serviërs zouden zich hebben opgeofferd om christelijk Europa te beschermen tegen de verspreiding van de Islam.¹¹⁶ De tweede episode is gesitueerd in de Tweede Wereldoorlog, waarin tienduizenden Serviërs in Kroatië vermoord werden of in concentratiekampen terecht kwamen. De Serviërs beschuldigden een groot deel van de Bosnische en Kosovaanse Moslims ervan te hebben gecollaboreerd met het fascistische bewind in Kroatië en houden hen daarom mede verantwoordelijk voor de slachting onder de Serviërs. De Serviërs presenteren zichzelf als etnische groep die continu slachtoffer is geworden van vervolging en volkerenmoord; eerst begaan door de Ottomanen en later – in de twintigste eeuw – door Albanezen en Kroaten.¹¹⁷ Ze beroepen zich hierbij op de hierboven beschreven zwarte bladzijden uit hun geschiedenis.

Bij de Serven is het gevoel van slachtofferschap diep in hun etno-nationale identiteit verankerd.¹¹⁸ Er is sprake van transgenerationeel slachtofferschap, omdat een gevoel van slachtofferschap gehandhaafd wordt op basis van traumatische ervaringen uit het (verre) verleden. Dit collectieve gevoel van slachtofferschap onder de Servische bevolking komt naar voren in een in april 1997 uitgegeven verklaring van een prominente groep van Servische bisschoppen, intellectuelen en artiesten:

‘The history of Serbian Lands... is full of instances of genocide against Serbians or exoduses to which they were exposed. Processes of annihilation of Serbs in the most diverse and brutal ways have been continuous... yet they have always been self-defenders of their own existence, spirituality, culture and democratic convictions.’¹¹⁹

In deze verklaring komt een beeld naar voren van een lijdend, maar heroïsch volk dat al eeuwen vecht tegen uitroeiing. Deze Servische opstelling voldoet bovendien aan de drie hoofdcomponenten van slachtofferschap volgens Joseph Montville, zoals deze in hoofdstuk twee aan de orde zijn gekomen.

---

¹¹⁶ MacDonald, *Balkan Holocausts*, 221.

¹¹⁷ De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 12-13.

¹¹⁸ Judah, *The Serbs: history, myth, and the destruction of Yugoslavia*, 36, 69; Bieber, ‘Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering. The Kosovo myth from 600th anniversary to the present’, 95–110; Jansen, ‘Victims underdogs and rebels. Discursive practices of resistance in Serbian Protest’, 393–419.

¹¹⁹ Geciteerd uit: Bar-Tal (e.a.), ‘A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts’, 237. D. B. MacDonald, *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*. (Manchester 2002) 63.

Het eerste element, een geschiedenis van gewelddadige, traumatische agressie en verlies, wordt gerepresenteerd door de twee bovenstaande traumatische gebeurtenissen. Deze zijn in de woorden van Vamik Volkan, het *chosen trauma* van de Serviërs. Het zijn onverwerkte gebeurtenissen die generatie op generatie worden doorgegeven, waardoor de gebeurtenissen uit het verleden onlosmakelijk verbonden blijven met het wereldbeeld van de groep. Dat de historische feiten van een bepaalde traumatische gebeurtenis op een gegeven moment niet meer van belang zijn, blijkt uit het feit dat het Servisch gevoel van slachtofferschap is gebaseerd op onder meer de mythische Slag op het Merelveld van inmiddels 600 jaar geleden. Deze mythe verhaalt over de Servische prins Lazar die de avond voor de slag bezoek kreeg van een engel, die hem voor de keuze stelde tussen een aards (bij winst) of een hemels (bij verlies) koninkrijk. Uiteindelijk werden de Serviërs overweldigend verslagen door de Ottomanen en volgde een periode van 500 jaar Ottomaanse overheersing. Hoewel de Slag op het Merelveld weinig te maken heeft gehad met de uiteindelijke ondergang van het Servische rijk, groeide dit uit tot het symbool van het verlies van de provincie Kosovo aan de Ottomanen.¹²⁰

De Serviërs kennen dus een geschiedenis van geweld, trauma en verlies. Hierbij dient echter een kritische noot te worden geplaatst. Hoewel het slachtofferschap als gevolg van de gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog begrijpelijk is, kan in twijfel worden getrokken in hoeverre het Servisch slachtofferschap naar aanleiding van de Ottomaanse overheersing met recht en reden is ontstaan.¹²¹ Ten tijde van de Ottomaanse overheersing bestond er namelijk nog geen Servische identiteit. Men identificeerde zich op basis van religie (christen of moslim) en daarbij werd er (nog) geen onderscheid gemaakt tussen de verschillende etnische groepen binnen dit Ottomaanse koninkrijk (Grieken, Bulgaren en Serviërs). Bovendien ging het Servische rijk niet ten onder aan de Ottomaanse overheersing, maar eerder aan de interne verdeeldheid die optrad na de dood van Tsaar Stefan Dušan in 1355. Onder Tsaar Dušan beleefde het Servische keizerrijk in de veertiende eeuw haar gouden eeuw. Zijn opvolgers bleken echter niet in staat het rijk bijeen te houden; onderlinge

---

¹²⁰ MacDonald, *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim-centered propaganda and the war in Yugoslavia*. 69-72.

¹²¹ Er bestaat wel een discussie of de etnische zuivering op de Serviërs genocide is of niet. Historicus Mark Mazower heeft het over etnische burgeroorlogen. Omdat de Serviërs in dit conflict zelf ook daders waren; want ook Servische Četniks hebben tienduizenden mensen gedood. Wel was het geweld van het Kroatische (pro-Nazi) Ustaša-bewind veel grootschaliger dan van de Četniks. Zie: Itz, 'Eigen leed eerst, 17.

twisten, gecombineerd met een opkomende Ottomaanse macht in het oosten, zorgden voor de desintegratie van het Servische Rijk.¹²²

Er zijn dus kanttekeningen te plaatsen bij het slachtofferschap als gevolg van de Ottomaanse overheersing, met name vanwege de mythevorming die hierbij een belangrijke rol heeft gespeeld. Dit past overigens wel binnen het concept van het *chosen trauma*, omdat hierbij volgens Volkan historische feiten niet meer van doorslaggevend belang zijn. Uiteindelijk gaat het er niet om in hoeverre dit slachtofferschap gebaseerd is op betrouwbare historische feiten, maar om hoe deze episodes door de Serviërs werden beleefd en deel uit zijn gaan maken van hun collectieve identiteit.

De tweede component van slachtofferschap, de overtuiging dat de ondergane agressie volgens elke maatstaf onverantwoord was, komt naar voren uit de eerder aangehaalde quote, waarin de Serviërs beschreven werden als een volk dat al eeuwen vecht tegen uitroeiing. Tot slot was ook de derde component van slachtofferschap aanwezig bij de Serviërs: de onuitgesproken angst van de groep dat de agressor weer zou toeslaan. Tijdens de jaren '90 groeide namelijk de overtuiging dat de 'Ottomanen' zich opmaakten voor een oorlog met als doel om de Serviërs wederom aan het Ottomaanse gezag te onderwerpen. Milosovic gebruikte hierbij de Kosovo mythe om historische continuïteit te creëren, hij liet 1389 overvloeien in 1989.¹²³ De Bosniakken werden in het conflict door de Serviërs aangeduid als Turken en werden als medestanders van de Ottomaanse overheersers beschouwd.¹²⁴ Vanuit hun op het verre verleden gebaseerde slachtofferschap zagen de Serviërs de twintigste eeuwse moslims dus als hun actuele vijand. Dit beeld kwam bijvoorbeeld naar voren in de Servische propaganda, waarin werd gesproken over een pan-islamitische samenzwering, die tot doel had om Europa wederom over te nemen.¹²⁵ Bovendien was er de constante angst dat de etnische zuivering die had plaatsgevonden tijdens de jaren '40 zich zou herhalen. Deze angst werd zelfs een obsessie voor de Serviërs en zodoende kregen ook de Kroaten een vijandsrol toebedeeld als gevolg van de gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog. Zo verklaarde de Bosnische Servische oud-president Biljana

---

¹²² Judah, *The Serbs: history, myth, and the destruction of Yugoslavia*, 26.

Mark Mazower, *The Balkan. A short History* (London 2000) 81.

¹²³ V. Volkan, Bosnia-Herzegovina: Ancient Fuel of a Modern Inferno', *Mind and Human Interaction* 7 (1996) 110-127, aldaar 124.

¹²⁴ Bosniakken zijn Slaven die zich tijdens de Ottomaanse overheersing tot de islam bekeerden. Na de val van het Ottomaanse rijk werden zij veelal onderdrukt omdat zij werden gezien als collaborateurs.

¹²⁵ MacDonald, *Balkan holocausts?* (Manchester 2002).

Plavsic in 2002 tijdens een speciale hoorzitting voor het Joegoslavië-Tribunaal: 'wij wilden niet toestaan dat we weer slachtoffers zouden worden, en zo hebben wij zelf slachtoffers gemaakt.'¹²⁶ Het slachtofferschap vormde voor de Serviërs een legitimatie voor hun militaire agressie.

De Serviërs construeerden hun identiteit vanuit een collectief gevoel van slachtofferschap en dit slachtofferschap vormde vervolgens een politieke legitimatie in de conflicten van de jaren '90. De herinnering aan het historisch slachtofferschap werd tijdens de Balkanoorlog gereactiveerd en vormde zo de brandstof voor het al bestaande conflict. De in de voorafgaande paragraaf besproken keten van gebeurtenissen lijkt zich ook bij de Serviërs te hebben ontvouwen. De Serviërs claimden een slachtofferstatus (zij voelden zich slachtoffer in het conflict), wat in wezen een politieke daad is: de Serviërs zetten hun slachtofferschap in om hun eigen agressie tegen een naar een historische analogie gemodelleerde nieuwe vijand te verklaren. Onder andere generaal Mladic gebruikte de mythe van de Slag op het Merelveld om het gevoel van slachtofferschap en lijden om te kunnen zetten in handelen. In een toespraak op 28 juni 1989, precies zeshonderd jaar na de slag tegen de Ottomanen, introduceerde Milosovic de analogie van de Slag met het huidige conflict tussen de Serviërs en andere bevolkingsgroepen in Joegoslavië. Ook in zijn toespraak enkele dagen voordat het Bosnisch Servische leger de enclave Srebrenica zou aanvallen werd het Servische slachtofferschap ingezet als verklaring:

' Prince Lazar gave his army the sacrament, and bowed for the heavenly Empire, defending fatherland, faith, freedom and the honour of the Serbian people. We have understood the essence of his sacrifice and have drawn the historical message from it. Today we are a victorious army, we do not want to convert Lazar's offering into a blinding myth of sacrifice.'¹²⁷

De Serviërs hebben aldus actie ondernomen met het ogenschijnlijke doel om herhaling van de geschiedenis te voorkomen. Zij baseerden hun groepsidentiteit op slachtofferschap voortkomend uit het (verre) verleden en legitimeerden al doende hun daden vanuit dit collectieve gevoel van slachtofferschap. Deze lijn volgend kan gesteld worden dat het slachtofferschap voor de Serviërs een politiek instrument is geworden. Het slachtofferschap werd immers aangegrepen om morele verantwoordelijkheid te ontlopen, omdat de schijn geschapen werd dat er uit zelfverdediging gehandeld werd. Hierbij dient

---

¹²⁶ 'Plavsic: Serviërs moordden uit angst', *Trouw*, 18 februari 2002.

¹²⁷ G. Duijzings, *Religion and the Politics of Identity in Kosovo* (Londen 2000) 202.

aangetekend te worden dat het gevoel dat zij bedreigd werden en dat de aanval de beste verdediging daartegen was, wel een oprechte emotie kan zijn geweest. De Serviërs kunnen dit zo hebben ervaren, juist omdat dit slachtofferschap een essentieel onderdeel was van hun groepsidentiteit. Tegelijkertijd werd door generaal Milosovic en zijn partij wel de propagandamachine ingezet om dit nationalisme, dat was gestoeld op slachtofferschap, aan te wakkeren. Bob de Graaff stelt treffend dat 'veertig vijftig jaar later stonden ze klaar om bij het minste of geringste burengerucht in Kosovo of Kroatië te spreken over een nieuwe genocide op de Serven', 'het eerste crematorium sinds Wereldoorlog II', 'De Holocaust van de Serven,' en 'een hedendaags Auschwitz.'¹²⁸ Dit sterke gevoel van slachtofferschap zorgde er uiteindelijk voor dat zijzelf daders werden.

3.7 Conclusie

De toenemende aandacht voor slachtoffergroepen is enerzijds te zien als het hoogtepunt van de verspreiding van het mensenrechtenregime. Anderzijds kan de toenemende aandacht voor historisch slachtofferschap ook verschillen tussen groepen (dader-en slachtoffer) benadrukken. Bovendien kan het de etnische groep belemmeren om de toekomst onbevangen tegemoet te zien. Wanneer slachtofferschap deel uitmaakt van de collectieve identiteit van de groep, zoals we bij het Servische voorbeeld zagen, kan dit leiden tot historische bijziendheid. Deze historische bijziendheid kan een belangrijke rol spelen in de houding van de etnische groep in conflicten. De identiteitsvormende rol van slachtofferschap, waarbij het historisch onrecht het *chosen trauma* van een groep wordt, zorgt er bovendien voor dat historisch slachtofferschap ook politieke belangen kan gaan dienen. Dit was duidelijk te zien bij de Serviërs. Zij zetten de mythe van de Slag op het Merelveld en het daaruit volgende collectief gevoel van slachtofferschap in als legitimatie voor agressie in conflicten vele eeuwen later. Dit deden zij uit angst voor de herhaling van het verleden. Wanneer de politieke situatie waarin een etnische groep zich bevindt hier aanleiding toe geeft, kunnen etnische groepen hun slachtofferschap bewust of onbewust inzetten om belangen te verwezenlijken. Hierbij worden zij mogelijk gedreven door gevoelens van wraak ten aanzien van hun 'historische daders.' Historisch blijvend slachtofferschap wakkert zodoende het al brandende vuur in een conflict aan.

---

¹²⁸ De Graaff, *Op de Klippen of door de vaargeul?*, 12.

4 Slachtofferschap van de Joods etnische groep

Ook de Israëlische Joden zijn een voorbeeld van een etnische groep die een belangrijk deel van zijn collectieve identiteit baseert op slachtofferschap gestoeld op gebeurtenissen uit het verleden. Bovendien is te beargumenteren dat Israël dit slachtofferschap, inzet bij de legitimatie van haar bezettingspolitiek. Mede vanuit dit gevoel van slachtofferschap legitimeren de Israëliërs de aanhoudende schending van de Palestijnse mensenrechten. In dit hoofdstuk zal allereerst gekeken worden naar de manier waarop het slachtofferschap van de Israëlische Joden als gevolg van een historisch onrecht een rol speelt in achtereenvolgens de Zesdaagse oorlog, de Eerste Libanese oorlog en de Tweede Intifada. Hierna zal ook kort gekeken worden hoe de Nederlands Joodse diaspora zich opstelt ten aanzien van Israël en in hoeverre slachtofferschap hierbij belangrijk is.

4.1 Israël

De Israëlische Joden beschouwen zichzelf als slachtoffer van Arabische agressie, aldus Daniël Bar-Tal.¹²⁹ Dit is onder meer te verklaren door de grote rol die slachtofferschap heeft gespeeld bij de vorming van hun collectieve identiteit. Het collectief gevoel van slachtofferschap van de Israëlische Joden is voornamelijk gebaseerd op de ervaringen tijdens de Tweede Wereldoorlog. Maar hoewel de Holocaust het 'belangrijkste' trauma is voor de Israëlische Joden, is het belangrijk te beseffen dat de Holocaust vanuit Joods oogpunt niet op zichzelf staat. De Holocaust vormde de ultieme climax van het antisemitisme, waar het Joodse volk al honderden jaren slachtoffer van was. Dankzij deze roerige geschiedenis zijn de Israëlische Joden ervan overtuigd geraakt dat de wereld slechte bedoelingen met hen heeft. Deze houding zie je volgens Bar-Tal terug in hun *siege mentality*.¹³⁰ Deze *siege mentality* veronderstelt dat 'there is a threat to the group's existence and that it cannot expect help from anyone in time of need.'¹³¹ Deze mentaliteit is een afgeleide van slachtofferschap. Vanuit dit collectieve gevoel van slachtofferschap hebben de Israëlische Joden het gevoel dat de wereld het slecht met hen voorheeft. Dit geloof gaat samen met ethnocentrisme, voortkomend uit het idee dat de Israëliërs alleen staan in de wereld, waardoor ze zich bedreigd voelen door de

---

¹²⁹ D. Bar-Tal en D. Antebi, 'Siege mentality in Israel', *International Journal of Intercultural Relations*, 16 (1992) 257-275.

¹³⁰ Bar-Tal en D. Antebi, *Siege mentality in Israel*, 257-275.

¹³¹ *Ibidem*, 251.

'buitenwereld.' Ze presenteren zich als etnische groep die continu slachtoffer is geworden van vervolging en geweld. De Amerikaanse Joodse historica Lucy Dawidowicz beschrijft de Holocaust als 'another link in the historic chain of Jewish suffering, for once again in their history the Jews are victims, sacrifices.'¹³² Professor Internationale Relaties aan de Universiteit van Oxford, Avi Shlaim, beschrijft een soortgelijke rol van de Holocaust als volgt: 'jewish history had traditionally been presented as an endless chain of trials and tribulations which reached its climax in the Nazi Holocaust. Likud leaders have assiduously cultivated the image of a small and vulnerable Jewish state surrounded by a sea of Arab hostility.'¹³³

Een aanzienlijk deel van de Israëlische samenleving en haar leiders zijn ervan overtuigd dat het Joodse en Israëlische volk, hun ervaringen uit het verleden en de veiligheidsproblemen waarmee zij worden geconfronteerd, van uitzonderlijke aard zijn.¹³⁴ De eerste Israëlische premier Ben-Gurion en andere Israëliërs hebben geclaimd dat Israel's veiligheidsprobleem anders was dan dat van iedere andere natie, het was 'utterly unique and [without] parallel among the nations,' of 'one of a kind problem, much as [Jews] are a one of a kind people', 'they all had one issue in mind-the existential nature of the threat Israel faces.'¹³⁵ Israël werd niet alleen geconfronteerd met het risico dat de staat ineen zou storten, maar ook met de dreiging van een genocide.¹³⁶ Deze angst kwam niet alleen naar voren in het kielzog van de Holocaust, maar speelt ook mee in de Israëlische samenleving van vandaag.

Professor psychologie Phillip Hammack onderschrijft het bovenstaande, dat hij terugziet in de vier thema's die hij onderscheidt in de Israëlich-Joodse etnische identiteit. Het eerste thema is de historische vervolging en victimisatie van de Joden. De tweede is de existentiële onveiligheid, die de noodzaak blootlegt voor een sterk defensieapparaat en een inlichtingendienst. Het derde thema is de uitzonderlijkheid van de Israëlische Joden (in militair, politiek en moreel opzicht) en als laatste thema onderscheidt hij de delegitimisering

---

¹³² Geciteerd uit: G. Eley, 'Holocaust History', *Londen review of books* 5 (1983) 6-9, aldaar 7.

¹³³ A. Shlaim, 'Prelude to the Accord: Likud, Labour and the Palestinians', *Journal of Palestine Studies*, 23 (1994) 5-19, aldaar 13.

¹³⁴ Geciteerd uit: G. Merom, 'Israel's National Security and the myth of exceptionalism', *Political Science Quarterly* 117 (1999) 409-434.

¹³⁵ Geciteerd uit: Merom, 'Israel's National Security and the myth of exceptionalism', 414.

¹³⁶ *Ibidem*.

van de Palestijnen.¹³⁷ Deze vier thema's sluiten nauw aan bij de drie elementen van slachtofferschap volgens Joseph Montville; een verleden van trauma en agressie, angst om wederom slachtoffer te worden en de opvatting dat het geweld totaal onrechtvaardig was. Het eerste element, een geschiedenis van gewelddadige, traumatische agressie en verlies wordt dus gerepresenteerd door het herhaalde Joodse slachtofferschap door de geschiedenis heen, dat al terug te voeren is op de tijd van de Bijbel, met als dieptepunt de ultieme catastrofe, de Holocaust. Dit slachtofferschap wordt generatie op generatie doorgegeven en is onderdeel geworden van de Joodse traditie. Zo stelt Liebman: 'jewish tradition finds anti-semitism to be the norm, the natural response of the non-Jew. (...) The term 'Esau hates Jacob' symbolizes the world which Jews experience. It is deeply embedded in the Jewish folk tradition.'¹³⁸ In de twintigste eeuw, met de terugkeer naar het thuisland en de oprichting van de staat Israël (1948), is dit slachtofferschap onderdeel geworden van de nationale ethos. Dit *chosen trauma* van de groep wordt generatie op generatie doorgegeven, waardoor de gebeurtenissen uit het verleden onlosmakelijk verbonden blijven met het wereldbeeld van de groep.

Ook de andere elementen van slachtofferschap zijn sterk aanwezig onder Israëliische Joden. Vanzelfsprekend leeft het gevoel dat het historisch onrecht totaal ongerechtvaardigd was. Maar in de academische literatuur wordt ook onderschreven dat de angst om wederom slachtoffer te worden een grote drijfveer is voor de huidige opstelling van Israël.¹³⁹ Elke dreiging wordt door Israël opgevat als antisemitisme en een op handen zijnde nieuwe Holocaust. Waar de Serven (zie paragraaf 3.6) vreesden wederom slachtoffer te worden van Turkse (Ottomaanse) overheersing, vreesden de Israëliische Joden niet voor de Duitsers, maar voor een herhaling van de Holocaust. In een onderzoek onder Israëliërs in de leeftijd van 15 tot 18, was 63 procent van de ondervraagden het eens met de stelling: 'the Holocaust is not a one-time event and can always recur.' In eenzelfde onderzoek onder de Israëliische volwassen bevolking in juni 1989 was 65% het eens met de bovengenoemde stelling.¹⁴⁰

---

¹³⁷ P. L. Hammack, *Narrative and the politics of identity. The cultural Psychology of Israeli and Palestinian Youth* (Oxford 2011) 116-129, aldaar 117.

¹³⁸ D. Bar-Tal en Y. Teichmann, *Stereotypes and prejudice in conflict. Representations of Arabs in Israeli Jewish society* (Cambridge 2005) 96.

¹³⁹ Zie: Daniel Bar-Tal (1992); Montville (1990) Hammack (2011) Volkan (1990) Zertal (2005).

¹⁴⁰ D. Bar-Tal en D. Antebi, 'Siege mentality in Israel', *International Journal of Intercultural Relations* 16 (1992) 257-275.

Het collectieve gevoel van slachtofferschap en de huidige politieke situatie in Israël zorgen ervoor dat de Arabieren een vijandsrol toebedeeld krijgen. De Israëliërs hanteren een sterke wij-zij dichotomie die ervoor zorgt dat het historische slachtofferschap gestigmatiseerd wordt. Door de 'Arabieren' als de 'Ander' neer te zetten wordt geprobeerd een gezamenlijke identiteit te creëren. Bovendien wordt er een historische continuïteit gecreëerd door het huidige conflict op te vatten als een mogelijke nieuwe Holocaust. Deze gelijkstelling van Arabieren en Nazi's komt ook naar voren in uitspraken van Israël's eerste premier, Ben Gurion. Hij rechtvaardigde de ontvoering van Adolph Eichmann als volgt: 'I have no doubt that tens and hundreds of Nazis who worked during those days [the Holocaust] to slaughter Jews, German and Arab, continue to work in the service of our neighboring tyrannies. And they are hatching schemes against the Jewish people in its land. We must remind world opinion whose students these plotters of Israel's destruction are.'¹⁴¹ Ben Gurion sprak ook van Arabische Nazi's in een speech waarin hij zijn omstrede beslissing rechtvaardigt, dat Israël herstelbetalingen zou moeten aannemen van Duitsland. Tegen deze beslissing was vanuit links als rechts veel weerstand. Hij verwijst hier naar de dreiging die de Arabische Nazi's volgens hem vormen: 'they [the Arabs] could slaughter us tomorrow in this country... We don't want to relive the situation that you [Holocaust survivors] endured. We don't want the Arab Nazis to come and slaughter us.'¹⁴²

4.1.1 Opkomst van de Holocaust herinnering

Hoewel de Holocaust tegenwoordig alom vertegenwoordigd is in de Israëlische samenleving en deel uitmaakt van de Israëlisch-Joodse identiteit, was dit in de begindagen van Israël allerminst het geval. Aanvankelijk hadden de eerste pioniers in Israël, maar ook de Joden in de diaspora, weinig aandacht voor de Holocaust. Een algemene verklaring hiervoor is dat deze pioniers toekomstgericht waren en dat deze catastrofe bovendien niet paste in hun zionistische wereldbeeld. Het beeld van de Joden als weerloze slachtoffers die als 'lammeren naar de slachtbank werden gevoerd' paste immers niet in de nieuw geconstrueerde identiteit van de Israëliërs die draaide om strijdbaarheid, vrijheid en durf. Het sentiment heerste dat, 'the Holocaust was something that happened 'there' in the Jewish

---

¹⁴¹ I. Zertal, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood* (Cambridge 2005) 95.

¹⁴² Zertal, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*, 99.

Diaspora and by no means could happen 'here' in the new and independent state of Israel.'¹⁴³ Ook zou de traumatisering als gevolg van de genocide ervoor zorgen dat men de herinnering aan de Holocaust verdrong. Tegenwoordig speelt de Holocaust echter een dominante rol in veel facetten van de Israëliëse samenleving en de collectieve Joods-Israëliëse identiteit. Dit is een historisch en sociaal proces geweest dat zich geleidelijk heeft ontwikkeld vanaf 1948.¹⁴⁴

De eerste kentering vond plaats in 1953, toen slachtoffers van de genocide postuum werden verheven tot Israëliëse staatsburger. In die tijd werd ook Jad Vasem opgericht, het Israëliëse herinneringsinstituut en onderzoekscentrum dat als opdracht had om bronnen te verzamelen over de uitroeiing en verzet van de Europese Joden. Het Eichmann-proces in 1961 wordt over het algemeen beschouwd als één van de belangrijkste keerpunten in de manier waarop de Israëliërs de herinnering aan de Holocaust vorm gaven. De getuigenissen van meer dan honderd Holocaust-overlevenden gaven een gezicht en daarmee een menselijke dimensie aan de voorheen abstracte catastrofe. In de jaren hierna steeg het zelfvertrouwen van de Israëliërs, 'versterkt door de vlot lopende integratie, assimilatie en stabilisering van de Joodse aanwezigheid', aldus historicus Gie van den Berge.¹⁴⁵ Herinneringen aan de Holocaust gingen een steeds prominentere rol spelen. De Zesdaagse Oorlog van juni 1967 en de Jom Kippoer Oorlog van 1973 hebben dit proces versterkt. Van den Berge is van mening dat het zelfvertrouwen uitgroeide tot zelfverzekerdheid door de toenemende politieke macht. Dit leidde vervolgens tot 'een zekere verheerlijking, mystificatie en een beklemtoning van de uniciteit, het absoluut uniek karakter van de Holocaust.'¹⁴⁶ Op een conferentie in 1970 in Jeruzalem spreekt de rabbijn Emile Fackenheim over deze uniciteit de volgende woorden: 'A Jew knows about memory and uniqueness. He knows that the unique crime of the Nazi Holocaust must never be forgotten – and, above all, that the rescuing for memory of even a single innocent tear is a holy task.'¹⁴⁷

Tegelijkertijd nam door de oorlog van 1967 de negatieve beeldvorming rond Israël toe, want met de overweldigende overwinning werd duidelijk dat de Israëliëse Joden, die

---

¹⁴³ Y. Klar en N. Schori Eyal, 'The "Never Again" State of Israel: The Emergence of the Holocaust as a Core Feature of Israeli Identity and Its Four Incongruent Voices', *Journal of Social Issues* 69 (2013) 125- 143, aldaar 126.

¹⁴⁴ Ibidem, 125-130.

¹⁴⁵ G. van den Berghe, *De uitbuiting van de Holocaust* (Amsterdam 2001) 60.

<http://aaargh.codoh.com/fran/livres9/GieBerghe.pdf> (geraadpleegd 10 mei 2013).

¹⁴⁶ Van den Berghe, *De uitbuiting van de Holocaust*, 60.

¹⁴⁷ Geciteerd uit: G. Eley, 'Holocaust History', *Londen review of books* 5 (1983) 6-9, aldaar 7.

voorheen als slachtoffers werden gezien die begrip en sympathie verdienden, zich hadden ontwikkeld tot een sterke natie met een groot leger en een goed functionerende inlichtingendienst. Hierdoor verloren Joden (Israëliërs) hun status van eeuwig slachtoffer en daarmee ook het krediet waarvan ze sedert de judeocide genoten', aldus van den Berge.¹⁴⁸ Israël isoleerde zich door haar politiek en er was sprake van een groeiende sympathie voor de Palestijnen. De Amerikaanse wetenschapper Edward Alexander claimt dat sinds de overwinning van juni 1967 'the rage and resentment against the Jews for refusing to be passive victims, has expressed itself mainly in the depiction of Israelis as Nazis and the Palestinians as Jews.'¹⁴⁹ Sommige Joden zien deze vergelijkingen (tussen Nazisme en Israël) als een strategie om de Joden te bestelen van de Holocaust, en dan voornamelijk van het morele kapitaal dat de Joden hiermee ongewild verkregen hebben. Vooral in de Sovjet-Unie en de Arabische wereld werd het zionisme gelijkgesteld met nazisme. Hoewel deze vergelijkingen die voornamelijk een schokeffect als doel hadden, in de westerse wereld minder voorkwamen, stemde een meerderheid van de VN wel voor een resolutie die zionisme bestempelde als racisme.¹⁵⁰

Halverwege de jaren '70 nam met het aantreden van premier Menachem Begin (Likoed partij) in 1977 het aantal verwijzingen naar de Holocaust steeds meer toe.¹⁵¹ Hierbij ging het vooral om de constante existentiële bedreiging en het geloof dat het Joodse volk alleen staat in de wereld. De Holocaust kwam meer en meer centraal te staan in het Joodse leven en werd almaar nauwer verbonden met de staat Israël. Dit is ook terug te zien in het onderwijssysteem in Israël, waar het onderwijzen over de Holocaust een prominente plaats inneemt. Reguliere en frequente reizen naar Auschwitz zorgen ervoor dat middelbare scholieren zich kunnen identificeren met de slachtoffers. Op deze herinneringsreizen worden ze uitgebreid voorbereid door het Israëliësch Ministerie van Educatie. Hier spreekt volgens Buruma de boodschap uit dat de staat Israël het symbool van de Joodse overleving is. Hiermee wordt niet alleen de gedachte uitgedragen dat dit 'nooit meer mag gebeuren', maar tevens dat Joden zich nooit meer weerloos als lammeren naar de slachtbank laten voeren. De enige strategie om dit te voorkomen is om de vijand te bevechten tot het uiterste.¹⁵²

---

¹⁴⁸ Van den Berghe, *De uitbuiting van de Holocaust*, 60.

¹⁴⁹ E. Alexander, *The Jewish Idea and Its Enemies: Personalities, Issues, Events* (New Jersey 1991) H2. 104.

¹⁵⁰ Van den Berghe, *De uitbuiting van de Holocaust*, 61-62.

¹⁵¹ Likoed is een traditioneel de centrum-rechtse volkspartij die tevens seculier zionistisch is.

¹⁵² Buruma, 'The Joys and Perils of Victimhood', 1-2.

De sympathie voor de Joden en voor Israël verdween nog meer na de Jom-Kippoer oorlog (1973) en de Libanon Oorlog van 1982. Israël isoleerde zich door haar politiek steeds verder. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de oorspronkelijke sympathie van het Westen voortkwam uit schuldgevoel. Naarmate de Holocaust verder in de geschiedenis verdween, nam de onmiddellijkheid van die emotionele verbondenheid af. Bovendien maakten de Israëliërs steeds duidelijker dat ze geen weerloze en machteloze slachtoffers waren.¹⁵³

4.1.2 Zesdaagse oorlog en de Eerste Libanese oorlog

Hierboven is beschreven dat slachtofferschap een cruciaal onderdeel is van de Joods-Israëliëse identiteit. Hiermee is echter nog niet verklaard of, en op welke manier, dit slachtofferschap (bewust of onbewust) is ingezet om militaire agressie te legitimeren. De hierboven beschreven angst voor een herhaling van de Holocaust, die voortkomt uit slachtofferschap, zorgt ervoor dat de existentiële dreiging van de vernietiging van Israël voortdurend benadrukt wordt, ondanks de omvangrijke militaire, economische en geopolitieke machtsmiddelen die het land ter beschikking staan. Dit gevoel van existentiële onveiligheid heeft ertoe geleid dat Israël in meerdere situaties proactief en 'uit zelfverdediging' gehandeld heeft en daarmee de rol van agressor op zich heeft genomen. De Holocaust was sinds de jaren '60 centraal komen te staan in de herinnering, deze geleidelijke veranderende relatie van Israël tot de Holocaust leidde ertoe dat de Holocaust steeds vaker als legitimatie werd aangevoerd.

Een voorbeeld van dit mechanisme is terug te zien in de Zesdaagse Oorlog van juni 1967. De Egyptische president Nasser, misleid door verkeerde Russische inlichtingen over troepensamentrekkingen aan de Jordaanse en Syrische grens, besloot de zeestraat van Tiran te sluiten. Deze actie werd, zoals Jeruzalem eerder had aangekondigd, door Israël opgevat als een oorlogsprovocatie. Daarop besloot Israël om op 5 juni 1967 de aanval te openen op haar buurlanden Egypte, Syrië en Jordanië. Er volgde een bliksemsnelle overwinning, met als resultaat dat Israël na zes dagen de Gazastrook, de Westelijke Jordaanoever, de Syrische Golanhoogte, het Sinai-schiereiland en Jeruzalem bezet had. De officiële verklaring van de Israëliëse regering was dat het voortbestaan van de Joodse staat werd bedreigd en dat ze handelde uit zelfverdediging. Het wordt echter bediscussieerd of deze dreiging wel zo imminent is geweest. De Syrische beschietingen van de Israëliëse nederzettingen in Noord-

---

¹⁵³ Nog opzoeken.

Galileo worden vaak aangehaald als één van de hoofdredenen waarom Israël geen keuze gehad zou hebben. Hierbij werd echter verzwegen dat deze beschietingen het gevolg waren van de voortdurende Israëlische annexatie van stukjes gedemilitariseerd land. Deze illegale inname van land door Israël staat gedocumenteerd in VN-documenten.¹⁵⁴

In aanloop naar de Zesdaagse Oorlog kwam ook in de Israëlische pers het beeld naar voren dat er slechts de keuze was tussen totale vernietiging of een verlossende, preventieve oorlog. De pers vergeleek de Egyptenaren met Nazi's, beiden hadden immers als enige doel de vernietiging van de Joden. Daarom had Israël naar eigen zeggen geen andere keuze dan zich te beroepen op Artikel 51 van het VN handvest, oftewel het recht op zelfverdediging. Hoewel Israël de preventieve aanval dus legitimeerde vanuit het idee van zelfverdediging, bestaat er discussie over de vraag of Nasser ooit van plan was geweest een oorlog tegen het militaire superieure Israël te beginnen. Zijn houding en agressieve taal zouden slechts bedoeld zijn geweest om Israël af te schrikken. De Amerikaanse militaire historicus Dupey concludeerde na een uitgebreid onderzoek in alle betrokken landen dat de Egyptisch president Nasser nooit van plan was om in 1967 een oorlog tegen Israël te beginnen.¹⁵⁵ Volgens journalist Peeters, die een boek schreef over de jarenlange vriendschap tussen Nederland en Israël op militair gebied, klopte de positionering van Israël als slachtoffer in het conflict niet en had het bewust gekozen voor een preventieve aanval om de overhand te houden in het conflict. Sommigen gaan nog verder en claimen dat de oorlog diende om het plan van David Ben Gurion uit 1937 uit te voeren. Dit plan was om eerst een kleine staat Israël te aanvaarden, om deze staat dan later uit te breiden tot het gebied tussen de Middellandse Zee en Jordanië.¹⁵⁶

Een andere oorlog waar Israël zich op zelfverdediging beriep om haar preventieve aanval te legitimeren was de Eerste Libanonoorlog. In 1982 viel Israël op initiatief van de Israëlische defensie-minister Ariël Sharon het door burgeroorlog verscheurde Libanon binnen. De PLO voerde sinds midden jaren '70 aanvallen vanaf de bergen in Zuid-Libanon

---

¹⁵⁴ J. Muhren 'Zesdaagse Oorlog/ Nederland hoorde nooit het echte verhaal', *Trouw*, 7 juni 2007.
J. Walgraven, 'In Europese luwte: België en het Israelische Palestijns conflict 1948-2002 (*Masterscriptie Universiteit Gent Politieke Wetenschappen – Internationale betrekkingen*)', 5- 57, aldaar 21-23.

¹⁵⁵ J. Muhren 'Zesdaagse Oorlog/ Nederland hoorde nooit het echte verhaal', *Trouw*, 7 juni 2007.

¹⁵⁶ F. Peeters, *Gezworen vrienden: Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël.* (Amsterdam/Antwerpen 1997).

Ben-Gurion was aanhanger van het revisionisme. De leer van Ze'ev Jabotinsky over een Groot-Israël dat zich alleen met kracht staande kan houden in een zee van vijandige Arabische landen.

op Israël uit en de liquidatie van de Israëlische ambassadeur in Londen door Palestijnse schutters werd aangegrepen om tot oorlog over te gaan. Dat deze schutters geenszins verbonden waren met de PLO en zelfs vijandig tegenover Arafat stonden, werd niet in overweging genomen. Het oorspronkelijke plan was dat de Israëlische troepen slechts een veiligheidszone van veertig kilometer zouden creëren ter bescherming van de Israëlische bevolking. Sharons doelen reikten echter verder dan dat, hij wilde niet alleen al het Palestijnse verzet in Libanon opruimen, maar ook de Syriërs uit de Bekaa-vallei verdrijven en een pro-Israëlische, christelijke regering installeren in Beiroet.¹⁵⁷ Om dit te bewerkstelligen trok, op initiatief van Sharon, een leger van 60.000 naar Beiroet. Het gruwelijkste deel van deze oorlog speelde zich af in september, toen het leger de Libanese bondgenoot (de christelijke-Libanese falangisten) vrij spel gaf om twee Palestijnse vluchtelingenkampen in West-Beiroet binnen te vallen. In de kampen Sabra en Shatila werden onder toezicht oog van de Israëlische troepen 1700 tot 2000 Palestijnse burgers vermoord. De internationale gemeenschap reageerde met afschuw op deze oorlogsmisdaden, die uiteindelijk zouden leiden tot een officieel onderzoek en het gedwongen aftreden van minister Sharon.¹⁵⁸ Hoewel het officiële standpunt van Israël ter rechtvaardiging van deze oorlog wederom een beroep op het recht van zelfverdediging betrof, bestaat er consensus dat er geen directe dreiging bestond voor de 'vernietiging van Israël.'¹⁵⁹ Het foutief interpreteren van signalen voorafgaand aan de beide oorlogen kan mede verklaard worden vanuit de collectieve gevoel van slachtofferschap dat centraal staat in de collectieve identiteit van de Israëlische Joden en dat generatie op generatie wordt doorgegeven. Deze constante angst voor herhaling van het verleden, speelt mee in het huidige conflict waar Israëlische Joden in de 'de ander' een bedreiging waarnemen.

4.1.3 De Tweede Intifada

Het gevoel van existentiële onveiligheid van Israël speelde ook een rol tijdens de Tweede Intifada. De tweede Palestijnse opstand, Al Aqsa-Intifada, begon in 2000 na een bezoek van de toenmalige Israëlisch oppositieleider, Ariël Sharon aan het Tempelplein op 28

---

¹⁵⁷ Walgraven, 'In Europese luwte: belgie en het Israelische Palestijns conflict 1948-2002 (Masterscriptie Universiteit Gent Politieke Wetenschappen – Internationale betrekkingen) , 5- 57, aldaar 30-32.

¹⁵⁸ Walgraven, 'In Europese luwte: belgie en het Israelische Palestijns conflict 1948-2002, 30-32.; zie ook: Fisk, R., *De Grote Beschavingsoorlog*. (Amsterdam 2005) 554.

¹⁵⁹ A.Bregman, *Israel's Wars A History Since 1947* (Londen/New York 2002).

september.¹⁶⁰ De berg, waar ook de Al Aqsa- en de Rotskoepel-moskee op staan, is voor zowel joden als moslims heilig en vormde een twistpunt in het Israëlijsch-Palestijns conflict. De Palestijnen zagen dit bezoek van Sharon en leden van de Likoeed partij, omsingeld door honderden Israëlijsch politieagenten, als een duidelijke provocatie.¹⁶¹ Tijdens de Zesdaagse Oorlog had Israël de Gazastrook ingenomen en daarmee was deze onder Israëlijsch gezag komen te staan. Een deel van dit gezag werd echter als gevolg van de Oslo-akkoorden overgedragen aan de PLO (*Palestine Liberation Organization*), die geleid werd door Yassar Arafat. Israël hield echter wel zeggenschap over de Joodse nederzettingen, het veiligheidsbeleid en het buitenlandbeleid in Gaza. In dit licht moet ook het bezoek van Ariël Sharon worden beschouwd. Het was namelijk de combinatie van het vastlopen van het Oslo-proces, de mislukte Camp-David top, de verslechterde economische situatie, de toenemende Joodse kolonisatie in het bezette gebied en het groeiende vluchtelingenprobleem dat de zaak deed exploderen.¹⁶² Hierop volgden vijf jaar van wederzijds geweld, met talloze zelfmoordaanslagen en Israëlijsche militaire acties. Toen vijf jaar later de 'Al Aqsa-Intifada' ten einde kwam, waren ruim 5000 Palestijnen en 1100 Israëliërs omgekomen in de strijd.¹⁶³

Deze tweede Palestijnse opstand begon met demonstraties tegen de Israëlijsche bezettingsmacht en schermutselingen in Gaza en de Westbank, maar groeide uit tot gewapende conflicten tussen het Israëlijsch leger en de Palestijnse politie en milities. Zelfmoordaanslagen aan de Palestijnse zijde gingen gepaard met harde repressie en herbezetting van de Westoever door de Israëliërs. Nadat Ariël Sharon en zijn Likoeed partij in 2001 de verkiezingen wonnen, verhardden de Israëlijsche acties.¹⁶⁴ Er werden economische sancties opgelegd, *checkpoints* geplaatst, wegversperringen opgeworpen en de Israëliërs sloten de grensovergangen. De in- en uitvoer naar dorpen achter deze Israëlijsche *checkpoints* werd

---

¹⁶⁰ Intifada is een Arabisch woord en betekent letterlijk 'afschudden.'

¹⁶¹ B.Benyaich, *Europa Israël & de Palestijnen. Van politiek deficit naar normatieve impasse*. (Oostkamp 2010) 125, 126; I. Bickerton, en Carla L. Klausner, *A History of the Arab-Israeli Conflict* (New Jersey 2010) 323; Ariel Sharon stak de lont in het kruitvat', de *Volkskrant*, 27 september 2010.

¹⁶² De Oslo-akkoorden werden in 1993 ondertekend door Palestina en Israël in Washington en hadden tot doel om het Palestijnse vraagstuk op te lossen. De Camp-David-top was een vredesoverleg tussen de Israëlijsche premier Ehud Barak, de Palestijnse leider Yassar Arafat en president Bill Clinton op het Amerikaanse Camp David in juli 2000. Er werd geen akkoord bereikt.

¹⁶³ 'Ariel Sharon stak de lont in het kruitvat', de *Volkskrant*, 27 september 2010.

Benyaich, *Europa Israël & de Palestijnen. Van politiek deficit naar normatieve impasse*, 125-127.

¹⁶⁴ 'Van zes februari tot 8 mei 2001', de *Volkskrant*, 10 september 2002.

'Aanval Israël na aanslagen Palestijnen, de *Volkskrant*, 29 maart 2001.

Benyaich, *Europa Israël & de Palestijnen*, 125-127.

onmogelijk gemaakt, wat de economische situatie in de Palestijnse gebieden deed verslechteren. Bovendien viel in 2002 het Israëliësch leger, tijdens de missie 'Operation Defensive Field', Palestijnse kampen en steden binnen. Deze actie was een vergelding voor een zelfmoordaanslag van een Palestijnse terrorist die 28 Israëli's doodde. Tijdens deze actie bezette Israël de steden Ramallah, Bethlehem, Nablus, Jenin, Tulkarem en Qalqiliya op de Westoever, stelde een uitgaansverbod in en sneed de bevolking af van water- en elektriciteitstoevoer. De *New York Times* schreef over deze actie het volgende: 'it is safe to say that the infrastructure of life itself and of any future Palestinian state – roads, schools, electricity pylons, water pipes, telephone lines- had been devastated.'¹⁶⁵ De ijzeren greep die de Israëliërs op de bezette gebieden hadden, werd versterkt toen de Israëliëse autoriteiten besloten een hek te gaan bouwen om de Westelijke Jordaanoever die de Israëliëse burgers moest beschermen tegen de Palestijnse terreur.¹⁶⁶ In 2003 begonnen de Israëliëse autoriteiten met de bouw van deze fysieke barrière tussen de Westbank en Israël. De Palestijnen zijn van mening dat de muur, die op een groot aantal punten Palestijnse gebieden op de Westelijke Jordaanoever inneemt, de definitieve annexatie betekent van bezet gebied. Israël stelde echter dat het hek alleen gebouwd werd om Palestijnse terroristen uit het land te weren. Wederom gebruikte ze zelfverdediging als argument.¹⁶⁷

De bouw van de muur werd internationaal sterk veroordeeld. In 2004 vroeg de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties om een advies van het Internationaal Gerechtshof over de kwestie. Hierbij sprak het Gerechtshof zich niet alleen uit over de muur, maar tevens over de positie van (Oost-)Jeruzalem, het recht op zelfbeschikking van de Palestijnen, de nederzettingen, de grenzen en de schaarste aan water. Het Internationaal Gerechtshof bepaalde dat de bouw van de veiligheidsmuur door Israël illegaal was en dat deze moest worden afgebroken. Bovendien hadden de Palestijnen recht op een volledige schadevergoeding. De VN erkende het recht van Israël op zelfverdediging, maar vond dit geen geldige reden om een scheidingsmuur op de Westelijke Jordaanoever te bouwen: vanuit veiligheidsoogpunt was de bouw van deze muur namelijk niet noodzakelijk. Ook was

---

¹⁶⁵ 'MIDEAST TURMOIL: RUBBLE; Attacks Turn Palestinian Plans Into Bent Metal and Piles of Dust', *The New York Times*, 11 april 2002.

¹⁶⁶ Je kan spreken van een hek of een muur. Op sommige plaatsen gaat het om een muur van zes tot acht meter hoog op andere plaatsen staat een hoog elektrisch hek met prikkeldraad.

¹⁶⁷ http://nos.nl/archief/2005/nieuws/achtergronden/israel_en_palestijnen/faq_veiligheidsmuur.html (geraadpleegd 1 juni 2013).

de scheiding en de bezetting in strijd met het humanitaire recht en beroofde het de Palestijnen van toegang tot basisvoorzieningen zoals water, gezondheidszorg, werk, onderwijs en het recht op bewegingsvrijheid. Bovendien wordt op deze manier het recht op zelfbeschikking van de Palestijnen geschonden (en de plicht van Israël dat recht te respecteren). Daarnaast stelde het Hof dat de Joodse nederzettingen 'bijdragen aan het veranderen van de demografische samenstelling van de bezette gebieden en daarmee schendingen opleveren van de Vierde Geneefse Conventie (inzake de bescherming van burgers in oorlogstijd) en relevante resoluties van de VN-Veiligheidsraad.'¹⁶⁸

De hierboven besproken maatregelen zijn enerzijds begrijpelijk gezien het gevaar dat de zelfmoordterroristen vormden. Anderzijds is voor veel van deze maatregelen niet duidelijk welk veiligheidsdoel werd nagestreefd. VN gezant Larsen stelde in 2002 dat 'er een grijs gebied [is] waarin veiligheidsmaatregelen een de facto collectieve straf betekenen.'¹⁶⁹ Deze Tweede Intifada werd veelal gezien vanuit de 'nieuwe oorlog tegen terreur' die de VS waren begonnen na de aanslagen van 11 september. Ariël Sharon liet dan ook geen moment voorbijgaan om te benadrukken dat Israëls Bin Laden, Arafat heette.'¹⁷⁰ Na de aanslagen op 11 september werden er diplomatieke pogingen ondernomen om de vijandigheden tussen de Palestijnen en de Israëliërs te stoppen. Vooral de VS probeerden Israël ertoe te bewegen om zich te onthouden van de zogenaamde '*targeted -killings*' als reactie op Palestijnse zelfmoordaanslagen.¹⁷¹ Ook uitten de Verenigde Staten de wens dat het Palestijnse volk vreedzaam en veilig in zijn eigen staat moest kunnen leven, net als het Israëliërs volk. Deze benadering, waarin deze belangrijke bondgenoot van Israël beide kanten tot kalmte maande, viel slecht bij Sharon. De onpartijdige houding van de Verenigde Staten interpreteerde Sharon als een herhaling van München 1938, toen de grote Europese mogendheden Tsjecho-

---

¹⁶⁸ 'Tussen woord en daad. Perspectieven op duurzame vrede in het Midden-Oosten', *AIV* 83 (2013) 1-48, aldaar 17. http://www.aiv-advies.nl/ContentSuite/upload/aiv/file/webversie_AIV%2083_NL.pdf (geraadpleegd 25 mei 2013).

¹⁶⁹ Geciteerd uit: 'Israël heeft Palestijnse economie hard getroffen', *De Volkskrant*, 30 augustus 2002.

¹⁷⁰ Benyaich, *Europa Israël & de Palestijnen*, 125-127.; 'Sharon likens Arafat to Bin Laden', *The Guardian*, 14 september 2001.

¹⁷¹ Onder *targeted killing* verstaat men het doelgericht aanvallen door een staat van een welbepaald persoon met de bedoeling hem te doden. Het Israëliërs leger begon op 9 november 2000 met doelgerichte aanvallen op leden van bepaalde gewapende Palestijnse organisaties. Met als bekendste slachtoffer de oprichter en spirituele leider van Hamas, Ahmed Yassin. K. Strijd, 'Targeted-Killing en het onderscheid burger-strijder', *Internationaal Humanitair recht in de kijker* 3 (2006) 37-50, aldaar 37-40.

<http://ihr.rodekruis.be/content/IHR/downloads/publicaties/indekijker2006/03Targetedkilling.pdf> (geraadpleegd 4 juni 2013).

Slowakije verraadden en nazi-Duitsland de strategische bergen in Sudentenland liet bezetten.¹⁷² Sharon uitte zijn zorgen in een persconferentie op 4 oktober 2001.

'I call on the Western democracies, the US at their head, not to repeat the horrible mistake of 1938, when it was decided to sacrifice Czechoslovakia for a temporary, convenient solution. Do not even try to appease the Arab countries at Israel's expense. Israel will not be Czechoslovakia. Israel will fight terrorism. From now on, we have nobody to rely on but ourselves.'¹⁷³

Hiermee stelde Sharon indirect dat de VS Israël verraadden. Hij was van mening dat wanneer Israël in zou gaan op het verzoek om zich te onthouden van de 'targeted-killing', en in zou stemmen met de Palestijnse staat, dit zou leiden tot de vernietiging van Israël. Net zoals met Tsjecho-Slowakije was overkomen in 1939, toen Hitler het München akkoord tekende. Het onrechtvaardige geweld dat Israël gebruikte, komt voor uit existentiële angst voor onveiligheid en herhaling van de geschiedenis. In een toespraak die premier Ariël Sharon gaf in 2005 voor de Verenigde Naties zette hij uiteen waarom de 'veiligheidsmuur' volgens Israël noodzakelijk was. Deze muur vormde de enige bescherming tegen de aanslagen van Palestijnse zelfmoordterroristen, aldus Sharon.

'Israel will know how to defend itself from the horrors of terrorism. This is why we built the Security Fence, and we will continue to build it until it is completed, as would any other country defending its citizens. The Security Fence prevents terrorists and murderers from arriving in city centers on a daily basis and targeting citizens on their way to work, children on their way to school and families sitting together in restaurants. This Fence is vitally indispensable. This Fence saves lives!'¹⁷⁴

In dezelfde rede benadrukte Ariël Sharon de geschiedenis van de Joden en wees hij op de aanwezige Arabische landen die volgens hem van plan waren om Israël te vernietigen. Hierbij legt hij een verband tussen het verleden (de herinnering aan de Joodse geschiedenis) en het heden, waar Israël wederom bedreigd wordt door een vijand. Bovendien komt duidelijk het gevoel naar boven dat Israël er alleen voor staat in de wereld, omdat zelfs de Verenigde Naties het land oneerlijk behandelen.

---

¹⁷² A. Naor, 'Lessons of the Holocaust Versus Territories For Peace, 1967-2001', *Israel Studies* 8 (2003) 130-152, aldaar 148,149.

¹⁷³ Geciteerd uit: Naor, 'Lessons of the Holocaust Versus Territories For Peace, 1967-2001', 148.

¹⁷⁴ 'Prime Minister Ariel Sharon' Speech at the United Nations Assembly', 15 september 2005, *2005 UN World Summit*. <http://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/israel050915eng.pdf> (geraapleegd 25 mei 2013).

'As I mentioned, the Jewish people have a long memory. We remember events which took place thousands of years ago, and certainly remember events which took place in this hall during the last 60 years. The Jewish people remember the dramatic vote in the UN Assembly on November 29, 1947, when representatives of the nations recognized our right to national revival in our historic homeland. However, we also remember dozens of harsh and unjust decisions made by United Nations over the years. And we know that, even today, there are those who sit here as representatives of a country whose leadership calls to wipe Israel off the face of the earth, and no one speaks out¹⁷⁵

De herinnering aan de Holocaust speelde een rol in het zelfbeeld van Israël tijdens de Tweede Intifada. Het Joodse volk voelde zich kwetsbaar en hoewel de staat Israël machtig was (en is), bleef de angst voor een herhaling van de geschiedenis prominent aanwezig.

4.2 De Nederlands Joodse Gemeenschap

Na deze analyse van het slachtofferschap van de Israëliërs zal in het tweede deel een korte uitstap gemaakt worden naar reactie van de Nederlands Joodse diaspora ter bescherming van Israël. Er is veel geschreven over de goed georganiseerde Amerikaanse Joodse diaspora en haar invloed op de Amerikaanse politiek en het beleid in Israël. Historica Eva Hoffmann toont in haar boek, *After Such Knowledge: Memory, History and the Legacy of the Holocaust*, aan hoe de herinnering aan de Holocaust is gebruikt voor de groepsbelangen van de Joden in de Verenigde Staten en als rechtvaardiging van de Israëlische agressie.¹⁷⁶ Een dergelijk onderzoek over de Nederlandse Joden en hun houding ten aanzien van Israël bestaat niet. Bovendien is er weinig geschreven over de houding van Nederlandse Joden ten aanzien van Israël. In dit laatste deel zal kort worden geanalyseerd in hoeverre het slachtofferschap als gevolg van de Holocaust een prominente rol speelt in de Nederlands Joodse reactie ten aanzien van Israëls bezettingspolitiek. Voor de Joodse gemeenschap in Nederland bestaat geen existentiële dreiging: Nederlandse Joden zijn goed geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Hoewel het CIDI, het Centrum voor Informatie en Documentatie Israël, terecht waarschuwt dat het aantal antisemitische incidenten de

---

¹⁷⁵ Prime Minister Ariel Sharon' Speech at the United Nations Assembly', 15 september 2005, *2005 UN World Summit*. <http://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/israel050915eng.pdf> (geraadpleegd 25 mei 2013).

¹⁷⁶ E. Hoffman, *After Such Knowledge: Memory, History and the Legacy of the Holocaust* (2005) 69, 165, 175, 193 – 194 en 198; De Graaff, *Op de klippen*, 61-62. Ibidem, 166 - 168 en 247.

afgelopen jaren toeneemt door de afkeer onder niet-westerse allochtonen van Israël en Joden, betekent dit niet dat de Nederlands Joodse gemeenschap in haar bestaansrecht bedreigd wordt.

De Nederlandse Joden delen hun turbulente verleden met de Israëlische Joden, maar door hun totaal andere geopolitieke situatie valt te verwachten dat zij zich in het dagelijks leven geen zorgen hoeven te maken om vernietigd te worden.¹⁷⁷ Aan deze assumptie zitten natuurlijk wel enkele haken en ogen, omdat regeringspolitiek vanzelfsprekend een andere dynamiek kent dan een minderheidsgroep in een democratisch land dat zich prijst om haar integratiepolitiek. Bovendien ben ik me ervan bewust dat het gevaar van een te generalistische aanpak dreigt. De Nederlands Joodse gemeenschap is een pluriforme en gevarieerde groep, met een grote verscheidenheid aan meningen en politieke voorkeuren. De oprichting van de organisatie Een Ander Joods Geluid, die sympathiseert met de Palestijnen en zich afzet tegen de traditionele Joodse organisaties in Nederland, illustreert dit. Door te kijken naar prominente Joodse opiniemakers en de georganiseerde Joodse gemeenschap hoop ik toch tot een antwoord te komen op de vraag in hoeverre slachtofferschap, als gevolg van de Tweede Wereldoorlog, ook de reactie van Nederlandse Joden ten aanzien van Israël heeft beïnvloedt. Omdat deze schets van de houding van de Joodse gemeenschap slechts een onderdeel vormt van het grotere betoog over slachtofferschap als politiek middel en, omdat mij nog maar beperkte ruimte rest, heb ik besloten om te kijken hoe de Nederlands Joodse gemeenschap reageerde op het Israëlische beleid als reactie op de Tweede Intifada. Beschermden ze Israël en speelde de Holocaust hierbij een rol? Alvorens de reacties te analyseren, wordt eerst kort de geschiedenis van de Nederlandse Joden sinds '45 beschreven evenals de houding ten aanzien van Israël, om het betoog te omkaderen.

4.2.1 Joodse Nederlanders na de oorlog

In de naoorlogse jaren was er in de politiek, maar ook in de publieke herinneringscultuur, vrijwel geen aandacht voor het uitzonderlijke leed van de Joodse bevolkingsgroep in Nederland. De nadruk lag voornamelijk op het lot van Nederland als natie, waar iedereen zich slachtoffer voelde van de oorlog. Voor het leed van afzonderlijke

---

¹⁷⁷ Hierbij dient opgemerkt te worden dat een groot deel van de Israëlische Joden, die niet afkomstig zijn uit Europa, de vervolging in de Tweede Wereldoorlog niet zelf hebben meegemaakt. Toch kunnen zij zich, zoals in hoofdstuk 2 betoogt, wel slachtoffer voelen als lid van de Joods etnische groep.

slachtoffergroepen die repatrieerden naar Nederland – bijvoorbeeld Joden, Indische gerepatrieerden of politieke gevangenen – was vrijwel geen aandacht. In het naoorlogse klimaat ging de aandacht vooral uit naar groepen die binnen het (christelijke) nationale herinneringskader pasten, zoals verzetsstrijders en militairen. Zij ontvingen politieke en publieke aandacht in de vorm van monumenten en uitkeringen (Wet Bijzondere Pensioenen). Dit was overigens tevens het geval in andere Europese landen, waar ook weinig aandacht was voor het specifieke oorlogsleed van de Joden en het uitzonderlijke karakter ervan.¹⁷⁸ Ook de Nederlandse overheid had geen oog voor de Joodse oorlogsslachtoffers: er werd achteraf zelfs gesproken van een ‘kille ontvangst bij terugkeer, ontoereikend rechtsherstel en bureaucratisch formalisme.’¹⁷⁹ Dit onrecht, waarmee Nederlandse Joden na de oorlog te maken kregen, leidde volgens Van Doorn tot secundaire traumatisering. In hun eis naar genoegdoening verwijzen de Nederlandse Joden dan ook veelal niet alleen naar de verwoestende ervaringen van de oorlog, maar tevens naar deze periode.¹⁸⁰

In de naoorlogse periode verkoos de meerderheid van de Joden, die had besloten zijn leven in Nederland voort te zetten, er bewust dan wel onbewust voor om ‘te verdwijnen en alle sporen die nog duiden op een joodse afkomst zo grondig mogelijk te wissen en te vergeten’, aldus Historica Evelien Gans.¹⁸¹ Het grote zwijgen domineerde na de oorlog en het merendeel van de Joden wilde juist niet opvallen. Dit kenterde echter in de loop van de jaren ‘60 toen een nieuwe generatie (de protestgeneratie) opgroeide en er meer aandacht kwam voor de catastrofale omvang van de nazistische Jodenvervolging. Mede door de processen tegen Nazi’s (Eichmann), de opzienbarende studie *De Ondergang* van Presser in 1965, over de vervolging en verdeling van het Nederlandse Jodendom, en televisie-uitzendingen over de Holocaust nam de belangstelling voor Joodse overlevenden nog meer toe. De publieke opinie sloeg om en de Jodenvervolging ging steeds meer deel uitmaken van het publieke bewustzijn, wat ertoe leidde dat ‘de geschiedenis van een lijdende minderheid, de joden, die van de strijdende minderheid, de verzetsdeelnemers, in de schaduw zette’, aldus Van

---

¹⁷⁸ F. van Vree, ‘Iedere dag en elk uur. De jodenvervolging en de dynamiek van de herinnering in Nederland’ in: H. Berg en B. Wallet ed., *Wie niet weg is is gezien. Joods Nederland na 1945* (Zwolle 2010) 57-77, aldaar 57-61.. Van Doorn, *Gevangen*, 76-78.

¹⁷⁹ Van Doorn, *Gevangen*, 91.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 87.

¹⁸¹ E. Gans, *Gojse nijd & joods narcisme* (Amsterdam 1994) 59.

Doorn.¹⁸² Dit leidde tot een andere visie op de geschiedenis en tot een andere manier van herdenken, omdat nu de geschiedenis van de Holocaust centraal kwam te staan. Bovendien kwam er erkenning voor de psychische en fysieke schade die vervolgingslachtoffers hadden geleden, in de vorm van een uitkering (Wet Uitkering Vervolgingslachtoffers) en de oprichting van monumenten, zoals het Nationaal Monument Westerbork in 1970.

Vervolgingslachtoffers traden hiermee definitief uit de schaduw en het Joodse leed werd geleidelijk de onbetwistbare gouden standaard. Tegelijkertijd nam in het collectieve bewustzijn van de Nederlanders de schuld en schaamte over de Jodenvervolging toe.¹⁸³ Dit resulteerde volgens historicus Maarten Kuitenbrouwer in de wil van Nederland om Joodse overlevenden te steunen in hun wens tot een eigen staat. Hij veronderstelt dat de Holocaust het pro-zionisme heeft doen toenemen in Nederland. De Nederlandse steun voor Israël beleefde zijn hoogtepunt tijdens de oorlogen van '67 en '73, toen de Tweede Kamer zich door middel van een motie achter Israël schaarde.¹⁸⁴

Volgens historicus Jan Oegema werd in deze jaren 'nooit meer Auschwitz' een gedeelde morele leidraad voor zowel de Nederlandse als de Israëlische samenleving.¹⁸⁵ Deze sympathiserende Nederlandse houding ten aanzien van Israël veranderde echter na de Jom Kippoer oorlog van 1973. Men had steeds meer oog voor het Palestijnse vluchtelingenprobleem en Nederland wilde bovendien haar positie in de EG versterken en volgde dus meer de koers van andere Europese landen. Deze ontwikkelingen leidden eind 1973 tot de overgang naar een meer 'evenwichtige' politiek, waarbij de belangen van alle partijen in overweging werden genomen en niet meer eenzijdig partij voor Israël werd gekozen.¹⁸⁶ Hierbij werd niet zozeer getoerd aan het idee dat het Joodse volk recht had op een zelfstandige staat, maar wel aan de Israëlische politiek in de bezette gebieden. De Libanonoorlog van 1982 en de moorden in Sabria en Chatilla, worden veelal aangewezen als het echte 'omslagpunt' in de sympathie van Nederland voor Israël.¹⁸⁷ In navolging van de verandering in het Nederlands denken over Israël, werden Joodse organisaties opgericht die

---

¹⁸² Van Doorn, *Gevangen*, 79.

¹⁸³ C. Brants, 'Dealing with the Holocaust. The Dutch experience of criminal justice and accountability after World War II', *Criminal, Law & Social Change* 34 (2000) 211- 236, aldaar 214.

¹⁸⁴ J.D. Snel, 'Sympathie voor een jonge staat', *Historisch Nieuwsblad* 5 (2008).

¹⁸⁵ Snel, 'Sympathie voor een jonge staat.', *Historisch Nieuwsblad* 5.

¹⁸⁶ Ibidem.

¹⁸⁷ M. Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950:1990* (Den Haag 1944) 180.

probeerden de publieke opinie te beïnvloeden, zoals onder andere, het CIDI (1973), Christenen voor Israël (1980) en het Centrum voor Israël Studies (CIS 2002). Directeur van het CIS, Michael Mulder, verklaart in dagblad *Trouw*: 'israël was niet langer de underdog. De publieke opinie heeft eerder oog voor mensen die geen stem krijgen, dan voor de sterke partij. Dat is sinds '82 sterker geworden en vond zeker zijn beslag met de Tweede Intifada die in 2000 losbarstte.'¹⁸⁸

In het licht van deze ontwikkelingen moet ook de houding van de Nederlands Joodse gemeenschap beschouwd worden, omdat de strijd in Israël de Joodse gemeenschap in Nederland ook direct raakt, in de vorm van toenemende kritiek op Israël en groeiende sympathie voor de Palestijnen.

4.2.2 Nederlandse Joden en Israël

De oprichting van de staat Israël in 1948 en de oorlog met de Arabische landen boden voor sommige Joden in Nederland een tegenwicht voor 'gevoelens van verslagenheid, isolement en overlevingsschuld' die leefden na de oorlog.¹⁸⁹ Met de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen vormde Israël een veilige thuishaven voor het geval er een nieuwe oorlog uit zou breken en gevoelens van antisemitisme weer op zouden laaien. Voor anderen kwam dit gevoel van betrokkenheid met Israël pas na de oorlog, in 1967, toen duidelijk naar voren kwam dat Israël van alle kanten bedreigd werd.¹⁹⁰ De angst om wederom slachtoffer te worden, tevens één van de kernelementen van slachtofferschap volgens Joseph Montville, speelde ook bij Nederlandse Joden bij de vorming van hun identiteit. Volgens Evelien Gans kent de Joodse identiteit grofweg twee paradoxale hoofdelementen. 'De trots - de traditie van lemen, van onderlinge solidariteit, van de Spinoza's, de Einsteins en Woody Allens - en het leed - de pogroms, de karikaturen, de vernederingen en de massagraven.'¹⁹¹ Dit beeld wordt ondersteund door het demografisch onderzoek, uitgevoerd door het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI), *Joden in Nederland anno 2009: continuïteit en verandering*.¹⁹² Hieruit komt naar voren dat religie een lage bindingsfactor is onder Nederlandse Joden, maar dat zij zich voornamelijk

---

¹⁸⁸ 'Steun voor Israël spreekt niet meer vanzelf', *Trouw*, 17 januari 2009.

¹⁸⁹ Gans, *Gojse tijd*, 58-61.

¹⁹⁰ *Ibidem*.

¹⁹¹ *Ibidem*, 110.

¹⁹² H. van Solinge & Carlo van Praag, 'De Joden in Nederland anno 2009: continuïteit en verandering', *NIDI* (2010).

verbonden voelen door de Tweede Wereldoorlog en het antisemitisme. Uit het rapport kan worden geconcludeerd dat 'zich Joods voelen blijkt vooral te maken te hebben met een gezamenlijke Joodse achtergrond, met familiegeschiedenissen en met lotsverbondenheid'¹⁹³ Tevens komt uit dit onderzoek naar voren dat de Nederlandse Joden zich zeer sterk met Israël verbonden voelen, maar tegelijkertijd kritisch zijn. Als verklaring van deze verbondenheid met Israël stelt politicoloog Yossi Shain dat Israël voor de diaspora geldt als vangnet voor het gehele Joodse volk.¹⁹⁴ Ook de Nederlands Joodse gemeenschap lijkt, ondanks haar gematigde kritiek op de bezettingspolitiek, de staat Israël als veiligheidsgarantie te beschouwen. Volgens Gans ontleenden sommige Joden een gevoel van bescherming aan het bestaan van Israël: in het geval van een nieuwe oorlog of herlevend antisemitisme zou de Joodse staat een veilige thuishaven kunnen bieden.¹⁹⁵ Deze gevoelens uitte ook Tamarah Benima, voormalig hoofdredacteur van het *Nieuw Israëliisch Weekblad* in een opiniestuk in *Trouw*. Tamarah Benima zegt zich niet te herkennen in de koers van Een Ander Joods Geluid, maar ook niet in de pro-Israël koers van het CIDI.

'In werkelijkheid is in Joods Nederland het hele spectrum aanwezig aan meningen dat wordt verkondigd, van uiterst links tot uiterst rechts. De meesten houden er een gematigde mening op na, die in tijden van spanning naar rechts verschuift en in tijden van rust naar links. Een groot deel van de Nederlands-Joodse bevolking kan zich zonder meer vinden in dialoog, verdraagzaamheid, wederzijds respect, mensenrechten voor Joden en Palestijnen en een Palestijnse staat.'¹⁹⁶

Ondanks deze gematigde positie blijft zij Israël wel als een veiligheidsgarantie zien.

'Immers, Nederlandse Joden identificeren zich met Israël. Ze zijn trots op wat Israël presteerde/presteert; ze zien het als een land dat hen beschermt tegen antisemitisch geweld en ze zien het als een land om naartoe te vluchten als het antisemitisme te erg wordt.'¹⁹⁷

---

¹⁹³ Geciteerd uit: E. Voet, 'Een spectaculaire comeback', *Nieuw Israelisch Weekblad* 146 (2010) 8-11, aldaar 10. <http://niw.bdu.nl/archief-2/2011-2/2-2> (geraapleegd 25 mei 2013).

¹⁹⁴ Y. Shain, 'The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution', *Sais Review of International Affairs* 22 (2002) 115-144.

¹⁹⁵ Gans, *Gojse nijd*, 59.

¹⁹⁶ T. Benima, 'Een ander joods geluid?', *Trouw*, 26 oktober 2000.

¹⁹⁷ T. Benima 'Een ander joods geluid?', *Trouw*, 26 oktober 2000.

Ook de Joodse prominent Ronny Naftaniel ziet Israël als vluchtplaats. Naftaniel is de afgelopen 34 jaar voorzitter en woordvoerder geweest van het CIDI, een onafhankelijke stichting die onlosmakelijk is verbonden met Israël. De missie van de organisatie is om op te komen voor het recht op vrede en veiligheid voor Israël en het Joodse volk waar ook ter wereld en het claimt een betrouwbare pro-Israëlische stem te vertegenwoordigen in de Nederlandse samenleving. Het CIDI heeft de afgelopen jaren de belangen van Israël in Nederland verdedigd en is een belangrijke Joodse stem in de media en politiek. Naftaniel is van mening dat de diaspora alleen een rustig bestaan kan leiden, als het thuisland Israël als vluchtplaats kan blijven dienen.

‘De joodse gemeenschap kan alleen veilig en rustig bestaan dankzij het feit dat Israël er is. Het is een vluchtplaats. Uiteindelijk is Israël een garantie voor de geestelijke en culturele steun aan joden elders. Persoonlijk ontleen ik veel steun en warmte en zekerheid aan het bestaan van dat land, en ik vind het zeker de moeite waard om het te steunen en te promoten.’¹⁹⁸

De Nederlands Joodse gemeenschap (met uitzonderingen aan de linker en rechter kant van het spectrum) lijkt zich te identificeren met Israël, dat gezien wordt als een vluchtplaats voor het Joodse volk. Dit betekent echter niet dat men kritikloos is ten aanzien van het beleid van de opeenvolgende Israëlische regeringen. Rabbijn van de Liberale Joodse Gemeenschap, Menno ten Brink verwoordde dit in een interview met de NOS. Hierin stelde hij dat ‘het feit dat men achter de joodse staat Israël staat, echter niet betekent dat men noodzakelijkerwijze achter het Israëlische regeringsbeleid staat.’¹⁹⁹ Hoewel er dus vraagtekens werden gesteld bij het beleid, riep hij wel op tot solidariteit met Israël. ‘Over algemeen zal je horen binnen de Joodse gemeenschap, de Joodse staat Israël die is er, die blijft bestaan en die zullen we altijd verdedigen.’²⁰⁰

---

¹⁹⁸ T. Metz, ‘Ik heb altijd geleerd weerbaar te zijn. Ronny Naftaniel jood van overtuiging en van beroep’, *NRC Handelsblad*, 11 maart 2000.

¹⁹⁹ ‘Rabbijn Menno ten Brink over Gaza-conflict’, Interview van de NOS, 19 januari 2009. Zie: <http://nos.nl/audio/17943-rabbijn-menno-ten-brink-over-gazaconflict.html> 17 mei 2013.

²⁰⁰ *Ibidem*.

4.2.3 De Nederlandse Joden en de Tweede Intifada

Hoe stond de Joodse gemeenschap in Nederland tegenover de acties van Israël ten tijde van de Tweede Intifada? Zoals hierboven al opgemerkt, is het lastig om te spreken over een eenduidige houding, wel kan er wat gezegd worden over afzonderlijke groepen binnen de Nederlands Joodse samenleving. De georganiseerde Joodse gemeenschap uitte haar steun aan Israël door in 2001 een solidariteitsreis te ondernemen naar Israël. De Nederlands Joodse delegatie bestond uit ongeveer 20 bestuurders van Joodse organisaties en enkele prominenten uit de Joodse gemeenschap. De delegatie bestond onder andere uit de belangrijke Joodse organisaties: het Centraal Joods Overleg, het Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap, het Centrum Informatie en Documentatie Israël (CIDI) en het Verbond van Liberaal-Religieuze Joden in Nederland. Met dit bezoek wilden ze 'hun sterke band met het land tot uiting brengen en aan de Israëlische bevolking duidelijk maken dat het 'overgrote deel' van de Joden in Nederland achter het Israëlisch streven naar vrede staat.'²⁰¹ Hieruit kan worden afgeleid dat de georganiseerde Joodse gemeenschap zich sterk verbonden voelde met de Joodse staat. Dit betekent echter niet dat zij geen kritiek hadden op het regeringsbeleid. Dit zie je ook terug bij het CIDI, één van de grootste en belangrijkste organisaties uit de georganiseerde Joodse gemeenschap.

Het CIDI, en in het bijzonder voormalig directeur Ronny Naftaniel, heeft de afgelopen jaren een krachtig Joodse geluid laten horen in de media en de politiek. De organisatie werd in 1974 na de Jom Kippoer Oorlog opgericht door leden van de Joodse gemeenschap, met als doel de betrekkingen tussen Nederland en Israël te versterken, maar ook om racisme, vreemdelingenhaat en antisemitisme in Nederland met democratische middelen te bestrijden. Het CIDI voelt zich sterk verbonden met Israël en zegt ook op te komen voor Israëls veiligheid. Het vertegenwoordigt een duidelijke pro-Israël stem in de Nederlands Joodse gemeenschap, maar staat niet per se achter het regeringsbeleid van Israël. Het CIDI zegt te streven naar een duurzame tweestaten oplossing voor het Arabisch-Israëlitisch conflict. Hoewel de organisatie het verdedigen van Israël als haar politieke kerntaak ziet, betekent dit echter niet dat het CIDI het op alle fronten met de Israëlische overheid eens is.

---

²⁰¹ Nederlandse Joden reizen uit solidariteit naar Israël, *Trouw*, 23 augustus 2001.

De pro-Israëlische organisatie uit in haar reacties vaak de kreet ‘nooit weer’, wat zij dan ook als leidraad hanteert. Zo stelde Naftaniel bij de speech ter ere van het 30-jarige jubileum van het CIDI: ‘Het is de reden waarom CIDI, als wij straks 60 jaar bevrijding vieren, een viertal initiatieven ontplooit, die ogenschijnlijk weinig met elkaar te maken hebben, maar alle gericht zijn op de wens: nooit weer.’²⁰² Naftaniel verklaart: ‘Wij Joden kennen maar al te goed het proces van discriminatie: eerst de stereotypering van een bevolkingsgroep, dan het zwart maken van hun cultuur, vervolgens de obsessie met hetgeen leden van die bevolkingsgroep al dan niet doen, dan het demoniseren en tot slot de uitsluiting of uitstoting van heel die groep. Dat is ons zo vaak overkomen en die ideologie leeft nog steeds in sommige Arabische staten.’²⁰³ Ten aanzien van de Tweede Intifada kan het CIDI tot de Joodse groepen gerekend worden die Israëls beleid verdedigden, hoewel de organisatie het er niet altijd mee eens was. Een voorbeeld hiervan was de reactie van het CIDI naar aanleiding van het advies van het Hooggerechtshof en daaropvolgende resolutie. Hierin werd geconcludeerd dat de bouw van de muur illegaal was en dat hij moest worden afgebroken. Als reactie op deze uitspraak publiceerde het CIDI een persbericht, waarin het uiting gaf aan de grote teleurstelling over dit advies, omdat, ‘met deze uitspraak het Hof laat zien in deze politieke kwestie strikt legalistische opvattingen te prevaleren boven de veiligheid van de Israëli’s.’²⁰⁴ Ook stelde het CIDI: ‘door de steun aan deze resolutie wordt in principe Israëls recht op zelfverdediging tegen terrorisme ontkend.’²⁰⁵ De organisatie richtte ook direct zijn pijlen op de Nederlandse regering die instemde met de resolutie: ‘een land dat zich verdedigt tegen terrorisme, zou nooit door Nederland op een dergelijke wijze veroordeeld mogen worden’, aldus de CIDI-brief.²⁰⁶ Dat het CIDI het Israëlisch regeringsbeleid als reactie op de Tweede Intifada verdedigde, komt ook duidelijk naar voren in uitlatingen van Naftaniel. Hierin lees je dat Israël zich, volgens Naftaniel, terecht beriep op het recht op zelfverdediging, omdat vernietiging van de staat dreigde. Bovendien was Naftaniel ook van mening dat de Holocaust, zo stelde hij in de *Volkskrant*, nog steeds een

---

²⁰² ‘CIDI 30 jaar’, Toespraak Ronny Naftaniel, 11 april 2004. <http://www.cidi.nl/cidi-30-jaar-toespraak-ronny-naftaniel/> (geraadpleegd 29 mei 2013).

²⁰³ ‘CIDI 30 jaar’, Toespraak Ronny Naftaniel, 11 april 2004.

²⁰⁴ ‘Uitspraak Hof en resolutie VN gaan voorbij aan Israëls recht op veiligheid’, *CIDI*, 1 augustus 2004. <http://www.cidi.nl/uitspraak-hof-en-resolutie-vn-gaan-voorbij-aan-israels-recht-op-veiligheid/> (geraadpleegd 30 mei 2013).

²⁰⁵ *Ibidem*.

²⁰⁶ *Ibidem*.

grote rol speelde in de discussie over het bestaansrecht van Israël. In een opiniestuk reageerde Naftaniel op de zware kritiek die Israël te verduren kreeg na de geweldsuitbarstingen in 2000. Deze kritiek luidde dat Sharon de rellen geprovoceerd zou hebben en dat de IDF opzettelijk met scherp zou schieten op Palestijnen. Ook de VN Veiligheidsraad veroordeelde het Israëlish optreden op 7 oktober. In dit stuk verdedigde Naftaniel nadrukkelijk het geweld van Israël en betoogde hij dat de regering van toenmalig Israëlish premier Barak zich juist terughoudend had opgesteld.

‘De PLO en El Fatah en hun aanslagen dateren al van voordat Israël de Westelijke Jordaanoever en Gaza veroverde. Bovendien zijn de Moslim extremistische Hamas en Islamitische Jihad organisaties uitsluitend geïnteresseerd in het vernietigen van Israël en niet in de beëindiging van de bezetting van de Westelijke Jordaanoever en Gazastrook. Kenmerkend voor hun optreden is het telkens plagen van aanslagen, zodra er hoop gloort op vredesonderhandelingen.’²⁰⁷ (Ronny Naftaniel, 13-10-2000)

In hetzelfde artikel verdedigde Naftaniel het met scherp schieten op Palestijnse burgers, als een vorm van zelfverdediging. Hij legde de schuld hiervoor bij het gedrag van de opstandelingen.

‘Het grote aantal doden, momenteel bijna 100, onder Palestijnen valt diep te betreuren. Toch is dit mede te wijten aan het onverantwoordelijke gedrag van Palestijnen om vanuit demonstranten, die stenen gooien op Israëlish posities, te schieten. Israëlish soldaten die de opdracht hebben om zo beheerst mogelijk te reageren, kunnen soms niet anders dan terugschieten op de menigte, van waaruit ze onder vuur genomen worden. De inzet van helikopters is bedoeld om zo gericht mogelijk terug te kunnen schieten.’²⁰⁸ (Ronny Naftaniel 13-10-2000).

Ook was hij van mening dat de opstand van de Palestijnen niet te wijten was aan de situatie in de Palestijnse gebieden (als gevolg van de Israëlish bezetting), maar aan de politieke onderdrukking, corruptie in het Palestijnse bestuur en de afwezigheid van fatsoenlijke wetgeving in de Palestijnse gebieden. Bovendien blijkt uit de onderstaande quote (uit een

---

²⁰⁷ R. Naftaniel, ‘Geweldsuitbarstingen waren goed voorbereid’, *CIDI*, 13 oktober 2000.

²⁰⁸ R. Naftaniel, ‘Geweldsuitbarstingen waren goed voorbereid’, *CIDI*, 13 oktober 2000.

ander opiniestuk tevens gepubliceerd op de website van het CIDI) dat hij de internationale kritiek op Israël niet terecht achtte.

‘Formeel zullen de internationale bezwaren wel een grond van waarheid bevatten, maar in de praktijk zijn ze misplaatst. Israël heeft weinig andere antwoorden op de tweede intifada, die zo effectief zijn en zo weinig onschuldigen treffen, dan het aanpakken van de aanstichters van het geweld.’²⁰⁹ (Ronny Naftaniel, 23-01-2001)

Dat Naftaniel het gebruikte geweld als antwoord op de terreur terecht vond, lees je tevens terug in het onderstaande. Hieruit kan afgeleid worden dat hij het niet eens was met de kritiek van Europa op Israël.

‘De Europese Unie veroordeelde de Israëlisch actie tegen Massoud Ayyad en de aanslag op de buspassagiers in Tel Aviv. Het verschil is evenwel dat Massoud een dader is en de buspassagiers onschuldige burgers. Moet volgens Europa Israël met gekruiste armen over elkaar blijven zitten als zijn burgers worden vermoord? Of weet de EU misschien een effectief middel om aan het zinloos doden een einde te maken?’²¹⁰ (Ronny Naftaniel, 23-01-2001)²¹¹

Zoals eerder gezegd was Naftaniel van mening dat de Holocaust nog altijd een grote rol speelt in de discussie omtrent het bestaansrecht van Israël. Deze herinnering aan het verleden speelde ook een rol in zijn beleving van het conflict in de jaren 2000-2005. Dit is af te leiden uit de volgende uitspraak van Naftaniel, waarin hij de Palestijnen ervan beschuldigde Israël te behandelen als nazi-Duitsland.

‘Niet alleen verziekt een dergelijke uitspraak de strijd tegen het echte racisme, de Palestijnen verliezen er in de VS en Israël ook het laatste beetje medeleven mee dat voor hun problemen bestaat. Palestijnse leiders, die zelf corrupt zijn en niet weten wat democratie inhoudt, plaatsen zich buiten de

---

²⁰⁹ R. Naftaniel, ‘Antwoord op terreur’, *CIDI*, 23 januari 2001. <http://www.cidi.nl/antwoord-op-terreur> (geraadpleegd 30 mei 2013).

²¹⁰ Ibidem.

²¹¹ Ibidem.

werkelijkheid door Israël op een zelfde niveau te behandelen als apartheid en Nazi-Duitsland.²¹²
(Ronny Naftaniel)

Hoewel Naftaniel wel het bezoek van Sharon aan de Tempelberg 'verkeerd' noemde, en erkende dat de Israëlische veiligheidstroepen fouten maakten, probeerde hij voornamelijk kritiek op Israël te weerleggen vanuit het idee dat de staat geen andere keuze had dan zichzelf te verdedigen.

Rabbin Evers, rabbijn van het Nieuw Israëlisch Kerkgenootschap (NIK), de orthodox-joodse, overkoepelende organisatie van Joodse gemeenten, vertegenwoordigt een duidelijke conservatieve stem uit de Joodse gemeenschap. In een vraaggesprek in 2009 met het *NRC Handelsblad* gaf hij al duidelijk aan dat Israël vanuit zelfverdediging handelt. 'Het is heel simpel: u schiet een raket op mij, en na tienduizend raketten schiet ik een keer terug. Dat gaat om pure zelfverdediging.'²¹³ Ook schreef hij op 24 februari 2005 een opiniestuk in het *NRC Handelsblad*, waarin hij uiting gaf aan zijn onvrede over de toenemende kritiek op Israël aan het einde van de Tweede Intifada.

'Ik ervaar de vraag naar Israël's bestaansrecht als een vraag naar het bestaansrecht van ons volk. Ook dat was niet altijd onomstreden. Waarom zijn wij zo vaak de zondebok? Zijn de media-berichten dat wij de oorzaak zijn van 9/11 of de tsunami inderdaad waar? Maar wie verzint die dan? En waarom nemen sommigen die beweringen klakkeloos over? Israël is een historische samenvatting van de joodse geschiedenis, die veel bloeimomenten heeft gekend maar waar ook sprake is geweest van extreem veel dreiging, uitroeiing en waar het vaak ging om puur overleven. Er is een mondiale demonisering van Israël en het jodendom gaande.'²¹⁴

De bekende Joodse opiniemakers Leon de Winter en zijn vrouw Jessica Durlacher lijken vanuit eenzelfde hoek te redeneren. Leon de Winter voelt zich sterk met Israël verbonden, een interesse die vooral opkwam na de Libanonoorlog van '82 toen het beeld over Israël veranderde. Het is ook deze veranderende stemming van 'het moet eens ophouden met de joden en het opkomende gevoel dat joden zelf ook heel vreselijke dingen

---

²¹² 'De stelling van Raphael Ever: de gevoelens van overlevenden van de Shoah moeten prevaleren, *NRC Handelsblad*, 24 januari 2009.

²¹³ R. Evers, 'Waarom zijn wij altijd de zondebok', *NRC Handelsblad*, 25 februari 2005.

²¹⁴ R. Evers, 'Waarom zijn wij altijd de zondebok', *NRC Handelsblad*, 25 februari 2005.

ondernemen',²¹⁵ die hem ertoe hebben aangezet opiniestukken in kranten te schrijven om uitleg te geven over het handelen van Israël vanuit zijn perspectief. Het islamitische antisemitisme van de Arabieren en de onverschilligheid van de Europeanen bedreigen volgens de Winter de Israëliische staat en hij ziet het als zijn roeping om daar tegenwicht aan te bieden. In het *Nieuw Israëliisch Weekblad* schreef Leon de Winter op 25 februari 2003 'dat er op de westelijke Jordaanoever en in Gaza een 'verlichte bezetting' bestaat die de Palestijnen 'meer vrijheid en welvaart' heeft gebracht dan onder een Arabisch regime mogelijk was geweest.'²¹⁶ Over de Tweede Intifada en de bezettingspolitiek uitten zowel, Durlacher als de Winter, zich in een interview op 5 april 2003 wanneer deze in volle gang is.²¹⁷

'Hoe je het wendt of keert,' zegt Leon de Winter, 'je komt altijd weer uit bij de Tweede Wereldoorlog. Het beeld van de geschiedenis dat ik voor me zie is dat van een groot monster met ontelbare tentakels. De joden die nog in leven zijn, hebben het geluk gehad dat ze bij toeval door de tentakels van dat monster heen zijn geglipt. Het monster lette even niet op, dus bestaan ze nog. Het was de bedoeling dat ze er niet meer waren geweest. Dat is mijn uitgangspunt.'

Jessica Durlacher: 'Toen ik er (Israël) voor het eerst kwam, was ik geïntimideerd en ontroerd door die meisjes en jongens in groene legerpakken. Het tastbare bewijs: Israël wordt bedreigd, het moet zich verdedigen.'

Leon de Winter: 'Die mensen hebben op een dag besloten: we hangen ons helemaal vol met wapens want de Holocaust zal ons niet nog een keer overkomen. Dat vind ik aangrijpend.'

De Winter en Durlacher zeggen dat ze heel graag hadden gezien dat Israël een vredelievend land was geworden, vol kibboetsniks die in de zon nectarines kweken. Maar de Arabieren hebben de joodse staat die kans nooit gegund.

Durlacher: 'Israël is vanaf het begin tegengewerkt. Het land mocht niet ontstaan. De Arabieren hebben het nog steeds niet erkend.'

De Winter: 'Israël ligt niet tussen Denemarken en Zweden in. Het ligt in een extreem gebied. Dan ben je ook gedwongen je met extreme middelen te verdedigen.'

De zinsnede waarmee Leon de Winter het interview afsloot is veelzeggend: 'Maar ik overdrijf de gevaren liever dan dat ik ze onderschat. Noem dat maar een gezonde joodse

²¹⁵ 'Leon de Winter: ik wil de tijdsgeest in me toelaten', *Vrij Nederland*, 22 juni 2002.

²¹⁶ Leon de Winter, *Nieuw Israëliisch Weekblad*, 25 februari 2003.

²¹⁷ Jessica Durlacher en Leon de Winter uit de tentakels van het monster', *Vrij Nederland*, 5 april 2003.

afwijking.²¹⁸ Uit deze uitingen blijkt niet alleen dat het slachtofferschap als gevolg van de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol speelde in hun visie op het conflict, ook beschermden ze de acties van de Israëlische regering vanuit deze overtuiging. Durlacher zegt letterlijk dat Israël bedreigd werd en De Winter zegt dat Israël gedwongen was zich met extreme middelen te verdedigen, omdat ze anders ten onder waren gegaan.

De Winter, Durlacher, Evers en Naftaniel vertegenwoordigen vanzelfsprekend niet de hele Joodse gemeenschap. Van een meer gematigde houding gaf rabbijn Menno ten Brink blijkt. Ten Brink is rabbijn van de Liberaal Joodse Gemeente in Amsterdam en Twente en coördinator van het College van Rabbijnen en van het Beth Din (rabbinale rechtbank) van de rabbijnen van het Nederlands Verbond voor Progressief Jodendom. Hoewel hij zegt minder star te zijn dan Evers, is zijn solidariteit met de staat Israël groot. 'Begrijp me goed, ook ik meen dat er recht moet worden gedaan aan de Palestijnen, maar niet op een manier die het bestaan van de Joodse staat in gevaar brengt,' aldus Ten Brink. Hij houdt bovendien niet van het adjectief 'bezet' als het over de Westoever gaat: 'ik gebruik liever de term geadmireerde gebieden.'²¹⁹ Hij deelt echter niet de Groot-Israël gedachte die Evers heeft, maar pleit voor een tweestatenoplossing met erkenning van de grenzen van 1947. Dit betekent echter niet dat hij het eens is met het gedachtegoed van Een Ander Joods Geluid. 'Integendeel. Ik sta lijnrecht tegenover Een Ander Joods Geluid', aldus Ten Brink.

Een interview van NRC-journaliste Pauline Bax, met onder andere aanhangers van Een Ander Joods Geluid in het *NRC-handelsblad* ten tijde van de Tweede Intifada, belicht de zaak vanuit een andere hoek.²²⁰ Zij schreef dat het geweld in Israël ook in Nederland de gemoederen bezighield en sprak van polarisatie in Joods Nederland. Gevolg van deze polarisatie was de oprichting van de organisatie 'Een Ander Joods Geluid' (EAJG) door activiste Anneke Mouthaan en tv- producent Harry de Winter, als reactie op het uitbreken van de Tweede Intifada. De groep pleit voor volledige terugtrekking van de kolonisten en militairen uit de bezette gebieden en vindt dat de Palestijnen een levensvatbare staat dienen te krijgen. Hoewel ze stevige kritiek uitten op Israëls beleid als reactie op de Tweede

---

²¹⁸ 'Jessica Durlacher en Leon de Winter uit de tentakels van het monster', *Vrij Nederland*, 5 april 2003.

²¹⁹ 'KNMG maakt zich schuldig aan pure stemmingmakerij', Interview Menno ten Brink afgenomen door T. Crijnen. Zie: http://legacy.verbond.eu/ljg/files/File/Amsterdam/Interview_Menno_ten_Brink.pdf (geraadpleegd 1 juni 2013).

²²⁰ P. Bax, 'Ik verraad het Joodse volk niet. Joden in Nederland raken verdeeld, Palestijnen niet', *NRC Handelsblad*, 20 april 2002.

Intifada, stonden ze wel achter de Joodse staat. 'Dan wordt ook de veiligheid van Israël gegarandeerd,' zegt Mouthaan.²²¹ 'Ik moet er namelijk steeds bij zeggen dat ik niet tegen Israël ben. Het gaat ons uiteindelijk om de toekomst en het voortbestaan van Israël. Wij zijn van mening dat Israël met deze politiek zijn eigen graf graaft.'²²² Deze organisatie vertegenwoordigde tijdens de Tweede Intifada, ongeveer 470 Joodse Nederlanders en is daarmee een splintergroep te noemen. De achterliggende gedachte van deze groep is dat fundamentele kritiek op de staat Israël mogelijk moet zijn. Tot de steunbetuigers van Een Ander Joods Geluid behoort ook KRO presentatrice Dieuwertje Blok. Voor haar staat vast dat Israël bestaansrecht heeft, maar ze zet zich af tegen de verwachting van de Joodse gemeenschap dat je geen kritiek op de Israëlische regering mag hebben. 'Ik wil niet worden verketterd als ik voor mijn mening uitkom. Maar op alles wat je zegt, wordt overgevoelig gereageerd. Veel joden zetten bij voorbaat hun hakken in het zand. Daar kan ik niet tegen, aldus Blok.'²²³ Hiermee lijkt Blok een punt te hebben, want de oprichting van Een Ander Joods Geluid kan vanuit de georganiseerde (traditionele) Joodse gemeenschap op felle kritiek rekenen. Rabbijn Lilienthal van de liberaal-joodse gemeenschap noemde de groep 'verraders van het joodse volk.'²²⁴ Tamarah Benima sprak van 'een misplaatste actie, voortkomend uit een misplaatst schaamtegevoel, die uitmondt in een kunstmatige tweedeling van de Joodse gemeenschap.'²²⁵ Leon de Winter typeerde Een Ander Joods Geluid als 'een loos gebaar van politieke correctheid.'²²⁶ Rabbijn Ten Brink was van mening dat EAJG: 'veel te vaak eenzijdig partij voor de Palestijnen kiest. Men zet op die manier Israël een hak, en dat vind ik Joden onwaardig.'²²⁷ Hieruit blijkt dat Joodse kritiek op Israël bij een deel van de Joodse gemeenschappen in de diaspora nog steeds onwelkom is. In Nederland wordt een dissidente groep als 'Een Ander Joods Geluid' beschouwd als een vereniging van 'zelfhatende joden' en 'verraders.' Dit concludeert ook Evelien Gans: 'kritiek op Israël of het

---

²²¹ P. Bax, 'Ik verraad het Joodse volk niet. Joden in Nederland raken verdeeld, Palestijnen niet', *NRC Handelsblad*, 20 april 2002.

²²² Ibidem.

²²³ M. Kleijwegt, 'Over vrede hoor je niemand meer', *Vrij Nederland*, 5 april 2003.

²²⁴ P. Bax, 'Ik verraad het Joodse volk niet. Joden in Nederland raken verdeeld, Palestijnen niet', *NRC Handelsblad*, 20 april 2002. (interview).

²²⁵ T. Benima 'Een ander joods geluid', *Trouw*, 26 oktober 2000.

²²⁶ Geciteerd uit: S. Van Houcke, 'De absurditeit van pro-Israëlisch geluid', *de Volkskrant*, 18 november 2000.

²²⁷ 'KNMG maakt zich schuldig aan pure stemmingmakerij', Interview Menno ten Brink afgenomen door T. Crijnen. Zie: http://legacy.verbond.eu/ljg/files/File/Amsterdam/Interview_Menno_ten_Brink.pdf (geraadpleegd 1 juni 2013).

zionisme bleek te worden gelijkgeschakeld aan een onverdraaglijk gebrek aan loyaliteit, dodelijk voor de levenden en verraderlijk ten opzichte van de doden.'²²⁸

Natuurlijk waren er ook gematigde Nederlandse Joden die zich niet in het CIDI en niet in Een Ander Joods Geluid herkenden. De bezettingspolitiek van Israël en haar harde optreden ten tijde van de Tweede Intifada leidden onder de Nederlandse Joden bovenal tot verdeeldheid en polarisatie. Liberale Joden leken klem te zitten tussen solidariteit met de staat Israël en het Jodendom enerzijds en afkeer van de houding van de Israëlische regering anderzijds. Deze houding verwoordde ook Ed van Thijn, oud- burgemeester van Amsterdam en senator van de PvdA, tijdens de Tweede Intifada: 'ik vind het steeds moeilijker om erover te praten. Ik ben op drift geraakt. Ik ben een en al verscheurdheid. Aan de ene kant ben ik gehecht aan Israël, maar aan de andere kant ben ik desperaat over de manier waarop dat land zich nu te gronde richt.'²²⁹ Eenzelfde stemming uitte Judith Belinfante (oud-directrice van het Joods Historisch museum): 'het moeilijke is dat Israël de Palestijnen behandelt op een manier die je van een ander land niet zou accepteren. Tegelijkertijd worden je eigen familieleden daar door terroristen opgeblazen. Dat zet je emotioneel klem. Het is allemaal zo pijnlijk, allemaal zo naar. Ik vind dat ik door moet blijven vechten, al is het tegen de klippen op. Maar het deprimeert me wel.'²³⁰

De solidariteit met de staat Israël stond, ook tijdens de tweede Palestijnse opstand, buiten kijf, want de gedachte dat de Israëlische staat niet meer zou bestaan was voor velen, zowel aan de linker als aan de rechter kant van het politieke spectrum, onverdraaglijk. De verbondenheid met Israël had een belangrijke identiteitsvormende rol, ook voor de Nederlandse Joden die zich zeer kritisch opstelden ten aanzien van het regeringsbeleid. In de woorden van Blok: 'het vormt toch een deel van je wereld. Daar wil je niet deloyaal aan worden. Als in Israël iets misloopt, is dat heel dichtbij. Dat raakt me persoonlijk. Alsof er iets met je familie gebeurt. Als Israël de Palestijnen verkeerd behandelt, krijg ik last van plaatsvervangende schaamte.'²³¹

Hoewel de Nederlands Joodse samenleving verdeeld leek te zijn over de bezettingspolitiek van Israël tijdens de tweede Palestijnse opstand, leefde onder iedereen de

---

²²⁸ Gans, Goijse nijd,

²²⁹ M. Kleijwegt, 'Over vrede hoor je niemand meer', *Vrij Nederland*, 5 april 2003

²³⁰ Ibidem.

²³¹ Ibidem.

vrees voor het toenemende antisemitisme in Nederland. Hieronder werd door sommige Joodse groeperingen ook kritiek op het zionisme of Israël geschaard. De redenatie hierachter is volgens Gans dat 'zij die kritiek op Israël taboe achten, wijzen meestal op hoe antizionisme onvermijdelijk in antisemitisme overgaat, of zelfs gegrondvest is op jodenhaat.'²³² Dit toenemend antisemitisme weerspiegelde de oploeiende haat in het conflict tussen Israël en de Palestijnen. Dit toont aan, zoals eerder genoemd, hoe het conflict in het thuisland de diaspora ook direct kon raken. De humanistisch gezinde Jood Hans Fels bracht dit als volgt onder woorden: 'aan de ene kant stelt de joodse gemeenschap zich onverdraagzaam op, aan de andere kant wordt antisemitisme weer salonfähig. Je voelt je tussen wal en schip vallen.'²³³ Judith Belinfante was geschokt toen mensen bij een demonstratie op de Dam de nazi's met de Joden vergeleken: 'ik voel me nog wel veilig, maar ik weet dat er mensen zijn die die veiligheid bedreigen. De hele atmosfeer waarin we leven is zo heftig. Alles wordt in termen van oorlog gegoten.'²³⁴ Menno ten Brink stelde dat onverdraagzaamheid tegenover mensen die in hun religieus beleven afwijken van de doorsnee Nederlander steeds meer toenam: 'dat geldt met name voor de moslims. Maar door de huidige anti-islamitische hetze krijgen wij, Joden, een stevige klap van de molen mee,' aldus ten Brink.²³⁵

4.3 Conclusie

In het bovenstaande betoog is geprobeerd aan te tonen hoe historisch leed ervoor kan zorgen dat slachtofferschap, en dan met name de angst voor herhaling van het aangerichte leed, een prominente rol kan spelen in de collectieve identiteit van een etnische groep. Deze identiteitsvormende rol van slachtofferschap is zowel terug te zien bij Israëliische Joden als bij de Nederlands Joodse gemeenschap.

Hoewel Israël ten tijde van de hierboven behandelde oorlogen de grootste militaire macht was in de regio, positioneerde het zich als slachtoffer en benadrukte het de constante dreiging van de eigen vernietiging. Deze angst voor veiligheid van de eigen groep komt voort uit een belangrijk bestanddeel van de Israëliisch-Joodse identiteit, hun slachtofferschap,

---

²³² Gans, *Goijsse Nijid*, 65.

²³³ M. Kleijwegt, 'Over vrede hoor je niemand meer', *Vrij Nederland*, 5 april 2003.

²³⁴ Ibidem.

²³⁵ 'KNMG maakt zich schuldig aan pure stemmingmakerij', Interview Menno ten Brink afgenomen door T. Crijnen. Zie: http://legacy.verbond.eu/ljg/files/File/Amsterdam/Interview_Menno_ten_Brink.pdf (geraadpleegd 1 juni 2013).

dat zijn wortels onder andere heeft in de Holocaust. Israël legitimeerde zijn bezettingspolitiek en preventief geweld door zich te beroepen op zijn recht van zelfverdediging tegen de zelfmoordterroristen en raketaanvallen op zijn burgers. Dit maakte, in de ogen van de Israëliërs, hun politiek moreel verklaarbaar, want ondanks de aanhoudende bezwaren van de internationale gemeenschap, beschouwde Israël de anti-Palestijnse campagnes als legitiem. Enerzijds is dit te begrijpen, omdat de dreiging, zeker in '67 en '82 wel degelijk heeft bestaan, anderzijds geeft dit Israël niet het recht de burgerrechten van de Palestijnen te schenden en gebieden onrechtmatig te annexeren. Met name de Israëlische militaire acties tijdens de Tweede Intifada waarbij het IDF in de Palestijnse gebieden de volledige infrastructuur vernietigde, lijken disproportioneel. Ook de bouw van de muur, die zeker in de gekozen route, geen duidelijk veiligheidsdoel dient, is discutabel. Israël heeft meer dan eens het internationaal recht naast zich neergelegd, omdat het vond dat het zich diende te verdedigen. In het verlengde van deze politiek-strategische keuze kan gesteld worden dat Israël zijn slachtofferschap geïnstrumentaliseerd heeft voor het bereiken van bredere politiek doelen, zoals het bereiken van collectieve eenheid, nationale identiteit en het legitimeren van de bezettingspolitiek. De hierin belangrijke wij-zij dichotomie en ethnocentrisme hebben daarbij geleid tot het ontstaan van een sterk narratief, waarin een prominent aanwezige 'de ander/vijand' de Joods-Israëliërs eigenheid versterkt.

Waar de Serviërs hun slachtofferschap inzetten om hun eigen agressie tegen een historisch analoge vijand te verklaren, bestaat dat verband tussen de Arabieren en de Duitsers niet op een dergelijke manier. Hoewel de Holocaust wel degelijk werd aangehaald in speeches van Israëlische leiders, werd de Holocaust niet letterlijk ingezet als legitimering. De rechtvaardiging moet eerder gezocht worden in het collectief gevoel van slachtofferschap en het hieruit voortvloeiende gevoel dat de Israëliërs nooit meer slachtoffer willen worden van een op de Holocaust lijkende aanval. Het idee dat Israël er altijd alleen voor staat in combinatie met het van de Holocaust geërfde credo, 'nooit weer', heeft ertoe geleid dat Israël van mening is dat het zich in een uitzonderlijke situatie bevindt. Vanuit deze gedachte legitimeerde Israël haar bezettingspolitiek en preventieve aanvallen. De paradox van deze denktrant is dat Israël nu zelf slachtoffers maakt en door de internationale gemeenschap meer en meer als dader gezien wordt.

Uit de korte schets is naar voren gekomen dat de Joodse gemeenschap in Nederland

vooral gepolariseerd en verdeeld was over de regeringspolitiek van Israël als reactie op de Tweede Intifada. Enerzijds waren er de georganiseerde traditionele Joodse organisaties als het CIDI, CJO en opiniemakers als Leon de Winter, Jessica Durlacher en rabbijn Raphael Evers, die allen een sterk pro-Israël geluid vertegenwoordigden. Zij verdedigden het beleid van Israël en wezen op het natuurlijke recht van zelfverdediging van de staat die constant met vernietiging bedreigd werd door haar Arabische burenen. Israël was in hun ogen de enige democratie in het Midden-Oosten die werd omringd door dictaturen. Kritiek op Israël vanuit de Joodse gemeenschap of vanuit niet Joodse Nederlanders werd veelal als een belediging of zelfs als latent antisemitisme opgevat. Dit is te verklaren vanuit een collectief gevoel van slachtofferschap als gevolg van het roerige Joodse verleden. Bij hen speelden zelfverdediging en het credo 'nooit weer' een bepalende rol in hun betoog. De angst voor herhaling, een belangrijk onderdeel van slachtofferschap, was dus ook bij hen aanwezig. Aan de andere kant had je Een Ander Joods Geluid, die de Israëlische regeringspolitiek en de bouw van de muur veroordeelde. Deze organisatie was niet tegen Israël, maar vond dat fundamentele kritiek op het beleid van Israël mogelijk moest zijn. Tot slot was er de grote middenmoot, die streefde naar een tweestatenoplossing en erkenning van de mensenrechten van de Palestijnen en de Joden. Hoewel deze groep niet per definitie achter het Israëlische regeringsbeleid stond en het niet eens is met het geweld steunen ze de Joodse staat onvoorwaardelijk, vanuit het idee dat Israël een 'soort familie' is.

Hoewel er van de linker- tot aan de rechterkant van het spectrum verschillende reacties waren ten aanzien van de militaire acties van de Israëlische regering in de periode van 2000 tot 2005, zijn er ook enkele gemeenschappelijke tendenzen te onderscheiden. Allereerst stond binnen de Nederlands Joodse gemeenschap, ondanks de verschillende opinies, de diepe betrokkenheid met Israël centraal. Deze betrokkenheid heeft tot gevolg dat de Nederlands Joodse gemeenschap zich identificeert met de strijd in Israël. Deze strijd raakte de Joodse gemeenschap ook direct, in de vorm van toegenomen kritiek op Israël en toenemende sympathie voor de Palestijnen in Nederland. Zij ervoer (en ervaren) Israël als een veiligheidsgarantie en als een thuis voor het Joodse volk. Dit gevoel werd gevoed door de angst voor het toenemende antisemitisme in Nederland, waar ook het gevoel, 'van nooit weer' in meespeelde.

Ook was ondanks de uiteenlopende reacties op het Israëlische regeringsbeleid de

wens voor vrede bij iedereen aanwezig. De één was echter van mening dat de koers die Israël koos nooit kon leiden tot vrede, terwijl anderen de noodzaak ervan probeerden uit te leggen. Ook speelde het slachtofferschap als gevolg van het roerige Joodse verleden een verbindende en identiteitsvormende rol voor de Nederlands Joodse gemeenschap. Hoewel niet gesteld kan worden dat dit slachtofferschap werd ingezet voor politieke belangen, is wel te stellen dat het meespeelde in de houding van de Nederlands Joodse gemeenschap ten aanzien van Israël. Toch leek er onder de Nederlands Joodse gemeenschap ook een zeker pragmatisme te bestaan ten aanzien van de Israëlische agressie en werd het Israëlische machtsvertoon ook kritisch beschouwd. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat de Nederlands Joodse gemeenschap niet de directe dreiging van het conflict meekreeg en bovendien werd beïnvloed door de wisselende opinie over Israël in Nederland, waardoor men gevangen zat (en zit) tussen solidariteit met de Joodse staat en frustratie over de Israëlische politiek.

5 Slachtofferschap van de Armeniërs

5.1 De Armeense Genocide

In voorafgaande hoofdstukken is beschouwd hoe slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht in theorie een identiteitsvormende rol kan hebben. Daarnaast is aan de hand van de voorbeelden Servië en Israël geanalyseerd hoe dit slachtofferschap in politieke disputen gereactiveerd kan worden en daarna gebruikt als legitimering voor agressie. Slachtofferidentiteit werd hier ingezet voor politieke belangen, waarschijnlijk omdat de beide etnische groepen zich in een onzekere politieke situatie bevonden. In dit laatste hoofdstuk zal de casus van Armeens slachtofferschap worden besproken. Hierbij zal het slachtofferschap van de Armeniërs als gevolg van de Armeense genocide uit 1915 worden beschouwd.

Tijdens deze genocide werd bijna de helft van de in het Ottomaanse Rijk wonende Armeense minderheid vermoord en werden de overlevenden verdreven. Deze gebeurtenissen hebben de collectieve Armeense identiteit gevormd. De volkerenmoord vond plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog, toen het Ottomaanse Rijk als bondgenoot van Duitsland vocht tegen onder meer het aangrenzende Rusland. De Ottomanen vreesden dat de Armeense christelijke minderheid in het Ottomaanse Rijk zich achter de christelijke geallieerden zou scharen (Rusland) en dat er zo een vijfde colonne zou ontstaan; een vijand van binnenuit. Dit gevoel werd enerzijds versterkt door het opkomende nationalisme onder de Armeniërs, die zich verenigden in nationalistische comités, en anderzijds door het gevaar van de oprukkende Russische troepen.²³⁶ In de lente van 1915 begon het regime van de Jonge Turken de vervolging van de Armeense minderheid in de vorm van 'massa-executies, onteigening, deportaties, gedwongen assimilatie, kunstmatige hongersnood en vernietiging van de materiële cultuur.'²³⁷ Naar schatting overleefden 600.000 tot 800.000 (uiteenlopende getallen worden genoemd) Armeniërs deze gruwelen niet.²³⁸

---

²³⁶ Zie Vahakn N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide. Ethnic Conflict from the Balkans to Anatolia to the Caucasus* (Oxford 1995) spec. deel VI, 201-300 en VIII 347-374; Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History* (London & New York 1997), 119-121.

²³⁷ Uur Ümit Üngör, *De Armeense Genocide, 1915*, NIOD, 45-63, aldaar 51.

(<http://www.niod.nl/nl/de-holocaust-en-andere-genociden/de-armeense-genocide-1915> (geraadpleegd 2 mei 2013).

²³⁸ De schattingen over het aantal slachtoffers loopt sterk uiteen. Turkije spreekt van 200.000 doden en Armenië van 1,5 miljoen. Zie T. Acam, *A Shameful Act: The Armenian Genocide and the Question of Turkish Responsibility*. (New York 2002) 2-3.

Al jarenlang vormt deze historische gebeurtenis aanleiding tot verhitte discussies tussen politici, historici en in de internationale politiek. Het officiële standpunt van de Turkse regering is dat er geen sprake is geweest van een genocide, omdat een vooropgezet plan om de Armeniërs te vermoorden nooit bestaan zou hebben. Bovendien benadrukken zij de context van de Eerste Wereldoorlog, waarbij aan het front en bij etnische conflicten 2,5 tot 5 miljoen Turken omkwamen.²³⁹ De discussie omtrent de ontkenning van de genocide door Turkije is nog lang niet afgesloten en blijft daardoor het gevoel van slachtofferschap van de Armeniërs versterken. Voor een volledige behandeling van deze discussie is hier echter geen plaats. De Commissie voor de Rechten van de Mens van de Verenigde Naties betitelde hetgeen gebeurde in 1985 als genocide en ook het Europees Parlement stelde in 1987 dat de volkerenmoord voldeed aan de volkenrechtelijke definitie van genocide zoals vastgesteld door de VN. Deze uitspraken rechtvaardigen mijns inziens het gebruik van de term ‘Armeense Genocide’ in deze scriptie.²⁴⁰ Dit hoofdstuk valt uiteen in twee delen. Allereerst zal besproken worden waarom voornamelijk de Armeense diaspora haar slachtofferschap uitdraagt om vervolgens te kijken hoe dit slachtofferschap in de praktijk gefungeerd heeft als instrument ten behoeve van de belangen van de diaspora.

5.2 Identiteit en slachtofferschap

De Armeense diaspora is met haar 6,3 miljoen etnische Armeniërs groter dan de bevolking van 3,2 miljoen in het thuisland Armenië.²⁴¹ In de academische literatuur wordt onderschreven dat het slachtofferschap als gevolg van de gebeurtenissen in 1915 een voorname plaats inneemt in de identiteit van de Armeniërs.²⁴² Alle Armeniërs werden

---

²³⁹ Voor de volledige behandeling van de discussie en de vraag of deze gebeurtenis een genocide kan worden genoemd en de positie van de historicus hierbij zie: Ronald Gregor Suny, ‘Truth in Telling: Reconciling Realities in the Genocide of the Ottoman Armenians.’ *The American Historical Review* 114 (2009) 930-946.

²⁴⁰ VN rapport: 38 U.N. ESCOR Commission On Human Rights, Sub-Commission on Prevention of Discrimination and Protection of Minorities, (Agenda Item 4), 8-9, U.N. Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/6 (1985)]. Voor samenvatting zie: ‘Genocide speelt Turkije parten’, *Trouw*, 24 november 2004.

Voor officiële genocidedefinitie van de VN zie: Verenigde Naties, Verdrag inzake de voorkoming en de bestraffing van genocide (Parijs 9 december 1948) artikel 2.

Resolutie van het Europees Parlement van 18 juni 1987 over een politieke oplossing voor het Armeense vraagstuk (PB C 190 van 20.7.1987, blz. 119).

²⁴¹ Algemeen Ambtsbericht Armenië februari 2012. Rijksoverheid, Ministerie van Buitenlandse Zaken. 1-83, aldaar 7.

²⁴² Y. Shain, ‘The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution’, *Sais Review of International Affairs* 22, (2002), 115-144; Kristine Barseghyan, ‘The “Other” in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia’, conferentie Oxford Balkan Society *South East European Studies Programme* (SEESP) European Studies

slachtoffer of werden erdoor beïnvloed. In de woorden van de Armeense politicoloog Panossian, 'being Armenian, namely in the diaspora, meant being a survivor of genocide, and therefore a member of a community of sufferers.'²⁴³ Hij typeert de Armeense genocide als het 'founding symbol of contemporary Armenian identity' en als 'the central element of Armenian collective consciousness.'²⁴⁴ Opvallend is dat uit verschillende onderzoeken naar voren komt dat de Armeense diaspora sterker een collectief gevoel van slachtofferschap uitdraagt dan de Armeniërs die in de Republiek Armenië wonen. Het is dan ook voornamelijk de Armeense diaspora, die zowel in Amerika als in West-Europa al jarenlang strijdt voor internationale erkenning van de genocide uit 1915.²⁴⁵ De strijd voor erkenning van de genocide gaat gepaard met de discutabele territoriale claims op Oost-Anatolië, wat de Armeniërs als hun historisch vaderland beschouwen en waarvan zij verdreven werden tijdens de genocide. Ook strijdt zij vanuit dit collectieve gevoel van slachtofferschap voor de onafhankelijkheid van Nagorny-Karabach, een Armeense etnische enclave in het huidige Azerbeidzjan. Deze kwesties staan echter voor het thuisland minder hoog op de agenda.

Deze discrepantie is grotendeels te verklaren door de geschiedenis van de Armeniërs van na de Eerste Wereldoorlog te bestuderen. Nadat vrijwel de halve Armeense minderheid door het regime van de Jonge Turken was vermoord en de provincies werden ingenomen, emigreerden de overlevenden veelal naar Europa of Amerika. Armeniërs uit de diaspora zijn meestal niet oorspronkelijk afkomstig uit het huidige Armenië, maar uit West-Armenië, daar waar nu Oost-Turkije ligt. Dit betekent dat de diaspora voor het grootste deel bestaat uit nakomelingen van overlevenden van de Armeense genocide. Hoewel er dus bijna geen Armeniërs uit de diaspora afkomstig zijn uit Nagorny-Karabach, streeft de diaspora wel actief naar de onafhankelijkheid van deze regio van Azerbeidzjan. Dat zij zich hier toch zo sterk voor inzet kan dus worden verklaard door het verschillende karakter van het opgelopen (collectieve) trauma. De diaspora bestaat uit Armeniërs die na de Eerste

---

Centre, St Antony's College 10. mei 2004. Zie: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/barseghyan.pdf> (geraadpleegd 29 april 2013); R. Panossian, 'The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity', *Geopolitics* 7, 121-146.

Zie ook: G. Chaliand en Y. Ternon, *The Armenians: From Genocide to Resistance* (London 1998); V. Guroian, 'Collective Responsibility and Official Excuse Making: The Case of the Turkish Genocide of the Armenians' in: Richard G. Hovannisian ed., *The Armenian Genocide in Perspective* (New Brunswick 1987).

²⁴³ Panossian, 'The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity', 121-146.

²⁴⁴ Panossian, 'The Past as a Nation', 136.

R. Panossian, *The Armenians: From Kings And Priests to Merchants And Commissars* (Colombia 2006) 237.

²⁴⁵ Shain, 'The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution', 115-144.

Wereldoorlog zijn geëmigreerd, omdat hun familie land en leven verloren aan de Turkse nationalistten. Daarom is ze er nu alles aan gelegen om te strijden voor Nagorny-Karabach en niet wederom land te verliezen aan de 'Turken.'²⁴⁶

Herkomst is echter niet de enige verklaring waarom het slachtofferschap als gevolg van de genocide meer wordt uitgedragen door de Armeense diaspora dan door inwoners of de regering van Armenië zelf. Een aanvullende verklaring biedt journalist Aart Brouwer in een betoog in de *Groene Amsterdammer*. Hierin stelt hij dat de Armeense genocide de Armeense ballingen bindt, omdat zij door culturele slijtage (verlies van etniciteit door assimilatie en integratie) een nieuw bindmiddel nodig hadden. Dit vonden zij in gedeeld slachtofferschap als gevolg van de genocide, aldus Brouwer.²⁴⁷ Deze assumptie lijkt extra aannemelijk, omdat deze in lijn ligt met het eerder besproken verhandeling van K. Appaiah en Ian Buruma. Zij betoogden dat het aannemen van een nieuwe identiteit etnische minderheden de belofte van erkenning en solidariteit geeft, deze nieuwe identiteit kan het verlies van etniciteit compenseren. Het verlies van haar thuisland en leven aan de Turkse nationalistten is in het geval van de Armeense diaspora onderdeel geworden van haar collectieve identiteit. Dit trauma is generatie op generatie doorgegeven (transgenerationale transmissie) en juist de cultivatie ervan lijkt het bindmiddel van diaspora te zijn geworden. Cohen noemt de Armeense diaspora dan ook als een voorbeeld van een slachtoffer diaspora: 'people who survived and been displaced by catastrophe, the memories which continue to bind them together on some level.'²⁴⁸

In het geval van de Armeense diaspora is er sprake van een combinatie van identiteitspolitiek en slachtoffercultuur, waarbij gedeeld slachtofferschap een belangrijke identiteitsvormende rol heeft.²⁴⁹ Panossian onderscheidt vier thema's in de post-genocide Armeense identiteit 'we are a victim nation, we are still suffering, we have lost our homeland, and *pahanjatirutyun*, we should demand justice, revenge and retribution.'²⁵⁰ In deze vier thema's speelt slachtofferschap een grote rol. De drie besproken kernelementen

---

²⁴⁶ Ibidem, 121-124.

²⁴⁷ A. Brouwer, 'Het Sevres-Syndroom: Armeense genocide', *de Groene Amsterdammer*, 13 oktober 2006.

²⁴⁸ R. Cohen, *Global Diaspora: an introduction* (Londen 1997) 31.

²⁴⁹ Geciteerd uit: Barseghyan, 'The "Other" in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia', <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/barseghyan.pdf> (geraadpleegd 29 april 2013).

Zie ook: Panossian, R., 'The Past as Nation', 137.

²⁵⁰ Geciteerd uit: Barseghyan, 'The "Other" in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia', 29-30. Zie ook: Panossian, 'The Past as Nation', 136- 137.

van slachtofferschap volgens Montville zijn te herkennen in het Armeense slachtofferschap. Zoals zojuist benadrukt wonen de nakomelingen van de slachtoffers vooral in het buitenland en hebben zij het trauma van hun voorouders geërfd, op deze manier bestaat er dus een geschiedenis van trauma en verlies. Bovendien bestaat er ook in de betrekkelijke veiligheid van de diaspora de angst voor herhaling van de genocide. In de constructie van de slachtofferidentiteit heeft de Turkse vijand een belangrijke rol. De Armeniërs in de diaspora zien het Karabach conflict met Azerbeidzjan als voorbode van een nieuwe genocide; als de Armeniërs zichzelf niet verdedigen tegen Turkije en Azerbeidzjan zullen zij wederom toeslaan. Hierbij worden Turkije en Azerbeidzjan als één en dezelfde vijand gezien. Zodoende vertegenwoordigt Turkije de historische en huidige bedreiging.²⁵¹

Voor de diaspora heeft deze angst voornamelijk betrekking op het voortbestaan van het 'volk der Armeniërs' en niet op hun persoonlijke veiligheid. Turkije vertegenwoordigt de belangrijkste *ander*, maar daarnaast is er ook nog een 'culturele ander', namelijk de bedreiging die assimilatie vormt voor de Armeense diaspora. Assimilatie in hun 'gastland' kan leiden tot het verlies van een etnische identiteit. Zoals hierboven beschreven vormt slachtofferschap het nieuwe bindmiddel, wat ertoe leidt dat Turkije als 'ander' en historische vijand steeds belangrijker wordt. De angst dat Turkije wederom genocide zou kunnen plegen komt mede voort uit de Turkse ontkenning van de Armeense Genocide. Juist in deze ontkenning ligt het gevaar opgesloten. Het maakt Turkije door het slachtofferprisma namelijk de vijand die ook in het heden in staat zou zijn tot gruwelijke daden. Deze angst voor herhaling is ook te terug te lezen in de doelstellingen van de Armeense Revolutionaire Federatie (ARF). Deze organisatie, die in veel landen waaronder Armenië actief is, is één van de oudste organisaties van de Armeense diaspora. De ARF draagt Armeens nationalisme uit en is actief betrokken bij het behoud van de regio Nagorny-Karabach. De organisatie stelt met betrekking tot erkenning van de genocide: 'the recognition by Turkey of its responsibility in the Armenian Genocide would be a minimal assurance that it would not resort to the same methods(..)'.²⁵² De cultivatie van het trauma van de genocide brengt cohesie in de diaspora, die daarmee als gezamenlijk doel heeft deze genocide erkend te krijgen door Turkije en de internationale gemeenschap en tegelijkertijd verloren gegaan

---

²⁵¹ Barseghyan, 'The "Other" in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia', 10.

²⁵² Geciteerd uit buitenlandse beleid strategie van de ARF: Foreign Policy & Strategy, 'Armenia-Turkey and Armenian-Turkish Relations' Zie: <http://www.arfd.info/arfd-foreign-policy-strategy/> (geraadpleegd 19 mei 2013).

grondgebied terug te eisen. Ook in het Karabach conflict speelt het historisch slachtofferschap een rol. De antagonist is immers wederom de 'Turk', de vijand waartegenover de Armeniërs staan.

5.3 Politiek Slachtofferschap en de diaspora

De Armeniërs venten het slachtofferschap als gevolg van de Armeense Genocide politiek uit, in de zin dat ze het gebruiken om discutabele territoriale claims op Oost-Anatolië en Nagorny- Karabach te rechtvaardigen. Voor hen is de erkenning van de genocide verbonden met reparaties van Turkije voor 'gestolen land en eigendommen.' Vanaf de jaren '70 werd er door Armeense organisaties steeds explicieter aangedrongen op een terugkeer naar de voorwaarden van het Sèvres verdrag uit 1920. In dit verdrag werden delen van het Ottomaanse Rijk (Oost-Anatolië) toegekend aan Armenië, dat een onafhankelijke staat zou gaan vormen. Armenië werd echter aangevallen door Turkije en trad in 1920 toe tot de Sovjet-Unie. De Armeniërs claimen onder andere dat het land in Oost-Turkije, waar hun voorouders van werden verdreven tijdens de genocide, hen toebehoort. Het is echter discutabel of het feitelijk om Armeens grondgebied gaat, 'even putting aside questions of their legal justness in 1920', aldus historicus Donald Bloxham.²⁵³ Hoewel een vorm van financiële compensatie voor de genocide te rechtvaardigen is, geldt dit niet voor compensatie in de vorm van landteruggave door Turkije. Niet alleen zijn historisch gezien de geclaimde grondrechten discutabel, maar ook wonen er tegenwoordig bijna geen Armeniërs meer in de Oost-Turkse provincies, maar met name Turken en Koerden en andere bevolkingsgroepen. Het is niet redelijk om de huidige inwoners van het gebied te straffen voor daden van vroegere regeringen. Zo stelt Bloxham 'there is no logical connection between the cause of genocide recognition and that of retrieving land of Turkey.'²⁵⁴

De Armeniërs zetten hun slachtofferschap in als politiek instrument doordat ze hun slachtofferschap als gevolg van de genocide gebruiken voor erkenning van historische onopgeloste –discutabele- politieke claims. De herinnering aan de Armeense genocide (en de

---

²⁵³ D. Bloxham, *The great game of genocide. Imperialism, Nationalism and the destruction of the Ottoman Armenians.* (Oxford 2005) 232.

²⁵⁴ Bloxham, *The great game of genocide*, 232.

strijd voor erkenning en compensatie) zou moeten worden losgekoppeld van het historische Armeense vraagstuk.²⁵⁵

Ook in de kwestie Nagorny –Karabach , waar met name de diaspora streeft naar de onafhankelijkheid van Nargorny- Karabach, gebruiken de Armeniërs hun slachtofferschap als politiek instrument. Het dispuut over de enclave Nagorny-Karabach, die de Armenen als historisch vaderland beschouwen, speelt al lange tijd. Volgens politicologe Hanlon gaat het idee van een historisch vaderland ervan uit dat controle over dit gebied van levensbelang is voor een groep en zijn identiteit. De Armeniërs claimen dit gebied op basis van drie argumenten. Allereerst zouden de Armeniërs de oorspronkelijke bewoners van het gebied zijn. Bovendien zijn de Armeniërs door de geschiedenis heen herhaaldelijk slachtoffer geworden van overheersing door historische vijanden. De Azari's zijn een Turkssprekend volk dat nauwe banden onderhoudt met Turkije. Ten slotte was de bezetting van het Nagorny-Karabach gebied, in de ogen van de Armeniërs, slechts de meest recente, illegale inname door Turkije (waartoe in hun ogen ook Azerbeidzjan behoort). De grenzen van de regio werden in 1923 door de Sovjet-Unie vastgesteld, die bepaalde dat Nagorny-Karabach een autonome regio zou worden in Azerbeidzjan. Hoewel de inwoners van de regio vrijwel allemaal Armeniërs waren, was de regio economisch gezien deel van Azerbeidzjan. Vanaf midden jaren '80 kwam er een steeds luider roep om de enclave bij Armenië te voegen. Na het uiteenvallen van de Sovjet -Unie verklaarde na Azerbeidzjan (30 augustus 1991) ook de regio Nagorny-Karabach zich onafhankelijk, op 2 september 1991. Dit besluit werd echter ingetrokken door de Azerbeidjaanse autoriteiten, wat uiteindelijk leidde tot een oorlog, waarbij Nagorny-Karabach onder invloed kwam te staan van de door Armenië gesteunde Karabach-Armeense troepen. Hoewel er sinds 1994 een staakt-het-vuren is tussen beide partijen blijft het conflict onderhuids broeien. De regio Nagorny- Karabach is door geen enkele staat erkend en behoort officieel dus nog tot Azerbeidzjan, maar in de praktijk gedraagt het zich als een onafhankelijke republiek, door het Armeense leger beschermd en beïnvloed. Als gevolg van deze bezetting houdt Azerbeidzjan samen met haar bondgenoot Turkije de grenzen met Armenië gesloten. Hierdoor raakte de nieuwe staat, nu alleen nog via Georgië en Iran te bereiken, in een isolement. Net als bij de territoriale claim op Oost-

---

²⁵⁵ Ibidem, 229-234.

Anatolië, vermengen de Armeniërs de Karabach kwestie met de gebeurtenissen uit 1915. De Armeniërs in de diaspora stellen het Karabach conflict met Azerbeidzjan voor als voorbode van een nieuwe genocide; als de Armeniërs zichzelf niet verdedigen tegen Turkije en Azerbeidzjan zullen zij wederom toeslaan. Deze vermenging van gebeurtenissen is echter niet accuraat. De Armeniërs zetten hun slachtofferschap in om politieke doelen te bereiken, in de zin dat ze het gebruiken ter erkenning van discutabele Armeense territoriale claims.

5.4 Politiek drukmiddel

Naast het uitventen van hun slachtofferschap om onopgeloste politiek claims te rechtvaardigen, zet de Armeense diaspora haar slachtofferschap in om morele en politieke steun te ontvangen van de internationale gemeenschap voor de erkenning van de genocide.

Deze Armeniërs in het Westen zijn ver verwijderd van het conflictgebied en maken over het algemeen geen territoriale claims voor eigen rekening, de conflicten in het ‘thuisland’ hebben slechts een indirect effect op hen. Toch zijn ze door hun collectief gevoel van slachtofferschap nog sterk betrokken bij de gebeurtenissen aldaar. De diaspora in West-Europa en Amerika is uitermate sterk geïnstitutionaliseerd en georganiseerd en heeft daarbij een uitgebreid netwerk verworven. Er wordt gesteld dat in de Verenigde Staten, samen met de Joods-Amerikaanse diaspora en de Cubaans-Amerikaanse diaspora, de Armeens-Amerikaanse diaspora het effectiefst is in het bepleiten van haar belangen in het Amerikaanse politieke systeem.²⁵⁶ Dat Israël en Armenië per hoofd van de bevolking de grootste ontvangers zijn van ontwikkelingshulp uit de Verenigde Staten, is hier ongetwijfeld deels een gevolg van.²⁵⁷

Deze lobby kan in zekere zin als succesvol worden beschouwd, omdat reeds in twintig landen de genocide door middel van parlementaire resoluties is erkend. Dat de Armeense diaspora veel invloed heeft in haar ‘gastland’, getuige ook het feit dat er in verschillende landen wetten zijn aangenomen die voorschrijven hoe er over deze historische kwestie moet worden gedacht en die het ontkennen ervan strafbaar stellen. Turkije verbrak alle politieke en militaire banden met Frankrijk, nadat het Franse parlement in 2011 een wet aannam die het ontkennen van de Armeense massamoord in 1915 als genocide strafbaar

---

²⁵⁶ Shain, ‘The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution’, 116.

²⁵⁷ Ibidem, 116.

stelde.²⁵⁸ Premier Erdogan sprak van een wetsvoorstel 'gebaseerd op racisme, discriminatie en vreemdelingenhaat.'²⁵⁹ Het wetsvoorstel werd echter door het Franse Hooggerechtshof teruggedraaid, omdat het in strijd zou zijn met de vrijheid van meningsuiting.

Eerder al had het Amerikaanse Huis van Afgevaardigden in 2010 een resolutie aangenomen die de gebeurtenissen van 1915 kwalificeerde als genocide. Ook deze wet kwam tot stand onder druk van de politiek en financieel invloedrijke Armeens-Amerikaanse gemeenschap.²⁶⁰ Deze herinneringswetten, die 'voorschrijven hoe mensen over een bepaalde historische episode moeten denken en die het ontkennen van onverjaarbare misdrijven strafbaar stellen',²⁶¹ zijn omstreden. Waarom zouden regeringen het verleden van andere landen bij wet vastleggen, zeker als het over het eigen verleden nog discussie bestaat. Het is ondenkbaar dat de Franse of Amerikaanse wetgeving de ontkenning van de misdaden begaan tijdens de politionele acties in toenmalig Nederlands-Indië strafbaar zou stellen.²⁶²

De Armeense lobby heeft ook in Nederland effect gehad, want ook in Nederland is de kwestie van de Armeense Genocide op de politieke agenda gekomen.²⁶³ De Tweede Kamer heeft op 21 december 2004 unaniem een motie van de ChristenUnie aangenomen, waarbij de regering wordt opgedragen om bij de onderhandelingen over de EU-toetreding van Turkije, de genocide op de Armeniërs aan de orde te stellen. De motie riep op om 'voortdurend en nadrukkelijk de erkenning van de Armeense genocide aan de orde te stellen.'²⁶⁴ En eiste bovendien van Turkije een 'eerlijke omgang met de eigen geschiedenis.'²⁶⁵ De initiatiefwet werd ingediend door ChristenUnie politicus André Rouvoet, die bij zijn vertrek uit de politiek dan ook in een verklaring bedankt werd door de Armeense gemeenschap uit monde van het Nederlands Armeens Comité voor Rechtvaardigheid en Democratie: 'als partij heeft de ChristenUnie zich altijd ingezet voor de belangen van de Armeense gemeenschap in Nederland', aldus het comité in een verklaring. 'Met het aannemen van de motie Rouvoet

---

²⁵⁸ Antoon de Baets, 'Overjaarbare historische misdrijven', *Internationale Spectator* 64 (2010) 293-297, aldaar 296.

²⁵⁹ 'Turkije verbreekt alle banden met Frankrijk', *de Volkskrant*, 22 december 2011.

²⁶⁰ 'Boos Turkije straft Frans bedrijf wegens Armenië-motie', *de Volkskrant*, 24 januari 2001.

²⁶¹ Baets, 'Overjaarbare historische misdrijven', 296.

²⁶² Baets, 293-297.

R. Boudewijn, 'De EU en Turkije; Turkije en de EU: hoe nu verder?' *Instituut Clingendael* ('s Graveshage 15 november 2006) 1-6.

'Het is geen anti-turks complot', *Trouw*, 21 oktober 2006.

²⁶³ A. Schulte, 'Armeense lobby is sterk', *het Parool*, 7 oktober 2006.

²⁶⁴ In het Nederlands Parlement werd op 21 december 2004 kamerbreed de motie Rouvout cs aangenomen. Tweede Kamer, vergaderjaar 2004-2005, Kamerstuk 21501-20 nr. 270.

²⁶⁵ *Ibidem*.

heeft de Nederlandse regering in december 2004 de Armeense genocide officieel erkend en daarmee een stempel op de wereldgeschiedenis gezet.²⁶⁶

Daarnaast hebben in 2006 de PvdA en de CDA drie Turks-Nederlandse kandidaten voor lidmaatschap van de Tweede Kamer van de lijst verwijderd, omdat zij de Armeense genocide in twijfel trokken. De belangenvereniging, de Federatie van Armeense Organisaties in Nederland, kaartte de kwestie van de CDA'ers aan, maar vond het vertrek van de desbetreffende politici niet genoeg. Zij wilde ook alle Turkse zittende en kandidaat-Kamerleden verantwoording laten afleggen.²⁶⁷ Hierop volgend diende op 1 juni 2006 ChristenUnie Kamerlid Tineke Huizinga-Heringa een wetsvoorstel in die 'het ontkennen, bagatelliseren of goedpraten van volkenmoord of misdaden tegen de menselijkheid strafbaar stelt.'²⁶⁸ Hoewel hier niet expliciet de Armeense genocide werd genoemd, werd hier wel aan gerefereerd in de toelichting bij het wetsvoorstel, waarin staat dat het gaat om volkerenmoorden die breed erkend worden, zoals de Armeense genocide.²⁶⁹

De verbondenheid tussen bepaalde Haagse politieke partijen en de Armeense gemeenschap blijkt voorts uit het partijbestuur van het 24 april Comité. Dit Comité, dat is opgericht door het Federatief van Armeense Organisaties, heeft tot doel erkenning van de genocide te bewerkstelligen en herdenkingsplechtigheden centraal te organiseren en onder de aandacht te brengen. In het comité van aanbeveling zaten onder andere de (oud)parlementariërs: Harry van Bommel (SP), Kathleen Ferrier (CDA), Ed van Thijn (PvdA), Farah Karimi (GroenLinks) en André Rouvoet, voormalig politiek leider van de ChristenUnie.²⁷⁰ Bovenstaande voorbeelden tonen aan hoe het slachtofferschap als gevolg van de genocide in de politiek van erkenning wordt ingezet. Door middel van de lobby in verschillende Westerse landen wil de diaspora ervoor zorgen dat er internationaal druk wordt uitgeoefend op Turkije.

---

²⁶⁶ Armeniërs bedanken Rouvoet voor erkenning Armeense Genocide', *Trouw*, 5 januari 2011.

²⁶⁷ 'PvdA schrapt kandidaat-Kamerlid om Armenië-standpunt', *ANP*, 22 september 2006.

'CDA en PvdA halen Turken van kieslijst', *Trouw*, 27 september 2006.

²⁶⁸ Tweede Kamer, vergaderjaar 2005-2006, Kamerstuk 30579 nr. 3

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ 'Aanbieding petitie en het boek 'De eerste Holocaust' van Robert Fisk aan Tweede Kamer. Herdenking 93 jaar Armeense Genocide', *persbericht FAON*, 24- april 2008.

zie ook: A. Brouwer, 'Het Sevres-Syndroom: Armeense genocide', *de Groene Amsterdammer*, 13 oktober 2006.

In het debat over de eventuele toetreding van Turkije tot de Europese Unie wordt ook duidelijk hoe het collectieve gevoel van slachtofferschap van de diaspora als gevolg van de genocide een politieke rol van betekenis kan spelen. De Armeniërs in Europa willen Turkse erkenning van de Armeense Genocide toevoegen als voorwaarde voor toetreding tot de Unie. Mede door de lobby van de Europees-Armeense diaspora hebben verschillende lidstaten druk uitgeoefend op Turkije om zijn verleden onder ogen te zien. De genocide wordt geïnstrumentaliseerd in een campagne tegen Turks EU-lidmaatschap, volgens Brouwer zelfs in die mate dat de 'Armeense kwestie verheven is tot lakmoesproef van de Turkse democratisering, voorafgaand aan een eventueel EU-lidmaatschap.'²⁷¹ In 2002 werden de EU-lidstaten opgeroepen om op basis van kaderrichtlijn wetgeving te implementeren om het ontkennen van de Armeense genocide te bestraffen.²⁷² Vervolgens verzocht de Europese Unie in 2004 in het Europees Parlement Turkije om 'het verzoeningsproces met het Armeense volk te bevorderen door de genocide tegen de Armenen te erkennen.'²⁷³ Hoewel de Europese Unie in 2006 besloot dat het erkennen van de Armeense genocide geen officieel toelatingscriterium meer is, speelt het met enige regelmaat wel een rol als argument tegen Turkse toetreding.

Uiteindelijk is de gevoelige kwestie toch deel uit gaan maken van de overwegingen omtrent de toetreding van Turkije tot de EU.²⁷⁴ Deze politieke kwestie (wel of niet toetreding van de Turkije tot de EU) hebben de Armeniërs aangegrepen om hun politieke belangen kenbaar te maken en zij hanteren dan ook de leus: 'Turkije in de EU, erken de Armeense genocide nu!'²⁷⁵ Verschillende Europese landen hebben in het verleden de ontkenning van de genocide aangevoerd als reden om Turkije buiten de Europese Unie te houden. Jacques Chirac verklaarde na een bezoek aan het genocidemonument in 2001 in Jerevan dat Turkije niet tot de EU kan toetreden zolang het de genocide niet openlijk erkent. Hiermee lijkt de Europese Unie toch met twee standaarden te meten. Rob Boudewijn vraagt zich hierop,

---

²⁷¹ A. Brouwer, 'Het Sevres-Syndroom: Armeense genocide', *de Groene Amsterdammer*, 13 oktober 2006.

²⁷² 'Moedig van Frankrijk om wet Armeense genocide aan te nemen', *Trouw*, 28 december 2011.

²⁷³ Resolutie van het Europees Parlement over het periodiek verslag 2004 en de aanbeveling van de Europese Commissie over de vorderingen van Turkije op de weg naar toetreding (COM(2004)0656 – C6-0148/2004 – 2004/2182(INI)). [http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004IP0096\(01\):NL:NOT](http://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52004IP0096(01):NL:NOT) (geraadpleegd 19 mei).

²⁷⁴ Er zijn meerdere officiële toetredingscriteria die een knelpunt vormen voor toetreding van Turkije tot de EU. Zie hiervoor: http://www.europa-nu.nl/id/vh9hce2h6wda/toetreding_turkije_tot_de_europese_unie#p2 (geraadpleegd 21 april 2013).

²⁷⁵ 'Genocide speelt Turkije parten', *Trouw*, 24 november 2004

mijns inziens terecht, af 'wat als Tony Blair in Algerije Frankrijk zou oproepen om verontschuldgingen aan te bieden voor de slachtpartijen die het Franse leger heeft begaan om het onafhankelijkheidsstreven te beteugelen?'²⁷⁶ Aan de vooravond van de jaarlijkse herdenking in 2004 dienden Armeense organisaties twee petitie's in bij de vaste Tweede Kamer commissie Europese Zaken. Hierin eisten zij dat de vermeende genocide door de Turken zwaarder mee moest wegen in de toetredingsonderhandelingen met Turkije.²⁷⁷

Erkenning van de genocide door Turkije is thans geen officieel geen toelatingscriterium meer en er zijn meerdere knelpunten die een eventuele toetreding bemoeilijken. Toch speelt de erkenning van de genocide door Turkije op de achtergrond een belangrijke rol in de politieke en publieke discussie over de toetreding van Turkije tot de Europese Unie, mede dankzij de inspanning van de lobby van de Armeense diaspora. Hiermee is een historisch onrecht, begaan door het Ottomaanse Rijk, niet door Turkije, verworden tot een maatstaf in de hedendaagse politiek. In dit geval zorgt het slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht ervoor dat het heden wordt geëvalueerd aan de hand van het verleden.

5.5 Armenië

Duidelijk is geworden dat het slachtofferschap als gevolg van de genocide niet alleen een identiteitsvormende rol heeft voor de Europese Armeense diaspora, maar dat het ook wordt ingezet om politieke doelen te bereiken, in casu de erkenning van de genocide door Turkije en de internationale gemeenschap, de teruggave van het 'historisch vaderland' in Oost-Anatolië en de onafhankelijkheid van de Karabach regio. Deze belangen zijn echter niet perse in het belang van het Armeense thuisland. De Republiek van Armenië heeft met het oog op de zwakke economische positie groter belang bij een goede economische en politieke relatie met zijn buurland Turkije, dan bij het fanatiek nastreven van Turkse erkenning van de genocide. Normale politieke verhoudingen met de buurlanden zijn noodzakelijk voor Armenië, omdat dit zou kunnen leiden tot de openstelling van de grenzen, wat op zijn beurt de economische en politieke situatie in Armenië zou verbeteren. Hiermee is echter niet

---

²⁷⁶ R. Boudewijn, 'De EU en Turkije; Turkije en de EU: hoe nu verder?' *Instituut Clingendael* ('s Gravesdage 15 november 2006) 1-6, aldaar 3. http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20061115_cesp_online_boudewijn.pdf (geraadpleegd 8 mei 2013). Rob Boudewijn is als Senior Fellow verbonden aan het Clingendael European Studies Programme.

²⁷⁷ 'Nederland moet Armeense genocide erkennen', *ANP*, 21 april 2004.

gezegd dat het slachtofferschap geen deel uitmaakt van de identiteit van de bewoners van Armenië. Maar gezien de politieke situatie hebben zij geen belang om naar erkenning van de genocide te streven of de onafhankelijkheid van de betwiste regio.

Dit is ook de reden waarom de eerste president van het onafhankelijke Armenië, Levon Ter-Petrossian, streefde naar verzoening met Turkije en naar een oplossing in het conflict met Turks Azerbeidzjan. Vanuit deze *realpolitik* weigerde Ter Petrossian de zelf uitgeroepen onafhankelijkheid van Nagorny-Karabach te erkennen en negeerde hij oproepen voor de annexatie van het gebied. Historicus Gerard Libarridian, van 1991 tot 1977 adviseur en onderminister van Buitenlandse Zaken onder Ter Petrossian, zei hierover: 'we beseften dat we eerst goede relaties met Turkije moesten leggen en pas daarna, misschien pas in de verre toekomst, een oprechte Turkse erkenning van de genocide konden verwachten.'²⁷⁸ Hij gaf aan dat de kwestie in die tijd minder speelde en dat Armeense diplomaten de gevoelige kwestie zelfs niet aankaartten. Deze houding leidde tot harde kritiek van de Armeense diaspora. De positie van Petrossian verslechterde toen Turkije weigerde diplomatieke relaties aan te gaan met Armenië zolang de Armeense regering niet de soevereiniteit van de Azeri's over het Nagorny-Karabach gebied erkende. De door de diaspora geleide Dashnak partij maakte gebruik van deze situatie en probeerde de publieke opinie tegen Petrossian op te zetten. Ze verweten hem een te verzoeningsgezinde houding in de Karabach kwestie. Hij zou teveel willen hebben toegegeven aan de 'Turken', zoals de inwoners van Azerbeidzjan werden genoemd. De bereidheid van Petrossian om een compromis te sluiten, leidde er uiteindelijk toe dat hij gedwongen moest aftreden.²⁷⁹

Met het aantreden van president Robert Kocharian in 1998 ging de erkenning van de genocide een rol spelen in het buitenland beleid van Armenië. Kocharian is afkomstig uit Karabach en voerde als Armeense nationalist een hardere lijn. De Turkse zet om Azerbeidzjan te steunen in het Karabach conflict werd door de diaspora opgevat 'as the logical continuation to keep Armenië helpless and vulnerable at a convenient moment it can perhaps seize upon an excuse to eliminate the little that was left of the historic Armenian Territories.'²⁸⁰ Armenië zou als enige christelijk bolwerk bedreigd worden door de twee -

---

²⁷⁸ Citaat uit: 'Het Sevres-Syndroom: Armeense genocide', *de Groene Amsterdammer*, 13 oktober 2006.

²⁷⁹ Shain, 'The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution', 122,123; Algemeen Ambtsbericht Armenië, 8-10.

²⁸⁰ E. Langenbachen, Y. Shain ed., *Power and the Past: Collective Memory and International Relations* (Washington 2010) 221.

weliswaar seculiere - landen met een islamitische bevolking. De druk van de diaspora zorgde er dus tijdens de regeerperiode van Kocharian voor dat de genocide ook het *chosen trauma* van Armenië werd, met als gevolg dat de gespannen sfeer toenam.

Deze tegenstrijdige opstelling van de diaspora en de Armeniërs in Turkije en Armenië is ook waarneembaar bij de discussie omtrent de invoering van de eerdergenoemde herinneringswetten. Want hoewel de wetsvoorstellen door de Armeense gemeenschappen in Frankrijk (400.000) en de Verenigde Staten (1,4 miljoen) juichend werden ontvangen, waren de reacties vanuit de Armeense gemeenschap in Turkije minder enthousiast.²⁸¹ Een overgroot deel van de in Turkije levende Armeniërs was zelfs tegen dit soort voorstellen. Zo stelt de Armeense Patriarch Mesrob Mutafyan over dergelijke resoluties: 'als hoofd van Armeense kerk resideer ik in Istanbul, omdat het daar was dat de Turkse sultan Fatih ons een eigen kerk schonk in 1453. Turken en Armeniërs leven er nu in vrede. De Armeense gemeenschap in Turkije is dan ook fel tegen de resolutie, het is niks anders dan een politiek spelletje van de Armeens-Amerikaanse lobby.'²⁸² Een Armeens docent in Istanbul deelt deze gevoelens: 'dit is helaas een overwinning voor de Armeense diaspora. Dit is geen zaak voor het Amerikaans congres. Turkije en Armenië moeten doorgaan met onderhandelen. Alleen via dialoog kan er verzoening komen.'²⁸³

Ook recent kwam het verschil in belangen naar voren tussen Armenië en haar diaspora, waaruit blijkt hoe de diaspora het gevoel van slachtofferschap als gevolg van de genocide laat meespelen in de huidige politieke situatie. In 2009 zaten Turkije en Armenië om de tafel om na decennia van conflict vrede te sluiten. Zij tekenden in Zurich een protocol waarin werd overeengekomen dat Ankara de grens met Armenië openstelde en dat Jerevan instemde met een internationale commissie die de massaslachting van de Armeniërs in 1915 gaat onderzoeken. Hoewel er ook protest was in Armenië, kon dit compromis met name op hoon rekenen vanuit de Armeense diaspora. Zij zagen deze vrede als een 'capitulatie aan een oude gehate vijand'²⁸⁴, bovendien is de genocide volgens hen een vaststaand feit en het onderzoek daarmee een belediging. In een artikel in dagblad *Trouw* komt een Armeense student aan het woord die het gevoel treffend onder woorden brengt: 'maar wat echt kwaad

---

²⁸¹ F. Geerdink 'Armeniërs in Turkije willen dialoog geen resolutie', *Dagblad de Pers*, 12 oktober 2007.

²⁸² <http://www.armandsag.nl> (geraadpleegd 13 mei 2013).

²⁸³ 'Relatie tussen VS en Turkije onder druk na "genocide"-motie', *Het Financieel Dagblad*, 6 maart 2010.

²⁸⁴ 'Vrede Armenië en Turkije wekt ook woede', *de Volkskrant*, 7 oktober 2009.

bloed zet, is het feit dat de Armeense regering een verdrag tekent waarin de genocide impliciet ter discussie wordt gesteld, én dat ze de huidige grenzen met Turkije erkent – terwijl veel van de acht miljoen Armeniërs in de diaspora aanspraak maken op Oost-Turkije als het land van hun voorouders. Ze verkwanselen onze rechten. Turkije kan tegen de EU zeggen "Zie je wel?" De grenzen zijn open en de problemen zijn voorbij. En wat krijgen wij ervoor terug? Ons land blijft Turks en over de genocide wordt met geen woord gerept.'²⁸⁵ Richard Giragosian, directeur van de Armeense Centrum voor Nationale en Internationale Studies in Jerevan reageerde op de kritiek vanuit de diaspora in de *Washington Post*: 'zij hebben zelf een prima leven opgebouwd in het buitenland en zien niet in hoe noodzakelijk normale relaties met ons buurland voor ons zijn.'²⁸⁶

5.6 Conclusie

Met de complexe casus van Armenië is geprobeerd aan te tonen dat het gevoel van slachtofferschap als gevolg van de Armeense genocide deel uitmaakt van de Armeense collectieve identiteit. Het vormt het *chosen trauma* van de Armeniërs en is het prisma waardoorheen zij de huidige politieke situatie beoordelen. Niet alleen maakt het slachtofferschap deel uit van hun collectieve identiteit, ook zet, met name de diaspora, het slachtofferschap in als politiek instrument en politiek drukmiddel. Het streven naar erkenning van de genocide is verbonden met de discutabele aanspraak op gebieden in Oost-Anatolië dat de diaspora als historisch thuisland beschouwt en met het streven naar de onafhankelijkheid van de Karabach regio.

De Armeniërs zetten hun slachtofferschap in als politiek instrument om verloren gegaan grondgebied te kunnen opeisen, waarbij het discutabel is of het feitelijk gaat om Armeens grondgebied. Zij verbinden de eis voor erkenning van de genocide met onopgeloste historische politieke kwesties en hiermee gebruiken ze hun slachtofferschap als politiek instrument. Dit is niet alleen terug te zien in de eis voor teruggave van Oost-Anatolië, maar ook in het streven naar onafhankelijkheid van het Karabach gebied. Armeniërs stellen dat zij in het Karabach conflict wederom tegenover de 'Turken' staan waaraan zij eerder (1915) land verloren. In dit geval representeren de Azeri's uit Azerbeidzjan de Turkse historische vijand. Als gevolg van het slachtofferschap zien zij ook

---

²⁸⁵ 'Diaspora voelt zich verraden', *Trouw*, 12 oktober 2009.

²⁸⁶ 'Vrede Armenië en Turkije wekt ook woede', *de Volkskrant*, 7 oktober 2009.

in het huidige conflict Turkije en zijn bondgenoot Azerbeidzjan als de 'vijand' aan wie geen concessies gedaan mogen worden. Hiermee vermengen ze twee gebeurtenissen die feitelijk niet verbonden zijn.

Dat de politieke belangen die diaspora nastreeft niet in het voordeel zijn van hun verarmde en geïsoleerde thuisland, ziet zij niet in. De cultivatie van het trauma brengt cohesie in de diaspora, die daarmee in het gedeelde slachtofferschap een nieuw bindmiddel vindt na het verlies van etniciteit door integratie en assimilatie. Hoewel Armenië officieel niet tegen de erkenning van de genocide is, is het in het licht van de bilaterale verhoudingen niet in hun belang om de nadruk hierop te leggen. Gezien de economische situatie in het verarmde Armenië is het streven naar normale verhoudingen met de buurlanden van groter belang. De Armeense diaspora heeft zich meerdere keren verzet tegen vredes pogingen van politieke elites uit hun thuisland, omdat zij nog vasthoudt aan een narratief van slachtofferschap. Als de regering van Armenië besluit verzoening na te streven met de historische vijand Turkije, kan de diaspora het gevoel krijgen dat haar identiteit als slachtoffer van dezelfde vijand gevaar loopt.

De agenda van de Armeniërs in de diaspora is gereduceerd tot het streven naar gemeenschappelijke erkenning voor hun lijden uit het verleden en hiermee zetten zij hun slachtofferschap in om discutabele nationalistische claims kracht bij te zetten. Dit kan leiden tot een situatie van rivaliteit en vijandigheid, zoals ook conflicten tussen Turkse en Armeense gemeenschappen in veel Europese landen laten zien. Ook gebruikt de diaspora haar slachtofferschap als een politiek drukmiddel in de Europese politiek. Door druk te zetten op Europese regeringen worden wetten aangenomen die het ontkennen van de genocide strafbaar stellen. Hierdoor hoopt de Armeense diaspora druk te zetten op Turkije. Dit vindt zijn uitgekristalliseerde vorm in de discussie omtrent de Turkse toetreding tot de Europese Unie, waarvoor de erkenning van de genocide door Turkije een lakmoesproef lijkt te zijn geworden voor het democratiseringsproces voorafgaand aan de Turkse toetreding.

Het staat buiten kijf dat de Armeniërs erkenning verdienen voor de gruwelijke gebeurtenissen uit 1915. De zoektocht naar erkenning heeft echter dusdanige politieke vormen aangenomen dat het heden (in de vorm van territoriale claims op verloren gegaan grondgebied en de toetreding van Turkije tot de EU) wordt beoordeeld aan de hand van het verleden. De zorgen die Nietzsche uitte in 1887, 'dat trauma uit het verleden een te zware

last kan zijn',²⁸⁷ lijken ook te gelden voor de Armeniërs, met name in de diaspora in de 20ste eeuw. Het historisch slachtofferschap dat bepalend is voor de Armeense diaspora, verhindert een visie op de toekomst en politiek solidariteit. De diaspora zet haar slachtofferschap in voor politieke belangen die niet altijd in het belang zijn van haar thuisland. De daar wonende Armeniërs zouden namelijk meer baat hebben bij een minder starre en activistische opstelling van hun diaspora. Bovendien kan men zich afvragen of het streven naar erkenning niet teveel verbonden is met onopgeloste politieke en materiële claims. De Armeniërs venten hun slachtofferschap politiek uit, omdat ze hun slachtofferschap inzetten om hun discutabele claims voor teruggave van verloren gegaan grondgebied te rechtvaardigen.

---

²⁸⁷ F. Nietschze uit: De Graaff, *Op de klippen of door de vaargeul?*, 11.

6 Conclusie

Wanneer is het tijd om geërfd slachtofferschap los te laten? Of beter gezegd: kan men slachtofferschap als gevolg van een grootschalig historisch onrecht ooit loslaten of staat het zoals Nietschze zei, 'gebrand in het geheugen'?.²⁸⁸

In deze scriptie heb ik beoogd te onderzoeken of – en zo ja in hoeverre – etnische groepen hun slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht inzetten voor politieke doeleinden. Voor de beantwoording van deze vraag is de praktische toepasbaarheid van het uiteengezette theoretisch kader getoetst aan de hand van de casussen Armenië en Israël. Hierbij is niet alleen gekeken naar de opstelling van de Israëliische en Armeense regering, maar ook naar de manier waarop respectievelijk de Nederlandse en de Europese diaspora zich opstelden ten aanzien van het gevoerde beleid in hun thuisland. Met als doel de veronderstelling te onderzoeken dat de mate waarin een groep haar slachtofferschap uitdraagt afhankelijk is van de (geo)politieke situatie waarin die groep zich bevindt.

6.1 Eeuwig Slachtofferschap

Door de opkomst van het traumaregime en de sociale emancipatoire bewegingen van de jaren '60 en '70, heeft er een morele herwaardering van het slachtoffer plaatsgevonden. Hiermee is slachtofferschap in de Westerse maatschappij verworden tot iets wat sympathie en medelijden opwekt en daarmee de schijn heeft gekregen van morele superioriteit en onschuld. De toenemende aandacht voor historische slachtoffergroepen is mede te verklaren vanuit de rol die dit moralisme is gaan spelen in de internationale betrekkingen.

Dat de rechten en de behoeften van de slachtoffers, mede onder invloed van de *reparation* activisten, steeds meer aandacht krijgen, is enerzijds te beschouwen als het hoogtepunt van de verspreiding van het mensenrechtenregime, omdat de emancipatie van het slachtoffer kan leiden tot slachtoffer *empowerment*. Anderzijds kan ook beargumenteerd worden dat de toenemende nadruk op het slachtofferschap van groepen de desbetreffende etnische groepen opsluit in het verleden, waarbij kunstmatige, binaire paren van dader- en slachtofferschap het wereldbeeld van de etnische groep gaan domineren. Het gevolg van de prominentere plek die slachtofferschap is gaan innemen, is dat groepen permanent slachtoffer zijn geworden van de daders van hun voorouders, terwijl daderschap

---

²⁸⁸ Friedrich Nietzsche (*On Genealogy on the Morals*)

daarentegen niet overdraagbaar is gebleken. Deze transgenerationale transmissie van slachtofferschap zorgt ervoor dat ook (vele) generaties later het slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht de identiteit van een etnische groep kan bepalen.

Het onderliggende idee dat slachtoffers onschuldig zijn en dus moreel superieur, bepaalt in belangrijke mate de aantrekkingskracht van de slachtofferstatus op (etnische) groepen. Deze slachtofferstatus kan hen immers moreel kapitaal verschaffen dat bruikbaar is in politieke conflicten. Want slachtoffers zijn, vanuit de bovenstaande gedachte, nooit schuldig of verantwoordelijk en dit maakt dat hun status hun daden moreel en politiek verdedigbaar maakt. Mijns inziens moet er echter kritisch gekeken worden naar de rol van onschuld in slachtofferidentiteiten, want een slachtoffer is niet per definitie onschuldig. Evenmin geeft het blijk van historisch bewustzijn wanneer een te rigide onderscheid tussen dader- en slachtofferschap wordt gemaakt, omdat de twee categorieën in de praktijk deels in elkaar overlopen. Desalniettemin is het niet mijn bedoeling te veronderstellen dat dader- en slachtoffer één geheel vormen, maar slechts dat aannames over een onschuldig slachtoffer losgekoppeld moeten worden van de vraag of een slachtoffer(groep) erkenning verdient.

Slachtofferschap heeft, volgens de in deze scriptie gehanteerde definitie, drie kernelementen: een geschiedenis van gewelddadige, traumatische agressie en verlies, de overtuiging dat de agressie bij elke maatstaf ongerechtvaardigd was en de vaak onuitgesproken angst van de slachtoffergroep dat de agressor in de toekomst weer zal toeslaan. Als slachtofferschap een elementair onderdeel vormt van de identiteit van een etnische groep, zoals bij de Serviërs het geval was, kan dit ertoe leiden dat dit slachtofferschap het wereldbeeld van de groep gaat bepalen. In dit wereldbeeld speelt niet alleen een vijandsbeeld van een 'kwaadaardige ander' een belangrijke rol, maar ook de angst voor herhaling van het verleden. Vanuit deze zienswijze doet de etnische groep er alles aan om niet wederom slachtoffer te worden. Dit maakt alle acties, die het ogenschijnlijke doel hebben de belangen van de groep te verdedigen, in ogen van die groep gelegitimeerd. De identiteitsvormende rol van slachtofferschap, waarbij het historisch onrecht het *chosen trauma* van de groep wordt, kan er dus voor zorgen dat een etnische groep haar slachtofferschap inzet als moreel wapen om het eigen handelen te rechtvaardigen of voor het verwezenlijken van politieke belangen.

6.2 Slachtofferschap als moreel wapen en rechtvaardiging

De casus Israël toont niet alleen aan dat slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht politieke doeleinden kan dienen, maar ook dat de manier waarop een etnische groep met haar slachtofferschap omgaat, afhankelijk is van haar huidige politieke situatie. Het slachtofferschap als gevolg van de genocide bepaalde niet alleen de houding van Israël in opeenvolgende oorlogen, maar speelde tevens een elementaire rol in de identiteit van de Nederlands Joodse gemeenschap.

Israël beriep zich in de Zesdaagse Oorlog, de Eerste Libanese Oorlog en de Tweede Intifada telkens op het recht op zelfverdediging om haar preventieve aanvallen te verantwoorden, terwijl Israël de grootste militaire macht was in de regio. De angst om wederom slachtoffer te worden, speelde bij de Israëlische Joden een bepalende rol in hun wereldbeeld. Juist doordat zij zich in een politiek explosieve situatie bevonden, werd hun angst voor hernieuwd slachtofferschap gereactiveerd. Ondanks de aanhoudende bezwaren van de internationale gemeenschap tegen de militaire acties van Israël ten tijde van de besproken oorlogen, beschouwde Israël haar daden als legitiem. De staat Israël beriep zich op haar recht op zelfverdediging om haar voortbestaan als natie zeker te stellen. Wanneer zij niet zou handelen, zou vernietiging van de staat en een eventuele herhaling van de geschiedenis (de Holocaust) dreigen. In het verlengde van deze politiek-strategische keuze kan gesteld worden dat Israël haar slachtofferschap geïnstrumentaliseerd heeft als legitimatie voor agressie, het creëren van een nationale identiteit, collectieve eenheid en ter legitimatie van haar bezettingspolitiek.

De politieke situatie waarin de staat Israël zich bevond, kan een verklaring bieden voor de manier waarop zij omgaat met haar slachtofferschap. Door de dreigende en gespannen situatie in Israël had zij baat bij het inzetten van haar slachtofferschap, omdat het claimen van een slachtofferstatus een manier is om het handelen moreel en politiek verklaarbaar te maken. Hiermee wil ik niet stellen dat de dreiging voor Israël niet reëel was, maar dat door de rol die slachtofferschap speelt in haar identiteit (en de angst voor herhaling van het verleden) de Israëlische Joden vreesden dat elke concessie aan de Palestijnen onvermijdelijk zou leiden tot de vernietiging van de staat Israël. Deze houding van 'nooit weer', en het idee van 'veiligheidsexceptionalisme', hebben ertoe geleid dat Israël van mening was dat alles geoorloofd was ter verdediging van de staat. Hoewel de Holocaust wel

degelijk werd aangehaald in speeches van Israëlsche leiders, werd de Holocaust niet letterlijk ingezet als legitimering. De rechtvaardiging werd eerder gezocht in het collectief gevoel van slachtofferschap en het hieruit voortvloeiende gevoel dat de Israëliërs nooit meer slachtoffer willen worden van een op de Holocaust lijkende aanval.

Uit de korte schets van de reactie van de Nederlands Joodse diaspora tijdens de Tweede Intifada ter bescherming van Israël, is naar voren gekomen dat de Joodse gemeenschap in Nederland vooral gepolariseerd en verdeeld was over de regeringspolitiek van Israël als reactie op de Tweede Intifada. Wel bleek dat ook bij hen het slachtofferschap als gevolg van de Holocaust een identiteitsbepalende en verbindende rol had. Hoewel niet gesteld kan worden dat dit slachtofferschap wordt ingezet voor politieke belangen, is wel te stellen dat het meespeelt in de houding van de Nederlands Joodse gemeenschap ten aanzien van Israël. Het slachtofferschap bepaalde in sterke mate de grote solidariteit onder de Nederlands Joodse bevolking met Israël, want ondanks de verschillende meningen, stond de diepe betrokkenheid met de Joodse staat centraal. Zij ervoeren (en ervaren) Israël als een veiligheidsgarantie en als een thuis voor het Joodse volk. Dit gevoel werd mede gevoed door de angst voor het toenemende antisemitisme in Nederland.

Er waren in de rechtse hoek zeker Joodse organisaties en opiniemakers die het beleid van Israël en haar beroep op zelfverdediging verdedigden. Maar het merendeel van de Nederlands Joodse bevolking stond kritisch tegenover het optreden van Israël. Veel Nederlandse Joden voelden zich verscheurd tussen enerzijds de onvoorwaardelijke solidariteit met de Joodse staat en anderzijds de afkeer van de militaire agressie van de Israëlsche regering. Bovenal overheerste bij alle partijen de wens voor vrede. Hiermee lijkt de Nederlands Joodse gemeenschap een pragmatische houding aan te nemen ten aanzien van de Israël. De verschillende politieke situaties, waarin de Joodse gemeenschap in de diaspora en de Joodse gemeenschap in Israël zich bevinden, kan hiervoor een verklaring zijn. Nederlandse Joden leefden in een politiek 'rustige' situatie, waardoor voor hen de bedreiging van buitenaf niet direct aanwezig was. Het conflict in Israël raakte hen slechts indirect. Bovendien werden zij beïnvloed door de wisselende opinie in Nederland ten aanzien van Israël, waar tijdens de Tweede Intifada de steun voor de Palestijnen en de kritiek op Israël toenam. In tegenstelling tot de Israëlsche Joden hoefden zij niet te vrezen voor hun veiligheid.

De casus Armenië toont ook aan hoe een etnische groep slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht in kan zetten voor politieke belangen. Bovendien onderschrijft deze casus de veronderstelling dat de politieke situatie waar een etnische groep zich in bevindt, invloed heeft op de manier waarop zij omgaat met haar slachtofferschap.

Het slachtofferschap als gevolg van de Armeense genocide maakt deel uit van de collectieve Armeense identiteit. Toch zorgt het verschil in politieke realiteit van de diaspora en de Armeense gemeenschap in Armenië ervoor dat zij op verschillende wijze omgaan met hun slachtofferschap. Het opvallende hierbij is dat met name de Armeense diaspora, die zich in een relatief rustige politieke situatie bevindt, haar slachtofferschap instrumentaliseert om politieke doeleinden te bereiken. Zij heeft de strijd voor erkenning van de genocide verbonden met de strijd voor teruggave van verloren gegaan grondgebied. De diaspora eist als reparatie voor de genocide, teruggave van het verloren gegane gebied in Oost-Anatolië en strijdt tegelijkertijd voor de onafhankelijkheid van Nagorny- Karabach. Het is echter discutabel of het om Armeens grondgebied gaat. Bovendien vermengen de Armeniërs op deze wijze de strijd voor erkenning van de genocide met onopgeloste politieke kwesties. De herinnering aan de Armeense genocide dient los te worden gekoppeld van deze discutabele territoriale claims. De Armeniërs venten op deze manier hun slachtofferschap politiek uit, in die zin dat ze het gebruiken ter erkenning van discutabele territoriale claims.

Hoewel Armenië deze belangen wel deelt met zijn diaspora staan ze niet hoog op zijn agenda, omdat in het licht van de bilaterale verhoudingen het nastreven hiervan niet in het belang van Armenië is. Het slachtofferschap dient voor de Armeense diaspora als bindmiddel, ter vervanging van het verlies van etniciteit door assimilatie en integratie in haar thuisland. Zij instrumentaliseert haar slachtofferschap door druk te zetten op verschillende Europese regeringen om de zogenaamde herinneringswetten aan te nemen, die het ontkennen van de genocide strafbaar stellen. Hiermee hopen zij dat er internationaal druk wordt gezet op Turkije om de genocide te erkennen. Hierdoor functioneert het slachtofferschap niet alleen als politiek instrument, maar ook als politiek drukmiddel. Dit is ze ook in zekere mate gelukt, want de erkenning van de genocide door Turkije speelt nu op de achtergrond mee in de discussie omtrent het eventuele toetreden van Turkije tot de Europese Unie.

Ook in het Nagorny-Karabach conflict is dit verschil zichtbaar. De diaspora heeft zich meerdere keren verzet tegen vredesopgaven van haar thuisland, omdat dat in haar ogen een concessie zou betekenen aan de gehate 'ander.' In dit geval vertegenwoordigen de Azari's, als sterke bondgenoot van Turkije, de historische vijand aan wie zij weigeren wederom land te verliezen. In beide gevallen ziet de diaspora niet in dat deze houding in het nadeel is van haar thuisland, die met het oog op zijn zwakke economische positie groter belang heeft bij een goede economische en politieke relatie met zijn buurland Turkije dan bij het fanatiek nastreven van Turkse erkenning van de genocide. Juist goede verhoudingen met het buurland zouden kunnen leiden tot openstelling van de grenzen en een verbetering van de politieke en economische situatie.

De diaspora gebruikt haar slachtofferschap voor politieke doeleinden, namelijk om verloren gegaan grondgebied te kunnen opeisen, en als een politiek drukmiddel in de Europese politiek. De sterke vereenzelviging met het verleden zorgt ervoor dat de diaspora niet inziet dat een minder activistische opstelling haar thuisland meer ten goede zou komen.

6.3 Tot Slot

Hoewel afhankelijk van de politieke situatie, werd het slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht door de Armeense en Joodse etnische groepen dus wel degelijk ingezet voor politieke doeleinden. Er is echter een opmerkelijk verschil tussen beide casussen. Bij de Armeniërs instrumentaliseerde juist de diaspora, die zich in een relatief rustige situatie bevond, het slachtofferschap voor politieke doeleinden. Terwijl bij de Joodse casus de Israëliëse Joden het slachtofferschap instrumentaliseerde voor haar politiek. Dit verschil toont aan dat er niet kan worden gesteld dat een etnische groep haar slachtofferschap als gevolg van een historisch onrecht, inzet voor politieke doeleinden wanneer zij zich in een conflict of oorlogssituatie bevindt. Juist deze conflictsituatie kan de reden zijn om het slachtofferschap minder uit te dragen. Het feit dat de omgang met slachtofferschap in de Joodse en Armeense gevallen afhankelijk was van hun politieke situatie, impliceert dat slachtofferschap en politiek onlosmakelijk met elkaar zijn verbonden.

Deze scriptie is slechts een eerste verkenning naar de manier waarop slachtofferschap ingezet kan worden voor politieke doeleinden. Het verdient aanbeveling om aan de hand van meerdere casussen te onderzoeken hoe slachtofferschap een moreel wapen kan zijn.

Concluderend kan gesteld worden dat een grootschalige mensenrechtenschending altijd een open wond blijft en daarom gegrift staat in het collectieve geheugen. Dit neemt echter niet weg dat er ook kritisch naar de een slachtofferstatus gekeken dient te worden. Zoals blijkt uit mijn betoog kunnen groepen zich met slachtofferschap gaan identificeren en in deze identificatie ligt mijns inziens het gevaar, omdat de last van het verleden ook te zwaar kan zijn.

7 Literatuuropgave

Monografieën

- Akthar, S., *Comprehensive Dictionary of Psychoanalysis* (Londen 2009).
- Alexander, E., *The Jewish Idea and Its Enemies: Personalities, Issues, Events* (New Jersey 1991) H2.
- Barkan, E., *The Guilt of Nations: restitution and negotiating historical injustices* (Londen 2000).
- Bar-Tal D., en Y. Teichmann, *Stereotypes and prejudice in conflict. Representations of Arabs in Israeli Jewish society* (Cambridge 2005).
- Benyaich, B., *Europa Israël & de Palestijnen. Van politiek deficit naar normatieve impasse.* (Oostkamp 2010).
- Bloxham, D., *The great game of genocide. Imperialism, Nationalisme and the destruction of the Ottoman Armenians.* (Oxford 2005).
- Booth, K., 'Tyrannies' in: Tim Dunne and Nicolas J. Wheeler eds., *Human Right in Global Politics* (Cambridge 1999).
- Bouris, E., *Complex Political Victims* (Bloomfield 2007) H1.
- Boutellier, H., 'Nodale orde, Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving', Inaugurele rede bij de aanvaarding van de Frans Denkers leerstoel Veiligheid & burgerschap aan de Vrije Universiteit.
- Boutellier, H., *De Veiligheidsutopie* (Den Haag 2002).
- Boutellier, H., *Solidariteit en Slachtofferschap. De Morele Betekenis Van Criminaliteit In Een Postmoderne Cultuur* (1993 heruitgave 2008 Amsterdam).
- Bregman, A., *Israel's Wars A History Since 1947* (Londen/New York 2002).
- Cairns, E., en J. Mallet, C. Lewis, R. Wilson, 'Who are the victims? Self-assessed victimhood and the Northern Irish conflict', *NIO Research and Statistical Series, Report Nr. 7, Northern Ireland Statistics and Research Agency* (Belfast 2003).
- Cohen, R., *Global Diaspora: an introduction* (Londen 1997).
- Doorn, J.A.A. van., *Gevangen, Gevangen in de tijd. Over generaties en hun geschiedenis* (Amsterdam 2002).
- Fassin, D., en Richard Rechtman, *Empire of Trauma: an Inquiry into the condition of victimhood* (Princeton 2009).
- Finkelstein, N., *De Holocaust-industrie. Bepiegelingen over de exploitatie van het joodse lijden* (Amsterdam 2000).
- Gans, E., *Gojse nijld & joods narcisme* (Amsterdam 1994).
- Garton Ash, T., 'Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe' in: Jan-Willem Müller ed., *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past* (Cambridge 2002) 265-282.
- Geis, 'Crime Victims: Practices and Prospects' in: A. Lurigio, W. Skogan en R. Davis ed., *Victims of Crime: Problems, Policies, and Programs* (Newbury Park 1990) 251-268.
- Graaff, B de., *Op de klippen of door de vaargeul? De omgang van de historicus met (genocidaal) slachtofferschap* (Amsterdam 2006).
- Hanlon, Q.H., *The Three Images of Ethnic War* (Westport 2009).
- Judah, T., *The Serbs: history, myth, and the destruction of Yugoslavia* (Yale 1997).
- Kuitenbrouwer, M., *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland 1950:1990*

(Den Haag 1944).

Langenbachen, E., en Y. Shain ed., *Power and the Past: Collective Memory and International Relations* (Washington 2010).

Levy, D., en N. Sznajder, *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust* (Frankfurt am Main 2001).

Mack, J.E., 'The Enemy System' in: Montville, Volkan en Julius ed., *Psychodynamics of International Relationships. Volume I*, (Lexington 1990) 119-129.

Maier, C., *Immaterable Past History, Holocaust and the German National Identity* (Harvard 1998).

Margalit, A., *The Ethics of Memory* (Cambridge, MA / Londen 2000).

Minow, M., *Between Vengeance and Forgiveness* (Boston MA 1998).

Montville, Joseph V., 'The Psychological Roots of Ethnic and Sectarian Terrorism' in: Montville, Volkan en Julius eds., *Psychodynamics of International Relationships. Volume I* (Lexington 1990).

Montville, Joseph V., 'The healing function in political conflict resolution' in: Dennis J.D. Sandole ed., *Conflict Resolution Theory and Practice: Integration and Application* (Manchester 1993) 112-127.

Novick, P., *The Holocaust in American Life* (New York 1999).

P. L. Hammack, *Narrative and the politics of identity. The cultural Psychology of Israeli and Palestinian Youth* (Oxford 2011).

Panossian, R., *The Armenians: From Kings And Priests to Merchants And Commissars* (Colombia 2006).

Peeters, F., *'Gezwoeren vrienden: Het geheime bondgenootschap tussen Nederland en Israël.* (Amsterdam/Antwerpen 1997).

Robben A., and M. Suarez-Orozco, *Cultures under siege: Collective violence and trauma* (Cambridge 2000).

Ryan, S., 'Victims and the Media in Divided Societies: Some Thoughts about the Northern Ireland' in: M. Aguirre en F. Ferrandiz ed., *The Emotion and the Truth: Studies in Mass Communication and Conflict* (Bilbao 2002) 99-110.

Smyth, M., 'Remembering in Northern Ireland: victims, perpetrators and hierarchies of pain and responsibility' in: B. Hamber ed., *Past Imperfect: Dealing with the Past* (1999) 31-49.

Strickland, R.A., *Restorative Justice* (New York 2004).

Thompson, J., *Taking responsibility for the past: Reparation and historical justice* (Cambridge 2002).

Torpey, J., ed., *Politics and the Past* (Oxford 2003).

Torpey, J., *Making Whole What Has Been Smashed: On Reparations Politics* (Cambridge 2006).

Ulrich, G., 'Introduction: Human Rights with a view to History?' in: George Ulrich and Louis Krabbe Boserup eds., *Reparations: Redressing Past Wrongs, Human Rights in Development Yearbook 2001.* (Den Haag/Oslo 2003) 1-12.

Volkan, Vamik D., *Bloodlines: From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism* (New York 1997).

Volkan, Vamik D., Joseph V. Montville, Demetrios A. Julius (ed.), *The Psychodynamics of International Relationships: Concepts and Theories* (Toronto 1990).

Volkan, Vamik D., 'What Some Monuments Tell us about Mourning and Forgiveness' in: *Taking Wrongs Seriously: Apologies and Reconciliation*, Elazar Barkan, en Alexander Karn eds., (Stanford 2006) 115-131.

Vree, F. van, 'Iedere dag en elk uur. De jodenvervolgung en de dynamiek van de herinnering in Nederland' in: H. Berg en B. Wallet ed., *Wie niet weg is is gezien. Joods Nederland na 1945* (Zwolle 2010)

57-77.

Walgrave, L., en S.E., Goedeels, 'Herstelrecht voor jongeren. Actuele thema's uit de jeugdcriminologie' in: Goris, P., en L. Walgrave eds., *Van katekwaad tot erger*. (Antwerpen/Apeldoorn 2002) 190-211.

Westervelt, S.D., *Shifting the Blame: How victimization Became a Criminal Defense* (New Brunswick 1998).

Willems, J.C.M., *Wie zal de opvoeders opvoeden?* (Den Haag 1999).

Withuis, J., *Erkenning: van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002).

Zertal, I., *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood* (Cambridge 2005).

Artikelen

Appiah, K. Anthony., 'The Multicultural Misunderstanding', *The New York Review of Books* (oktober 1997) 30-36.

Baets, Antoon de., 'Overjaarbare historische misdrijven', *Internationale Spectator* 64 (2010) 293-297.

Balfour, L., 'Reparations After Identity Politics', *Political Theory December* 33 (2005) 786-811.

Bar Tal, D., (e.a.), 'A sense of self perceived collective victimhood in intractable conflicts', *International Review of the Red Cross*, 91 (2009) 229- 277.

Bar-Tal, D., en D. Antebi, 'Siege mentality in Israel', *International Journal of Intercultural Relations*, 16 (1992) 257-275.

Buruma, I., 'The Joys and Perils of Victimhood', *The New York Review of Books* 46 (1999) 1-3.

Eley, G., 'Holocaust History', *Londen review of books* 5 (1983) 6-9.

Hellema, D., 'The marketization of historical injustice' (*Reader Universiteit Utrecht* 2011). (ongepubliceerd).

Houwink ten Cate, J., 'De cultus van slachtofferschap', *Historisch Nieuwsblad* 8 (juli 1999) 36-39.

Jansen, S., 'Victims underdogs and rebels. Discursive practices of resistance in Serbian Protest', *Critique of Anthropology* 20 (2000) 393-419.

Klar, Y., en N. Schori Eyal, 'The "Never Again" State of Israel: The Emergence of the Holocaust as a Core Feature of Israeli Identity and Its Four Incongruent Voices', *Journal of Social Issues* 69 (2013) 125-143.

Lambourne, W., 'Transitional Justice and Peacebuilding after Mass Violence', *International Journal of Transitional Justice* 3 (2009) 28-49.

Maier, C., 'A Surfeit of Memory? A Reflection on History, Melancholy and Denial', *History & Memory* 5 (1993) 136-152.

Marrus, Michael R., 'Official Apologies and the Quest for Historical Justice', *Journal of human Rights* 6 (2007) 75-105.

McEvey, K., en K. Mc Connachie, 'Victimology in Transitional Justice: Victimhood, Innocence and Hierarchy', *European Journal of Criminology* 9 (2012) 527-538.

Naor, 'Lessons of the Holocaust Versus Territories For Peace, 1967-2001', *Israel Studies* 8.1 (2003) 130-152.

Panossian, R., 'The Past as Nation: Three Dimensions of Armenian Identity', *Geopolitics* 7 (2002) 121-146.

Sandole, Dennis J.D., 'Virulent Ethnocentrism and Conflict intractability: Puzzles and Challenges for

Third Party Intervenors' *Peace and Conflict studies* 10 (2003) 72-86.

Shain, Y., 'The role of diasporas in Conflict perpetuation or Resolution', *Sais Review of International Affairs* 22 (2002.) 115-144.

Shlaim, A., 'Prelude to the Accord: Likud, Labour and the Palestinians', *Journal of Palestine Studies*, 23 (1994) 5-19.

Snel, J.D., 'Sympathie voor een jonge staat', *Historisch Nieuwsblad* 5 (2008).

Volkan, Vamik D., 'Transgenerational Transmissions and Chosen Traumas: An Aspect of Large-Group Identity', *Group Analysis* March 34 (2001) 79-97.

Weyeneth, Robert R., 'The Power of Apology and the process of Historical Reconciliation', *The Public Historian*, 23 (2001) 9-36.

Wilke, C., 'Recognizing Victimhood: Politics and Narratives of Rehabilitation in Germany', *Journal of Human Rights* 6 (2007) 479-496.

Internetbronnen

Auteur onbekend, 'Het Veiligheidshek: barrière en veiligheid', *NOS*, archief 2005
http://nos.nl/archief/2005/nieuws/achtergronden/israel_en_palestijnen/faq_veiligheidsmuur.html
(geraadpleegd 15 mei 2013).

Auteur onbekend, 'Toetreding Turkije tot de Europese Unie', *site europa.nu*.
http://www.europa-nu.nl/id/vh9hce2h6wda/toetreding_turkije_tot_de_europese_unie#p2
(geraadpleegd 20 februari 2013).

Auteur onbekend, 'Tussen woord en daad. Perspectieven op duurzame vrede in het Midden-Oosten', nr. 83, *AIV* (maart 2013) 1-48.
http://www.aiv-advies.nl/ContentSuite/upload/aiv/file/webversie_AIV%2083_NL.pdf (geraadpleegd 25 mei 2013).

Auteur onbekend, 'Uitspraak Hof en resolutie VN gaan voorbij aan Israëls recht op veiligheid', *CIDI*, 1 augustus 2004.
<http://www.cidi.nl/uitspraak-hof-en-resolutie-vn-gaan-voorbij-aan-israels-recht-op-veiligheid/>
(geraadpleegd 30 mei 2013).

Auteur onbekend, ARF: Foreign Policy & Strategy, 'Armenia-Turkey and Armenian-Turkish Relations.' <http://www.arfd.info/arfd-foreign-policy-strategy/> (geraadpleegd 19 mei 2013).

Barseghyan, K., 'The "Other" in Post-Communist Discourse on National Identity in Armenia', conferentie Oxford Balkan, *Society South East European Studies Programme* (SEESP) European Studies Centre, St Antony's College 10 mei 2004. Zie: <http://www.sant.ox.ac.uk/esc/esc-lectures/barseghyan.pdf> (geraadpleegd 29 april 2013).

Berghe, G. van den., *De uitbuiting van de Holocaust* (Amsterdam 2001)
<http://aaargh.codoh.com/fran/livres9/GieBerghe.pdf> (geraadpleegd 10 mei 2013).

Boudewijn, R., 'De EU en Turkije; Turkije en de EU: hoe nu verder?' *Instituut Clingendael* ('s Gravesage 15 november 2006) 1-6.
http://www.clingendael.nl/sites/default/files/20061115_cesp_online_boudewijn.pdf (geraadpleegd 8 mei 2013).

Boutellier, H., 'Nodale orde, Veiligheid en burgerschap in een netwerksamenleving', Inaugurele rede bij de aanvaarding van de Frans Denkers leerstoel Veiligheid & burgerschap aan de *Vrije Universiteit*,

http://www.fsw.vu.nl/nl/Images/Oratie%20Bouttelier_tcm30-205477.pdf (geraadpleegd 11 februari 2013).

Crijnen, T., 'KNMG maakt zich schuldig aan pure stemmingmakerij', Interview Menno ten Brink http://legacy.verbond.eu/ljg/files/File/Amsterdam/Interview_Menno_ten_Brink.pdf (geraadpleegd 1 juni 2013).

Hermans, F., 'Trauma en Beschaving. Een historisch sociologisch onderzoek naar de opkomst en verbreiding van de zorg voor slachtoffers van schokkende gebeurtenissen.' (UVA Proefschrift 2010). <http://dare.uva.nl/document/189853> (geraadpleegd 15 maart 2013).

Humphrey, M., 'Human Rights Politics & Transitional Justice', Law and Society Association Australia and New Zealand (LSAANZ) 'W(h)ither Human Rights' (10-12 December 2008) Universiteit van Sydney. <http://ses.library.usyd.edu.au/bitstream/2123/4000/4/LSAANZ%20Michael%20Humphrey%20final%20paper.pdf> (geraadpleegd 25 mei 2013).

Naftaniel, R., 'Antwoord op terreur', *CIDI*, 23 januari 2001. <http://www.cidi.nl/antwoord-op-terreur> (geraadpleegd 30 mei 2013).

Naftaniel, R., 'CIDI 30 jaar', *CIDI*, 11 april 2004. <http://www.cidi.nl/cidi-30-jaar-toespraak-ronny-naftaniel/> (geraadpleegd 29 mei 2013).

Sharon, A., 'Speech at the United Nations Assembly', 15 september 2005, *2005 UN World Summit*. <http://www.un.org/webcast/summit2005/statements15/israel050915eng.pdf> (geraadpleegd 25 mei 2013).

Strijd, K., 'Targeted-Killing en het onderscheid burger-strijder', *Internationaal Humanitair recht in de kijker* 3 (2006) 37-50. <http://ihr.rodekruis.be/content/IHR/downloads/publicaties/indekijker2006/03Targetedkilling.pdf> (geraadpleegd 4 juni 2013).

Üngör, U.U., De Armeense Genocide 1915, *NIOD*, 45-63, aldaar 51. (<http://www.niod.nl/nl/de-holocaust-en-andere-genociden/de-armeense-genocide-1915> geraadpleegd 2 mei 2013).

Volkan, Vamik D., 'Large -group identity, international relations and psychoanalysis', paper gepresenteerd op *Deutsche Psychoanalytische Gesellschaft e. V. Meeting* (Gasteig 23 mei 2008). <http://www.vamikvolkan.com/Large-group-Identity,-International-Relations-and-Psychoanalysis.php> (geraadpleegd 25 april 2013).

Masterscripties

Walgraven, J., 'In Europese luwte: België en het Israelische Palestijns conflict 1948-2002' (*Masterscriptie Universiteit Gent Politieke Wetenschappen – Internationale betrekkingen*) 5- 57.

Itz, F., 'Eigen leed eerst. De Servische slachtoffercultus rond het laatste Balkanconflict' (*Masterscriptie UVA* 2009) 13-22.

Dagbladen

Dagblad de Pers: 12 oktober 2007.

De Groene Amsterdammer:	13 oktober 2006.
Trouw:	26 okt. 2000 - 23 aug. 2001 -18 febr. 2002 -17 jan. 2003. 24 nov. 2004- 27 sep. en 21okt. 2006 -17 jan. en 12 okt. 2009. 15 jan. en 28 dec. 2011.
De Volkskrant:	18 nov. 2000 - 24 jan. en 29 mrt. 2001 – 10 sep. en 20 aug. 2002. 10 jan. en 7 okt 2009 – 27sep. 2010 – 9dec. en 22 dec. 2011.
Het Financieel Dagblad:	6 maart 2010.
Het NRC- Handelsblad:	22 aug. en 1 sep. 1995 - 2 mrt., 11 mrt., 26 febr. 2000. 20 april 2002- 25 febr. en 17mrt 2005 - 24 jan. 2009.
Het Parool:	7 oktober 2006.
NRC next:	9 december 2011.
The Guardian:	14 september 2001.
The New York Times:	11 april 2002.
Vrij Nederland:	22 juni 2002, 25 febr. en 5 april 2003.

Handelingen Tweede Kamer

Tweede Kamer, vergaderjaar 2004-2005, Kamerstuk 21501-20 nr. 270.

Tweede Kamer, Vergaderjaar 2005-2006, Kamerstuk 30579 nr. 3